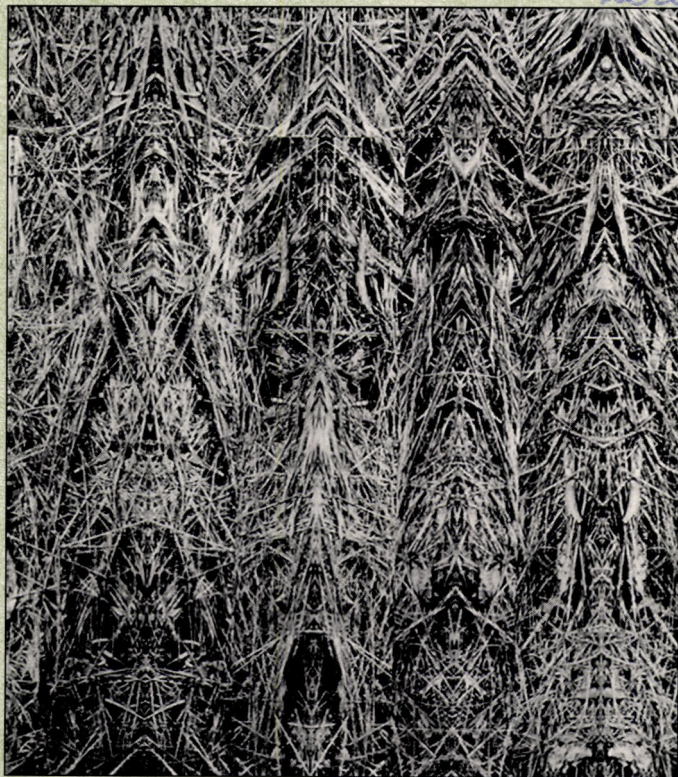

Zsoltó

ÚJ FOLYAM XV. 7-8. SZÁM BUDAPEST, 2006. AUGUSZTUS ÁRA: 480 FT

MAGYAR SZEMLE

KESERŰ KATALIN: ORNAMENTÁLIZMUS ÉS HORROR VACUI
KERNÁCS GABRIELLA ÉS SUGÁR PÉTER AZ ORNAMENTIKÁRÓL
GRÓH GÁSPÁR ÉS KODOLÁNYI GYULA DOMOKOS MÁTYÁSRÓL
HALÁSZ IVÁN: SZLOVÁKIA 2006 – BOD PÉTER ÁKOS: MARAD A
FORINT – MELLÁR TAMÁS: ELADÓSODÁSUNK – WOLFGANG
HUBER: VALLÁS ÉS POLITIKA – BOTOS KATALIN: VALLÁS ÉS
GAZDASÁG – TÓTH KLÁRA: FRISS LEVEGŐ A MAGYAR FILMBEN?

HÍREK. A Magyar Szemle Könyvek sorozatában megjelent **GRÓH GÁSPÁR** *Határ. Ok nélkül című tanulmánykötete* a határon túli magyar irodalom elmúlt két évtizedéről. A könyv megvásárolható és megrendelhető a szerkesztőségben, helyben fizetve 20%, postázva 10% kedvezménnyel, bolti ára 2700 Ft. Hasonló kedvezménnyel kaphatók a Magyar Szemle Könyvek más kötetei is.

Lapunk ára az újságárosoknál és a könyvesboltokban 480 forint. Előfizetőink 380 forintért kapják meg a lapot, az előfizetés egy évre 2280, fél évre 1180 forint. A lap előfizethető a szerkesztőségben (tel. 311-6477), illetve a Magyar Postánál.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2005) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

Hamarosan megkezdni működését a Magyar Szemle honlapjának interaktív webáruházzá alakított változata.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és csütörtökön 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány

OTP Bank Rt.

Richter Gedeon Rt.

Karsai Holding Rt.

Nemzeti Civil Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Livia*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XV.	7-8. SZÁM	2006. AUGUSZTUS
GRANASZTÓI GYÖRGY	<i>A pályát jól látjuk...</i>	3
KESERŰ KATALIN	<i>Ornamentalizmus és horror vacui</i>	7
KERNÁCS GABRIELLA	<i>Az ornamentikán túl</i>	15
SUGÁR PÉTER	<i>Ornamentika és szakralitás</i>	18
MELLÁR TAMÁS	<i>Az ország újbóli eladósodásának néhány okáról</i>	29
SZAKOLCZAI GYÖRGY	<i>A magyar gazdaság alapvető problémái és a kormányprogram</i>	46
BOTOS KATALIN	<i>A világvallások gazdasági tanítása és a globális piacgazdaság</i>	73
Dr. WOLFGANG HUBER	<i>Vallás és politika az Egyesült Államokban és Németországban</i>	96
HALÁSZ IVÁN	<i>Szlovákia 2006: hogyan tovább a választások után?</i>	108
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Jónás rakománya</i>	132
1% Metafizika	<i>Ady Endre: A hőkölés népe</i>	136
KÖRKÉP		
KODOLÁNYI GYULA	<i>Domokos Mátyásról</i>	138
GRÓH GÁSPÁR	<i>A kultúra irányítóje (Domokos Mátyás: Nem múltó múlt)</i>	143
TÖRÖK BÁLINT	<i>In memoriam Mistéth Endre</i>	152

KÁFER ISTVÁN	<i>A polgárság színeváltozása</i> (Granasztói György: <i>A barokk Győzelme Nagyszombatban</i>)	155
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Az új berlini főpályaudvar</i>	160
TÓTH KLÁRA	<i>Friss levegő?</i> (Kocsis Ágnes <i>Friss levegő c. filmje</i>)	165
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Lehet-e stabilizálni a destabilizációval?</i>	167
BOD PÉTER ÁKOS	<i>Zsebünkben marad a forint</i>	177
BRENNER JÁNOS	<i>Katonakoromból</i>	183
	<i>Summaries</i>	192
	<i>E számunk szerzői</i>	196

Ebben a számunkban az Iparművészeti Múzeumban rendezett *Horror Vacui* kiállítás (2006 április–június, szervezte Katona Szabó Erzsébet) képeiből közlünk válogatást. A fedélen Olajos György: *Káromkodásból katedrális* című grafikájának részlete szerepel. A fotókat Csigó László, Hasznos Zoltán, Lévay Jenő, Módos Gábor, Neumann Ildikó, és Tildi Béla készítették.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

II. fokozat

Cm:

A PÁLYÁT JÓL LÁTJUK...

ny: publicitása a focivalról, a raminusról,
a Fradiról

A pályát jól látjuk, az értékek a helyükön vannak, győzelemváró a hangulat. Ezt az állítást azzal szeretném az útjára bocsátani, hogy írásom befejezéseként meg fogom ismételni.

Zinedine Zidane azt mondta, azért fejelet Materazzi mellkasába, mert az olasz szidta az édesanyját és a hűgát. Az unalmas és könnyen felejthető labdarúgó-világbajnokságra nem kell sok szót vesztegetni. Ez a sunyiságával az olasz-francia döntő egészére jellemző botrányos eset, utólag, feltételezhetően az ügyvédek jóvoltából, váratlanul tiszta és világos lett. A megsértett becsületről szólt. Az áldozat Zidane lett volna. Érthetőnek és jogosnak ítélt tette miatt francia nemzeti hős lett, a megkérdozettek közel 70 százaléka állt mellé. A megbecstelenítő Materazzit viszont később Valentino Rossi, a MotoGP királya saját futamgyőzelmé után szintén nemzeti hősként ünnepelte a kamerák előtt, és az olaszok eufóriája nem volt kisebb a franciáéknál. A két vitatkozót a FIFA, habozás és mérlegelés után később több meccstől eltiltotta és fejenként 4800 euróra büntette.

Jóllehet a Fradi botrányával szeretnék foglalkozni, itt még meg kell állni. Legalább egy dolog összeköti a két botrányt: mit jelent a szó az adott helyzetben.

Az anya és a leánytestvérek sok évszázad óta az eszményinek tartott népes dél-európai család összetartozásának jelképei, a Mamma körül szerveződik a hétköznapi élet, a lányok fiatal korban, szűzen mennek férjhez, és a férjük hasonló családjába költöznek, ott születnek a gyerekeik. Szep-lőtelenységük, csakúgy mint az anya erényessége a szent családi becsület lényegéhez tartozik, amit a férfi családta-

k: Granarától György

gok életük árán is megvédenek, bosszút állnak minden sértésért. A becsületsértő szavaknak tehát világos jelentése és súlyos következménye van. A Marseille-ből származó, családjához erősen kötődő Zidane tettét a becsülete védelmével indokolta.

Közbevetem, van valami megragadó abban, amikor az efféle helyzetek váratlan velejárójaként, mint a Gólem, felmagasodik a politikailag korrekt. Logopédus szakemberek a videófelveteleket szájmozgásokat leolvasó technikáikkal elemezve „egyértelműen” bizonyították, hogy Materazzi fajgyűlölő kijelentést is tett. A FIFA éppen a világbajnokság előtt hozott új rendelkezéseket azzal a céllal, hogy a stadionokban megfékezzék a rasszizmust. A fajgyűlölő kijelentés esetében a Gólem jó háromszor nagyobb a becsületbevágó inzultushoz képest. A vétkesnek ezért 12 800 eurót kell fizetnie, sőt, ha következetesen alkalmazzák a másik friss rendszabályt, emiatt még a világbajnoki címet is el kellett volna venni az olaszoktól. Jobb a béke. A szájról olvasók fecsegése nem hatott a FIFA-ra, a két vétkes ügyvédei pedig kellően felkészítették védenőiket azzal kapcsolatban, mi is hangozhatott el a döntőben. Büntetést csak az anyázás és a mellpor miatt szabtak ki. Mindezzel azt próbáltam érzékeltetni, hogy a szónak lehet jelentése, a kijelentéseknek lehetnek következményeik.

A Ferencváros összeomlásáról az újságok nagy terjedelemben tudósítanak, adósságok vannak, nincs licenc, nincs aki megvegye a Fradit, a csapat szétszéled, aki marad, mehet a másodosztályba, helyüket Kádár János egykori kedvenc csapata foglalja el a most indult bajnokságban. A foci, ellentétben, mondjuk, a gyeplabdával, maga a társadalom. Kölcsönhatás van a külvilág és a labdarúgás között, a Fradi nemzeti intézmény, része mindnyájunk közös emlékezetének, események, változások fokmérője. Például, emlékezünk, mit jelentett, amikor Kocsisékat erőszakkal elvitték a Honvédba a kommunista hatalomátvétel idején.

Az 1990 utáni itthoni élet naivitásai közé tartozott, hogy jó ideig senki sem ismerte fel, szélhámoskodni nem csak a pénz miatt szoktak. A szélhámosok külön és terebélyes csoportját alkotják azok, akik presztízst, befolyást, a látványért űzik praktikáikat. Így lehet egy senkiből valaki, zöld-fehér névjegy, ő ott a főnök, a sztárokkal fotózzák, a Flórival szokott ebédelni, a Tibivel vacsorázni stb. A hamis tükörkép, mely előtt mindenki álmélkodik, tisztelettel, közben folyik el a pénz, halomba gyűlnek a beváttatlan ígéretek, szétszélednek a becsapottak, de tódulnak helyükre az új áldozatok. A Fradi története arról szól, hogyan jöttek a himpellérek és hogyan szöktek el a szavak. Ki tudja, mit jelent ma már a „fradiszív”, a franztadti összetartás. Mit takar a kifejezés, hogy komoly szándékú befektető? Mit jelent az, hogy óvatos, amikor csak gyáva. Mit jelent az, hogy felelőtlen, pedig nem az, hanem idióta. Van-e különbség az óvatos-gyáva és a felelőtlen-idióta között? Akkor lenne, ha ebben a mi lepukizott, kis magyar világunkban még számítana az erény. A lovagokat az erény kötötte össze. Ők képesek voltak méltányolni az óvatosságot, szemben a gyávasággal. Viszont a hülyék a lovagok szemében is mindig besorolhatatlanok voltak. A mai, képlékeny viszonyok között azonban ki tudja megmondani, miért más a felelőtlen, mint a tökfilkó.

Összezavarodtunk. Mit jelentenek a szavaink? 537 millió forint 367 millió forintot jelent a Fradiban. A boldogság szinonimája a lejmolás, aki ígért, az nem ígért semmit, győzni azt jelenti, hogy sikerült betartani. Akinek szidják az anyját, lapít, viszont ha a durva, trágár beszéd rovarirtó lenne, itt már évek óta nem lenne se szúnyog, se légy. De ha az önfelédtt káromkodás nem csak képletesen, hanem valójában is ölést jelentene, akkor a magyarok már évekkel ezelőtt kihaltak volna.

Aki Á-t mond, mondjon B-t. Régi mondás, amely mára értelmetlen lett. Azt fejezte ki egykor, legyünk követ-

kezetesek. De ma az egész életünk attól keserves, hogy aki B-t mond, nem tudja, vagy elfelejtette, mi az Á. Ez az egész magyar politikai elitre jellemző. A sport világa, azt állítják egyesek, „helyel-közzel” leképezi a társadalmi valóságot. Ez így nem pontos. Van kapcsolat, de az nem egyenlőségjelként értendő. A Fradi ma jóslatot jelent. A Fradi elhullása a végkifejletét mutatja annak a valaminek, aminek az elejébe, mi, úgy általában, most csúsztunk bele.

Ezért mondom, hogy a pályát jól látjuk, az értékek a helyükön vannak, győzelemváró a hangulat.

k. GRANASZTÓI GYÖRGY

X 73 : 061

73

clm:

ORNAMENTALIZMUS ÉS HORROR VACUI

ny: publicitika enállítároköl, művelétköl

Az idén 150 éve annak, hogy Londonban megjelent az első nagyszabású és rendszerezett – már sok előzetes kutatásra támaszkodó – ornamentika-gyűjtemény: az építész Owen Jones *A díszítés nyelve* című munkája (magyar kiadása: *Ornamentika*, Budapest, 2004, CSER Kiadó). Vezető volt ez az 1854-ben újrafelállított londoni Kristály-palota kiállításához, mely a különböző kultúrák díszítőelemein keresztül kívánta bemutatni a civilizáció történetét. Akkor már létezett Londonban – Jones közreműködésével – a később a Díszítőművészet Múzeuma illetve South Kensington Museum néven Magyarországon is ismert Museum of Manufacture (1852), melynek anyagát Lechner Ödön majd Zsolnay Vilmosmal együtt tanulmányozta. Owen Jones szerint a díszítés iránti vágy egyidős az emberiség legkorábbi civilizációs lépéseivel. Alapelvei szerint a díszítőművészet az építészetből származik, azáltal, hogy az építész a statikai, téráthidaló elemeken és tetőformákon felhasználja a díszítést, aminek alapja a stilizált természeti formák geometriai mintába rendezése, ami pedig koronként és stílusokként-kultúránként más és más. Maga is alkotó lévén az új (díszítő) stílus kifejlődésén elmélkedett, példákat adva könyvében néhány természeti formára is, melyekből a természet törvényei (arányosság, egyensúly, szimmetria) megismerhetők, hogy egy új stílus alapjaivá válhassanak. Legfőbb példája a gesztenyefa levele, ami mellett nem mehetünk el anélkül, hogy az új stílus magyarországi megteremtőjének, Rippl-Rónai Jó-

K: Keresni Katalin

zsefnek *Piros ruhás nő* című, felső részén vadgesztenyelevelekkel borított faliszőnyegét meg ne említenénk (1897). A Párizsban készült, a budai Andrassy-palota ebédlőjét díszítő hímzés része volt egy egész enteriőrön végigvonuló, új ornamentális rendszernek.

Akkoriban – 110 évvel ezelőtt, és 130 évvel azután, hogy a művészettörténet mint stílustörténet és stílusfejlődés alapjait megvetette J. J. Winckelmann. Alois Riegl, a bécsi művészettörténeti iskola neveltje történeti és fejlődési rendszerbe szedte az ornamentikát is (1893), *Grundlegung zu einer Geschichte der Ornamentik* című könyvében. Előbb dekonstruálta az általa szélsőségesekként illetve szobatudósokként megnevezett, ornamentikával foglalkozó elődei egymásnak ellentmondó téziseit: az ornamentikának a művészet-materialisták (Gottfried Semper követői) által feltételezett anyagi és technikai eredetét, mely a nemzeti művészetek spontán-autochton születését is feltételezte; és a historikai módszer által feltételezett fejlődést a természetutánzó (növényi) ornamentikától a stilizálóig. Majd – elfogadván a mérsékeltek és néhány kortársa vélekedését – egy-egy alapforma (palmetta) és struktúra (inda) megjelenését és terjedését-vándorlását, módosulásait vizsgálta meg, felölelve az ókori világ egészét, s helyet adva kora vélekedésének, miszerint a szimbolizálás is primordiális lehet az ember művészi (így ornamentális) teremtő hajlamában. Riegl korát, a századforduló művészetét (a szecessziót, a szimbolizmust) és művészettudományát tehát alapvetően foglalkoztatta egy olyan művészi forma története, melyet addig másodrendűnek tekintettek. De mi történt ezután? A modern stílust hajlamosak voltunk olyan puritanizmussal jellemezni, mely száműzte eszköztárából a díszítményt. – Az ornamentika bűn – írta Adolf Loos bécsi építész 1910-ben. Ám ha tágabban tekintjük a modern kort – például a 18. század közepétől –, ahogy jelentős építészeti szakkönyvek teszik, akkor annak kezdeteitől fogva,

a mérnöképítészet gyönyörű, csipkés vasszerkezeteitől a historizáló, ám új technológiákkal készült épületek színes burkolatán vagy sgraffittóin, a szecesszió képzőművészetének, tárgykultúrájának és építészetének természeti, népművészetből származó és geometrikus formaelemein keresztül a 20. századon végig – napjainkig az úgynevezett vizuális művészeteket fantáziadús ornamentikával telítettnek is látjuk, ami talán az ember múlhatatlan, elemi igényét bizonyítja az életkedv kinyilvánítására, a mesterséges környezet étellel telítésére.

A századfordulót illetően egy párizsi konferencia hívta fel a nemzetközi figyelmet *Ornamentalizmus vagy funkcionalizmus* címmel a két jelenség párhuzamos voltára, Bécs és Budapest építészetét összehasonlítva (2003). Nem feledkezhetünk meg emellett arról, hogy a képzőművészet, melynek kánonja az emberi alakon nyugodott majdnem egészen a 20. századig, nonfiguratív fordulatának alapját, később újjászületését Közép-Kelet-Európa festészetében a népművészeti ornamentika jelentette (Frantisek Kupka, Lesznai Anna; majd Korniss Dezső és az 1960-as évek fiataljai), miközben az art deco festészetében (Kádár Béla) vagy az absztrakt művészetben (Rozsda Endre) ornamentális elemek és struktúrák új képalkotó módszerekként jelentek meg, sőt, alapjaivá váltak a környezettervezésnek és a művészeti nevelésnek is (Jaschik Álmos iskolája, Lantos Ferenc). Majd, a Pattern painting irányzatában – különösebb rendszeralkotó és formaelv nélkül – a felület mozgalmas játékának kialakításához a különféle textilornamentikák nyújtottak példát, egyúttal egy új kolorizmus születését is felvetve, melynek szabályai nem az európai festészet hagyományaiból és tudományos (színtani) újításaiából, de például a keleti szőnyegek színhasználatából erednek.

Ugyanekkor – napjainkban – az ornemens felnagyításával új építészeti, szobrászi és tervezői formavilág is szüle-

tik. Az *Ornamentika* címmel összefoglalt három kiállítás az Ernst Múzeumban 2006 elején, három különböző korszakból eredő életművel, első ízben mutatott példát a modernizmus és ornamentika összefüggésére. A *Budapest, színes város – Zsolnay épületkerámia Budapesten* című kiállítás megnevezni kívánja mindennapi, mégsem tudatosított élményünket. Budapest ugyanis talán a világ legszínesebb városa, s mégis, e páratlan sajátosságára sehol nem hívjuk fel a figyelmet, s az építészettörténeti könyvekben is hiába keressük a róla szóló fejezetet. Pedig a pécsi (majd a budapesti) Zsolnay gyár és a 19. század vége, 20. század eleje építészeteinek együttműködéséből kifolyólag sajátosan színes és díszes város született itt, az épületek homlokzatainak, tetőinek, tereinek a Zsolnay gyárban kifejlesztett technológiákkal készült kerámiaburkolatai, kerámia díszítőelemei révén. A kiállítás ezeket, valamint fotókon az őket hordozó épületeket, legnagyobb építészaink (Ybl Miklós, Lechner Ödön és mások) munkáit, a gyár minta- és fazonkönyveinek kerámiaterveit együtt mutatta be. Az *Építészet és ornamentika – Medgyaszay István* című kiállítás a modern magyar építészet kiemelkedő alkotójának állított emléket. Otto Wagner mesteriskolájából, a bécsi szecesszió formavilágából kinőve Medgyaszay a paraszti építészet díszítőmotívumait tanulmányozta a 20. század elején. Előbb épületeinek faszerkezetein, majd téglá és vasbeton elemein és ugyancsak a Zsolnay gyárban kivitelezett kerámiadíszsein jelent meg a monumentális épületformákat varázslatosan könnyűvé változtató, népművészeti eredetű ornamentika, mellyel a modern építészet mindenkor funkcionális, de – talán Béccsel is opponáló – sajátos változatát teremtette meg. A kiállításon – tanulmányrajzain kívül – terveit, ornamentális rajzait és épületeinek fotóit láthattuk. Medgyaszay egykor a gödöllői művésztelep tagjának számított. A ma Gödöllőn élő, marosvásárhelyi (Targu Mures, Románia) kárpittervező, Bódis Erzsébet kortársi, még lezáratlan

életműve mintha csak a gödöllői textilművészet folytatása lenne: a 20. századi magyar textilművészet szerves része. Színgazdag tervein és szőnyegein a népi textilművészet hagyományából önálló, a természetből ellesett motívumokból építkező képi világ bontakozik ki.

A három kiállítással összefüggésben január 24–25-én konferenciát rendeztünk *Modernizmus és ornamentika* címmel, melyen az ornamentika szerepét vizsgáltuk a 19. századtól napjainkig az építészetben, képző- és iparművészetben, meghíva előadónak építészeket, képző- és iparművészeket is, hogy az ornamentika mai, inspiratív szerepéről is fogalmat alkothassunk. Az Iparművészeti Múzeumban tavasszal rendezett, *Horror vacui* című kortárs művészeti kiállítás és kerekasztal témája szorosán kapcsolódott ehhez a kérdéshez. A horror vacui meghatározása ugyan alárendelt szerepet juttat az ornamentikának, mert a meghatározás szerint ahol nincs elég képi invenció, ott töltik ki ornamentikával a felületet, teret. Elfogadva a fent említett koncepciót az ornamentum szimbolizáló funkciójáról, ezt a csak díszítő funkcióra redukált ornamentum-fogalmat elvethetjük. A zongorista Apagyi Mária a zenei díszítményeket és azok életét az előadással – a mű előadásával – hozta kapcsolatba, az improvizációval, azaz a zenemű életre keltésével. Tehát a díszítmény – a zenei díszítmény – az élet jele. (Apagyi Mária előadása az ornamentika konferencián hangzott el.) Minden úgynevezett – nagyon rossz szóval – vizuális művészetben meghatározott formái, helyei vannak az ornamentikának. Ez egy harmadik alapfunkciójára utal, ami a látással kapcsolatos – valószínűleg a látás rendezése ez a funkció. Akár az építészetet nézzük, akár a könyvdíszeket, de akár a középkori vagy reneszánsz festészetet: a keretdíszek, záródíszek, kezdődíszek vagy széldíszek a díszítmények olyan alaphelyeire utalnak, melyek rendszert alkotnak. Egyúttal harmóniát, kiegyensúlyozott egységet hoznak

létre. A díszítmény fejünkben meggyökeresedett jelentésétől el kell tehát vonatkoztatnunk, amint attól a felfogástól is, mely szerint egy felületnek vagy térnek feltétlenül motívumokkal betöltöttnek kellene lennie. Egy kompozíció betöltött vagy ornamentális része ugyanolyan jelentőségű lehet, mint a nem ornamentális vagy betöltetlen, üres rész. A kettőt a képzőművészetben nem lehet elválasztani egymástól.

Az ürességtől vagy az űrtől való félelem és annak kedvelése szorosan egybefügg, együtt a világ egészét képviselik (az életét, a természetét). Az ürességtől való félelem nem régi keletű. Európában – a középkori festészettel foglalkozó szakemberek szerint – a középkori festményeken a kontúrok egymáshoz illeszkednek, azáltal egységes felületkitöltés születik, amit Erwin Panofsky térképszerű felületalakításnak nevezett. Nem sokkal később, a késő középkorban – kora reneszánszban jelent meg az üres felület problémája, amikor a valóságos motívumok elkezdtek szaporodni a festményeken, s ezek a motívumok önállóak voltak, már nem illeszkedtek kontúr szerint egymáshoz. Ekkor, azokon a helyeken, ahol nem voltak motívumok, megjelentek a részben térkitöltő, de másfelől szimbolikus funkcióval is rendelkező – ornamentális – motívumok (muzsikáló vagy valamit tartó angyalok, virágfüzerek, architektúrák). A padlómintázat az előtérben vagy a városi architektúra a háttérben (Masolino festészetében) képes egyrészt olyan területeket betölteni a festményen, amelyek egyébként esetleg üresek lennének, másfelől képes a képnek – a perspektíva szabályai szerinti – rendszert adni. Mások – Raffaello – függönnyel lezárják azt a teret, ahol az ábrázolás, megjelenítés történik a képen. A 19. század fordulatot hozott a kép és a tér felfogásában. Miközben megnőtt az ornamentikával foglalkozó irodalom, azt az örömet is tapasztaljuk a művészetben, ami az üresség szellemi megtapasztalásának az öröme. Ennek gyökerei

Anti Szabó János: TENERI KERT, 2005
(tollrajz, diófafapác, papír)

a 19. század közepén kereshetők, a japán kultúra európai megjelenésével egyidejűleg. A keleti kalligráfia mint képi értékű, rendkívüli koncentrációval született gesztus, épp az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatója, Miklós Pál

leírása szerint, semmi kapcsolatban nincs azzal a keretezett világgal, ami az európai képeké (a középkor óta keretezett oltárszekrényekhez igazodtak a képek, majd önállósodva is keretezettek maradtak). Az európai kép jelentése és funkciója természetesen teljesen más, mint annak a gesztusnak, aminek a nyomát képként, kalligráfiként értékeljük. A térrel való szabad kapcsolat vagy a spiritualitásnak a térben és vizuálisan való megjelenítése döbbenetes hatást gyakorolt az európai festészetre. A vászon síkja azonossá vált a korlátlan, tehát keretezetlen és végtelen térrel, amiben itt-ott megjelent egy-egy motívum. Ez a szabad kép a térhez, szabad térhez fűződő új viszonyt alakított ki. Ugyanakkor hódított, amikor a szecesszió ornamentális szemlélete. Nemcsak a festészetben volt a távol-keleti művészetnek ilyen jelentős hatása, hanem a modern építészet tán legnagyobb hatású személyisége, Frank Lloyd Wright révén az építészetben is. Wright Lao Cét idézte, *Az út és erény könyvét*, amelyben a kínai bölcselő többek között arról szól, hogy nem az anyag teszi az edényt, hanem a benne lévő űr az edény lényege. Ez egy más szemlélet, mint amit az európai szemléletben megszoktunk. Wright ebből kifolyólag az építészet számára is a tér mint építészeti alapfogalom meghatározását nyújtotta. Korunkban mintha mindez megváltozna. A *Horror vacui* című kiállítás természetesen az ürességtől való félelmet mutatta meg korunk jellemzőjeként, de nem csak azt, hiszen például Orosz István grafikai az üres és telített részek megfordíthatóságával szemléletváltásra ingerelnek: a pozitívként és negatívként értelmezett felületek felcserélhetősége – saját szemléletünk, érzékelésünk, látásunk megváltoztatása is – megszabadíthat a horror vacuitól.

X 73 : 061

X 73

elis

AZ ORNAMENTIKÁN TÚL

Mi van az ornamentikán túl? Vagy mögött? Lehet a lényeg is? A műalkotás belső, sugárzó magja, amiért létrejött? Lehet-e a látható ornamentika-felszín a láthatatlan mélység hordozója? Van-e quasi-ornamentika, ami átível a művészettörténet évezredein?

Pusztán dísz, akár tetoválás csupán a fehér pontok gyógyzó, örvénylő felhője a Szarvas Istennő testén a szaharai Tasszili-hegység Aouanrhet nevű sziklamenedékének falán? Az időszámításunk előtti 5250 és 4950 körüli időből? Vagy az istenség jele, a földi lét fölé magasodó fenségé? Titokzatos bálvány-létre, természetfölötti erőkre utalna hétezer évvel később Samu Géza fehérrel pöttyözött bálványfáin, „Másvilágképein”? S vajon hány évszázadra – évezredre? – néznek vissza a 20. század magasságából Gaál József megdöbbenő bőrfejei, sűrű fémszőgekkel, mint abszurd csillagpontokkal teleszórva?

Vagy dísz volt-e csupán a magasba kúszó, félelmetes relief-ruha a maja templompiramisokon? Vagy az épület lényegét kifejező vizuális bódítószer, amely a pusztá látványával transzba emelte s földre sújtotta a szertartásra egybegyűlteket? S mi más az ecuadori Quito főtemplomának, a San Franciscó-nak barokk főoltára színarany ornamentika-zuhatagával, mint a spanyolok El Dorado-álma szakrális köntösben: az új, a keresztény isten, az égi fenség, a fény megjelenítése, amely elkápráztatja a legyőzötteket?

ny.

Elhangzott az Ernst Múzeum Modernizmus és Ornamentika konferenciáján, 2006. január 24–26.

K: Kernács Gabriella

S hogyan égnek feketére – egy csernobili katasztrófa borzalmas hőjében – Mihály arkangyal szárnyai Paizs László *Apokrif vízióiban*? Ornamentika-e a végtelenül aprólékos, dekoratív arany és koromszemcse-háló, amely elborítja a képtáblák hatalmas műanyag felületeit? Vagy a lényeg: egy modern apokalipszis végső hamurétege?

Mi másról szól a 11. századi magyar koronázási palást dús, plasztikus arany és ezüst hímzése, mint az égi és földi hatalomról? S miről szól Max Ernst *A menyasszony öltöztetése* című képének fantasztikus, vérpiros tollpalástja, borzongató toll-maszkja, mint a szürrealizmus legfontosabb álmáról, a kilépésről a valóságból? S nem éppen az élő testre, fekete szemnyílású arany maszk-arcokra fölfutó növényi ornamentika fejezi ki Schrammel Imre porcelán karneváli figuráinak lényegét? A vágyott elrejtőzést, a Titokba menekülést?

Vajon nem lényege-e a honfoglaláskori tarsolyelemeknek az égbenyúló világfa-ornamentika, a nemzetségszű – s így a nemzetség – fölött örökös égi hatalom jelképe? S vajon páncéldísz, ruhahímzés, ékszer, övcsat, fejedelmi gyűrű-e csupán a német reneszánsz egyik csúcsteljesítményén: Miksa császár síremlékén az innsbrucki Hofkirchben a két sorban álló, hatalmas bronzalakokra „felöltöztetett” gazdag ornamentika? Vagy inkább a világbíró császári hatalom, a Habsburg-ház nagyságának monumentális kifejezése? S vajon Jovánovics György *Emberének* gipszarcára az idő milyen messzeségből kúszik fel a Bourbon-liliom-mustra, hogy időtlenné tegye? Hogy aztán az ornamentika egyedül maradjon a *Berlini reliefeken*, mint a mű, a cél maga: rebbenő fény-árnyék-játék, alig hallható zene, már csak hófehér önmaga, ha életre kelti a fényt.

S vajon a szentpétervári Ermitázs szibériai halomsírból előkerült, ezernél több aranyzarvással – félcentistől a félméteres átmérőjűig – teleszórt óriás bőrpalástja, egy pusztai fejedelem díszruhája nem többről szól-e, mint a dí-

szítésről: az Erő maga. Az egymás mellé sorolás, az ismétlés felfokoz, vajon nem ettől is sokkoló hatású-e a Terror Háza Múzeumban az „áldozatok aknája”: száz meg száz kivégzett ember fotójának egymás mellé-fölé építésével – Ferenczfy Kovács Attila korábbi Nekropoliszaira visszautaló munkája?

Képzletünkben nem régi ikonok gyertyafüstje keveredik-e a „sötét idők” krematóriumi koromszemcséivel Vajda Lajos Felmutató ikonos önarcképének rebbenő sötét vonalkáiban? Az érzékeny vonalháló a kortárs magyar képzőművészetben gyakran válik quasi-ornamentikává: a mű lényegét érintő, hordozó formai elemmé. Aknay János rovásírás-jelei közül apró ecsetvonások tengere vibrál, Borgó György Csaba szinte telehímezi néha velük képeit, Földi Péter madár-lényeit, arany búzakörös asszonyait sűrű karc-ecsetvonásokkal teszi élő remegővé, s vajon csak fűszálak, térkitöltő elemek volnának a Bukta Imre faültetőit százával kísérő, végtelen türelmű vonalkák? S itt áll, Idők válaszútján, kortárs művészetünk egyik legnagyobb mestere: Deim Pál, újságpapírra festett „feljegyzéseivel egy kolostorból”, amelyeken a temperán átütnek a betűsorok. A dőlő kék kereszteteket, égkék kapuívekben eltűnő fekete árnyékokat aláfestik a betűk, amelyekre „ráír” a művész, száz és száz, ezer és ezer rovást. Bábuik mint ha mágneses viharban állnának, zúg a magányos Ember körül a Kozmosz fenyegetése. Ornamentika-hálók hullámzanak a Deim-képeken: mag-esők, hosszúkás, ismétlődő formák: tankok nyomai a földön, lyukkártyák ismétlődő rendje, ki tudja? A Deim-képek statikus, kiszolgáltatott bábu-lényének ellenpontja mindig ez a nyugtalan quasi-ornamentika. A kettő együtt: a képek lényege.

X 73:061

X 73

X 72

Csiki

ORNAMENTIKA ÉS SZAKRALITÁS

Az építészeti ornamentikáról

A következőkben az ornamentika és a szakralitás kapcsolatát fogom taglalni, igazából azonban inkább arra vállalkozom, hogy arról beszéljek, hogyan látom az ornamentika és az építészet viszonyát a gyakorló építész (és nem az elméleti ember) szempontjából.

Munkáim során szembesültem az ornamentika kérdésével, és az anyaggal való küzdelmeim közben úgy találtam, hogy az ornamentalitás az építészettől elválaszthatatlan, annak lényegi, meghatározó jellegzetessége.

De kezdjük azzal, hogy mit is értek ornamentikán az építészetben.

Hannes Böhringer német esztéta egy, az ornamentikáról szóló írásában Gottfried Sempert idézi, aki szerint „a tektonikus művészetek kezdeményei ténylegesen és etimológiailag is (tego-texo) a textíliákban találhatóak. Az ornamentals eredetét Semper a varrásban látta. A varrás az anyag, a szövetek és anyagok, a textusok végességének, töredékességének beismerése. Egy-mással össze kell kötni és egyben kell tartani őket.”

Eredetét tekintve tehát az ornamentika tektonikus vonulata funkcionális: az anyag véges méretét van hivatva végtelenné tenni az anyag szövési, fonási, összerakási technikájával, amelynek jellegzetes, geometrikus megjelenése vált „díszítéssé” (ez egyúttal elfedte, de – nem tola-kodó módon – ki is hangsúlyozta az anyag folytonossági hiányait).

Elhangzott az Ernst Múzeum *Modernizmus és Ornamentika* konferenciáján, 2006. január 24–26.

ny:

k: Sugár Péter

Az összevarrás, összerakás szabályait az építészetben a nehézségi erő, a statika határozza meg. A kő rakási módjai (szabályos, faragott, szabálytalan stb.), a téglafalazási technikái (futó és kötő, csillagminta stb.) jellegzetes mintázatokkal a kis elemek fallá szervezésének összeépítési varratait mutatják. A tömör falakban a lyukak, nyílások körülvarrásainak tematizálása az antik építészeti örökségből jól ismert íves záródások, tünpanonok, keretezések, ablakpárkányok stb. formájában jelenik meg.

Továbbmenve: épületméretben a vízszintesen egymásra rakódó szintek mint építőelemek egymásra építésének tematizálása a szintosztó párkányok (az épületre tett szintdobozokból áll); a függőlegesen tagoló rizalitok a hosszú épületfal kidőlés elleni megtámasztásának elkendőzései és egyúttal ennek hangsúlyozásai; a párkányokat tartó oszlopok, pillérek pedig már a nyílásokkal áttört, a falsíktól elváló homlokzati kulisszák tektonikáját fejezik ki az ornamentika drámai eszközeivel.

A klasszikus architektúra szembeűnő jellegzetessége a folytonosság az anyagelemek és az épület mint nagy rendszer között. A szintek egymásra rakása, a rizalitok sorolása a végtelenségig folytatható lenne, akárcsak a szőnyegminták absztrakt-geometrikus motívumai. Ez a végtelen sorolás meg is történik városainkban: a klasszikus kulissza-homlokzatok az összevarrás, sorolás révén utcák, terek rendszerévé s egész városokká állnak össze. Ez a technika tehát a folytonosságot biztosítja a véges méretű anyag, az épület és a környezet, az épített világ egésze között.

De a homlokzatok nem csak az anyag végtelen folytonosságáról, hanem differenciálódásról és tagolódásról is beszélnek, kijelölve az épület (és lakói) pontos helyét az épített világban – és a társadalomban. Az épületek szimmetriális tengelyei, egyáltalán a homlokzatok és a térszerzés tengelyessége alapjaiban őrzik a szakrális (vallásos) szerveződésű társadalmak építészeti alapvetését. Mert a

vízszintes és függőleges koordináta-rendszer keresztjébe állított tér emlékeztet az archaikus Káoszból Kozmoszt teremtmő (világteremtmő) gesztusra, az épületet beágyazza a valódi, tehát a *szent* térbe, az épület tengelye a világ tengelyévé válik, rajta keresztül kötődik össze az ég és a föld. „A szilárd pont, a »középpont« felfedezése vagy projekciója a világteremtéssel azonosul” – M. Eliadét idézve.

A tektonikus jellegű ornamentika folytonos „varratrajzolata” tehát nem áll meg az épület határánál, hanem annak teljes környezeti kontextusát is jellemzi (egy időben a városrendezési gyakorlatot ironikusan és dehonesztálóan „szőnyegminta-gyártásnak” minősítették).

Az ornamentika tektonikus vonulata tehát a természeti erővel folytatott küzdelem tematizálása, és elsősorban az anyag valóságához kötődik. Létezik azonban egy másik vonulat is, ami az architektúrában a felület tematizálásához kötődik. Ez a törekvés viszont az én felfogásom szerint inkább elvont és szellemi irányultságú, ha úgy tesszük, „látszatvilág”, és a szakralitás felé mutat.

Továbbra is a klasszikus/modern építészet jelentéskörében maradva: míg az előbbi gyakorlat az építészeti ornamentika *dionüszosi* vonulatát jelenti, addig az utóbbi az *apollóit* jelenti a számomra.

A kő, a fa felületén ejtett rovás, kép, írás alapvetően mágikus-szakraális az én olvasatomban. Ez a gyakorlat a nagy vallásos kultúrákban ma is elevenen él és működik. Gondoljunk pl. a buddhista mantrákra, ahol a centrális szimmetriában szerkesztett szent ábrák és szövegek egyfajta „képarchitektúrát” alkotnak, ahol minden leírt betű, szókép, kép jelentéssel telített, és elvont-geometrikus rendbe szerkesztett. A kép és az építészet egységét mutatja pl. a bobuduri templom, ami térben megépített mantra; amíg a mantra rajzolt-festett ima, a templom kőbe épített ima.

Az iszlám és a zsidó kultúrában él az ábrázolás és néven nevezés tilalmának az atavisztikus gyakorlata. Az isten neve is, képe is csak helyettesítve, absztrahálva jelenhet

meg. A felületre vésett-festett szent szövegek nyomán azt is mondhatnám, hogy az absztrakt-geometrikus rajzolat, ornamentika maga a kőbe vésett ima, az Isten absztrakt-geometrikus megjelenítése, ami az épületek felületein akár tényleges imádságként, akár szimbolikus (jelentéssel bíró) ornamentális rajzolatként – faragásként jelenik meg, illetve *azt helyettesíti*.

Ha az imádság az isteni hatalom kiengesztelése, akkor a kőbe vésett ima maga is egyfajta áldozathozatal.

A szakrális jellegű vagy azt helyettesítő (apollói) ornamentika nemcsak a felületeken jelenik meg, hanem a felületek, tagozatok „szélein” is. Alapvetően a totemoszlopokról, bálványokról illetve a sátrat-eget tartó oszlopról, világtengelyről, életfáról és ezek megfaragásáról beszélek. Az elvont-geometrikus faragás sokban hasonlít a felületi ornamentikához, de itt szerintem inkább a kozmikus tájoltság a lényeges. A megfaragott oszlop az „axis mundi”, a világ tengelyét jelenti (szimbolizálja), ezért a faragással, rovással ellátott épületelem, építmény, torony kozmikus tájoltságot, beágyazást kap, összeköti az eget a földdel, a valódi (szakrális) világ részévé válik.

Az előzőekben felvázolt „mitologikus alapvetésben” az ornamentika szakrális (apollói) vetülete a klasszikus kultúrákban együtt jelent meg tektonikus-dionüszoszi párjával.

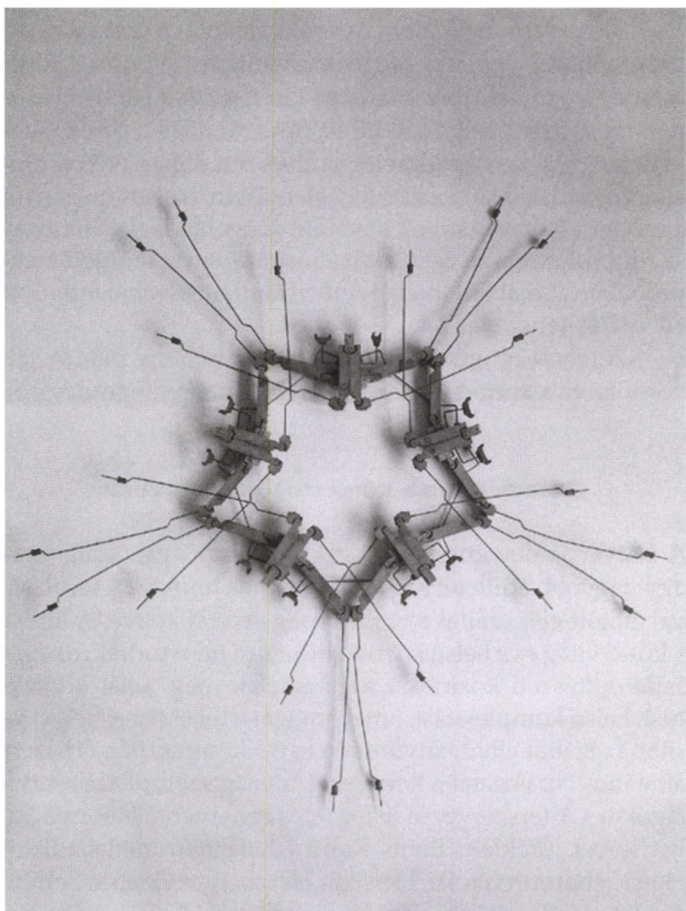
E két vonulat építészeti egységét számomra például a késő gótikus katedrálisok építészete fejezi ki, ahol a dionüszoszi jelleget a templomok támpillér-támív rendszerének bonyolult tektonikája adja, az ezek felületét elborító gazdag, faragásos díszítések pedig az apollói jellegű ornamentikát. A kétféle ornamentális ambivalens egysége ki-fejezi a katedrálisépítés bábeli jellegét. (A sok példa közül hadd utaljak a beauvaisi katedrális építőinek magasba törő hübriszére és egyúttal áldozathozatalára is: miközben „az eget ostromolták”, a templomhajó az építés során beomlott).

A modern mozgalom, indulásakor, az archaikus törzsi illetve népi művészet forrásaiból merített. Az előbbi értelmezésem alapján nagy építészeink, Medgyaszay István és Lajta Béla munkássága az említett apollói vonulatot követi. Hiszen azt láthatjuk, hogy a tektonikus jelleggel összefüggő, változó korstílusok érintetlenül hagyták ornamentális beállítottságukat. Függetlenül attól, hogy a lechneri szecessziót, a „fiatalok” népi ihletésű formáit vagy a funkcionalista szemléletet követték éppen, a magyar népi, a távolvagy közel-keleti ornamentikát következetesen a szerkezeti elemek illetve a felületek „megfaragására” alkalmazták.

Azt gondolom, mindkettőjüknél az épületek kozmikus (szakrális) kontextusba helyezésének a gyakorlata érvényesült.

A két nagy mester említésével ugorjunk egy nagyot az időben: a modernizmus nagy tabula rasája, az építészeti avantgárd megszüntette az ornamentika folytonosságra utaló, tektonikus gyakorlatát; a felületre koncentráló, díszítő- szimbolizáló-szakralizáló gyakorlatot; a széleket kozmikusán megjelölő megmunkálást; a szent helyé (világtengellyé) avató tengelyességet. A múlt század húszas éveinek modernizmusa az építészetben olyan „műtárgyakat” próbált létrehozni, amelyek elhagyták a klasszikus építészeti kultúra mindenki által ismert és kódolható hagyományos, ornamentális és kontextuális elemeit. Közismert például Adolf Loos pamfletje az ornamentalsről (*Ornamentika és bűnözés*). Adolf Loos homlokzatai a totemisztikus kultúrákig nyúlnak vissza, a felöltöztetés nélküli homlokzatok a meztelen – és nem összetett, nem transzparens – igazságot mutatják. Loos a felöltöztető ornamentikát mint társadalmi konvenciót dobta el, valójában a nézőre emberi arc helyett halálfej vicsorit.

Vagy például az 1924-ben épült Schröder-ház – Gerit Rietveld épülete – az elvonatkoztatásnak azt a fokát kísérelte meg, ami már az „architektúra” tagadását jelentette, hiszen színekre és anyagtalán felületekre redukálta az

Barabás Márton: MEDUZA, 2006
(fa, zongorakalapács)

épületet. (Egyébként ez talán az első „strukturalistának” tekinthető épület.) Az ornamentika nélküli épületek így magukra maradtak, mint a talapzat nélküli szobor, elveszítették kontextusukat, ha úgy tetszik, az építészetből festészet lett, és így a képzőművészet sorsára is jutott.

A modern mozgalom nyilvánvalóan a deszakralizáció programjával lépett fel. Mégis, az avantgárd létrejöttét követően az építészek folyamatosan kísérleteztek és kísérleteztek ma is azzal, hogy különféle ornamentális technikákkal visszavezessék az építészetet az elveszett dimenziókba. Önellentmondás talán az előző kijelentésem, hiszen magam is a modern hagyományok követője vagyok. Mégis, amolyan szinkretista módon és inkább a magánmítosz szintjén megpróbálok a saját értelmezésemben tágítani és kibillenteni az ellentétes tendenciákat.

A teljesség igénye nélkül említék néhány példát, felvonatva a kortárs építészeti néhány megnyilvánulását is.

Ornamentika a kontextualitás jegyében

A hatvanas-hetvenes évek strukturalista gyakorlata egy-egy nagyobb épületet ismétlődő elemek homogén sorolásával állított elő, ezáltal a végtelenség érzetét keltve. A törést a külső világ és a belső között eltüntetni nem tudták, de egy saját építészeti kozmoszt fogalmaztak meg, saját kontextust, belső komplexitást, amely magát a teljességet helyettesítette, ezáltal elhalványította a kettő kontrasztját. (Hiszen általános tapasztalat a környezet, a világ széthullása részvilágokra.) A térszervezés jellegzetes ornamentális formációkat követ. (Példák: Louis Kahn iskolája Ahmedabadban, Hans Scharoun iskolái, Herman Herzberger Central Beherr épülete Hollandiában. Zvi Hecker berlini iskolája már a dekonstruktivisták törekvések előfutára, bár egy archaikus indiai falu térbeli modelljét követi. A spirálisan örvénylő térforma már nem a centrum felé tartóan centrifugális, hanem fordítva, a mozgás kifelé sodró, centripetális jellegű.)

A kontextualista törekvések másik vonulata a környezet és a beilleszteni próbált épület koordináta-rendszereinek összeszövése geometrikus – mágikus vonalhá-

lökká. A cél részben a középpontképzés „világteremtő” aktusa, részben a folyamatosság megteremtése a saját és a külső rendszer között. (Példa erre Richard Meyer Frankfurt am Main-i múzeumépülete.) Ez a gyakorlat már technikájában is a rajzolatról, az összevarrásról szól.

A tektonikus elv újraértékelésének példái az antik homlokzati kulisszarendszer megújítására tett kísérletek, egy új ornamentális tematika jegyében.

(Példák: Le Corbusier: Santa Maria della Tourette; csandigári épületénél a tektonikus rendszer már absztrakt mintázattá – kulisszává – változik; Rafael Moneo néhány éve épült városházáján, Murciában a szintosztó párkányok megtartása és a faltetek- pillérek/nyílások rendszere új, monumentális kulisszát hozott létre, ami izgalmasan új, mégis megtartja a történeti építészet ornamentális lényegét.)

Az eddigi példák az általam dionüszoszinak tekintett vonulatot jellemezték. A kortárs építészet néhány újabb tendenciájában mintha a stíluskorszakok szakralitás felé mutató gyakorlatát idézné (még ha ez ma sok esetben „szekularizált szakralitást” is jelent – id. Kunszt Györgytől –, és inkább *pótolni* próbálja a szakralitást, még inkább *helyettesíteni*). A következőkben tehát a felületi jellegű (apollói) törekvésekre hozok példákat.

Az élővé tett anyag

A modern építészetben gyakran alkalmazták az anyagok felületeinek durvítását, roncsolását. Corbusier idézett kolostoránál, Louis Kahn a Salk Institut épületén vagy Carlo Scarpa a brioni temetőben a vasbetont eleven anyagként használták.

Az utóbbi években a felületek ornamentális kezelése ismét előtérbe került, akár roncsolt betonfelületekről, nap-tól kiszívott fafelületekről legyen szó vagy üvegfelületek

transzparenciájával történő játékokról. A minimalistának tekintett törekvések egyik ágának az alkotói az anyagszerűséget felfokozzák, rázoomolnak egy-egy felületre, ezáltal elhomályosítják a kontextust, a tektonikát, sőt gyakran el is takarják, láthatatlanná teszik.

Az én értelmezésemben az „élővé tett anyag” az ornamentika sajátosságaival rendelkezik: egyrészt ténylegesen is megjeleníti az anyag összeszövési, -fonási technikáját, és ezáltal utal a (végtelen) folytonosságra; másrészt egyfajta ornamentális telítettséget adva utal az ornamentika létre, helyettesíti vagy szimbolizálja azt. Gondolatomat tovább futtatva: az anyag megelevenítése – roncsolása vagy kis elemekből való összerakása – megjeleníti, érzékletessé teszi az áldozathozatal aktusát.

Ez az egyik oldalról visszakötheti az építést az archaikusabb, a hagyományosabb építés világához, segíthet visszatalálni az elveszett dimenziókba, segíthet újra megélni az embernek a világban való kozmikus tájoltását. Másik oldalról pedig nyilván új távlatokat nyit az architektúrában és annak értelmezésében.

(Példák: H&M-épületek; Jean Nouvel párizsi arab intézete. A Nouvel épületbe akár beeláthatom a bábeli torony mitologikus példáját az intelligens, „mindent tudó” technika és az ősi ornamentális elv ambivalens viszonyában.)

A dionüszoszi és az apollói egysége

Peter Zumthor bregenzi Kunsthalleja tulajdonképpen olyan „üres ház”, amelynek igazi, praktikus funkciója nincs is. Kiállítani sem könnyű benne, mert az épület terei olyan erőteljesek, hogy kínossá tesznek minden hagyományos képzőművészeti próbálkozást. Nem valók ezek a terek „semmire”, csak arra, hogy létezzünk bennük – megtartóztatott érzéki működéssel –, mint egy templom-

ban (testi szükségleteinket az alagsorban elbújtatott vizesblokkokban és étkezőterekben elégíthetjük ki). A kiállítóterek titokzatosak, a fény sejtelmes, és a pikkelyszerűen összeállított üvegfelületek (belül is és kívül is) sejtetik a mögöttük lévő, pókhálószerű, de pattanásig feszülő acélkonstrukciót.

A Kunsthalle fura építmény: magasabb egy szinttel, mint kellene, tehát toronyszerű, („nem illik a városképbe”), de tömege elmosódott az üveg anyaga miatt, így olyan, mintha nem lenne valóságos. Alulról nézve, a pikkelyes üveghomlokzatot ornamentikája is toronyszerűvé teszi, és közelről, a réseken bekukucskálva az üveg „bőrfelület” alatt ki-kibukkan az acélsodronyok ideg-ín hálója.

Az épület jelszerű, furcsa módon a bábeli tornyot idézi számomra: alázatos, és mégis elbizakodott, az ég felé tör, de oda is akar tartozni.

Számomra a Kunsthalle is az építő áldozat bábeli jellegét idézi fel, annak ambivalenciáját idézi meg a kortárs építészet eszközeivel.

Az épület mint korpusz

Daniel Liebeskind berlini múzeumának az alaprajza az ősi szimbólum, a Dávid-csillag megtöretését mutatja, úgy is mondhatnám, hogy a „szenvedő” alaprajzot, a „szenvedő” tengelyes – szabályos beépítési formát. Ez a megtöretés és az épületen átvágó, azt átdöfő egyenes vonulat a tereket is megerősokolja. Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy míg a középkorban a szenvedő Krisztus teste kőbe vésvé megjelent az épületben/en, addig a mai architektúra megalakította a »szenvedő épületet«, tehát maga az épület lesz a korpusz. Nem mondanám, hogy az épület szakrális jellegű, de az biztos, hogy a kiüresedett tereket és felületeket feltölti más jelentéstartalmakkal.

Összefoglalva: az ornamentika felől nézve az építészet hagyományos elemkészlete, a klasszikus (görög-római stb.) építészet több mint kétezer éves története kiteljesedett, és a 19. sz. végén lezárult. De a 20. századi modernizmus tabula rasáját követően, a posztmodern, majd a neoavantgárd hullámok után, számomra még mindig úgy tűnik, hogy a kortárs építészet nem merítette ki teljesen sem a klasszikus építészet, sem a modernizmus formakincsét és gondolkodását; továbbra is ezeknek a megújítása-feldolgozása, továbbá értelmezése folyik.

 SUGÁR PÉTER

X 336.5

X 336

clm:

AZ ORSZÁG ÚJBÓLI ELADÓSODÁSÁNAK NÉHÁNY OKÁRÓL

nyj:

Sokkhatásként érte a gyanútlan átlagpolgárt a választások utáni gazdasági helyzetkép, amelyet – a győzelem után – már a régi-új kormány sem kívánt tovább titkolni. Nos a beismerések arról szóltak, hogy a helyzet igen súlyos, veszélyesen megbomlott a költségvetés egyensúlya, azonnali drasztikus intézkedések nélkül a pénzügyi válság elkerülhetetlen, sőt az államcsőd veszélye is felmerült. A krónikus költségvetési hiány következtében az adósságállomány is egyre erőteljesebben növekedett, ma már meghaladja a szocialista rendszerből örökölt adósság mértékét. Vagyis, 15 évvel a rendszerváltás után ugyanott vagyunk, ahol voltunk – merül fel az első kérdés. S nyomában a második: hogyan jutottunk ide, kik a felelősek ezért? Végül pedig a harmadik kérdés: vajon van-e esély arra, hogy rövid időn belül konszolidálódjon a gazdasági helyzet és a magyar gazdaság a fenntartható növekedési pályára álljon? Ebben a rövid tanulmányban ezekre a kérdésekre próbálunk válaszokat keresni.

Hogyan jutottunk ide?

Az egyszerű kérdésre a válasz egyáltalán nem egyszerű. Három szinten érdemes a problémát kezelni: (i) általános, történeti kontextusban, (ii) társadalmi-gazdasági szinten, (iii) az aktuális gazdaságpolitikai szintjén.

k: Mellár Tamás

A történelmi determináció következményei

A rendszerváltás után eltelt 15 éves időszak meghatározó egyensúlytalansági eleme az államadósság és az állandósult államháztartási hiány. Az államháztartás deficitjének átlagos (vagy trend-) értéke a teljes időszakot tekintve elérte a GDP 5%-át. Ez az érték önmagában is mutatja, hogy a magyar gazdaságban krónikus feszültség van a megtermelt és a felhasznált jövedelem között, amely legmarkánsabban ebben a formában jelentkezik. Ez azt jelenti, hogy a magyar gazdaság nem képes megfelelő mennyiségű hozzáadott értéket előállítani, ami fedezhetné a fogyasztás dinamikus bővülését és a felhalmozást. A produktivitáshiány – kis, nyitott gazdaság lévén – megjelenik a külgazdasági hiányban is, amely éppúgy krónikus kísérőjelensége a magyar gazdaság fejlődésének, mint az azt kiváltó költségvetési deficit. Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem egy notórius túlelosztásról van szó, hanem a nemzetgazdaság szisztematikus alulteljesítéséről. Ugyanis semmilyen nemzetközi összevetés nem igazolja, hogy többet fogyasztanánk, mint más velünk hasonló adottságú és történelmi helyzetben lévő országok.

Érdeemes elgondolkodni, hogy vajon a rendszerváltás miért nem volt képes felszámolni a magyar gazdaság eme rossz tulajdonságát. Egy darabig azt hittük, hogy ez a gyenge gazdasági teljesítmény a szocialista rendszer terméke, és a piacgazdaságra való áttérés majd gyorsan felszámolja ezt. Ma azonban már elég világos, hogy az okok mélyebben vannak. A magyar mentalitás, általános értékrend a maga képeire gyúrta a piacgazdasági intézményeket is. S ezek igen hasonló összműködést és eredményt produkálnak, mint a megelőző intézményrendszerek az elmúlt másfél évszázadban. A felemás modernizáció, a kvázi fejlettség, a hosszú távú nemzeti érdekek feláldozása a rövid távú sikerek, vagy a pillanatnyi túlélés oltárán – ez volt és maradt

a magyar fejlődés sajátossága. Mindaddig, amíg nem leszünk képesek megszabadulni – Bibó Istvántól kölcsönvet kifejezéssel – ettől az eltorzult magyar alkattól, addig a sikeres felzárkózás csak egy távoli álomkép lehet. Ezzel a visszatekintő értékeléssel természetesen nem kívánjuk szalonképessé tenni a szocialista rendszert és diszkreditálni a piacgazdaság intézményrendszerét, hiszen vitán felül áll, hogy a szocialista berendezkedés elméleti és gyakorlati szinten is alkalmatlannak bizonyult a hatékony gazdálkodás kialakítására. Sokkal inkább azt a tanulságot kell levonnunk, hogy a piaci rendszerre való áttérés nem jelent automatikus minőségi váltást a gazdaság működési módjában, csak lehetőséget teremt, amellyel azonban szemmel láthatóan nem tudott élni az ország, mindenekelőtt természetesen az elmúlt másfél évtizedben hivatalban lévő kormányok. Hatványozottan igaz ez a Medgyessy- és a Gyurcsány-kormányokra, amelyek nyíltan visszatértek a késő Kádár-korszak államháztartási relativizmusához és túlköltekezési gyakorlatához.

Társadalmi-politikai alkuk

A költségvetési hiány fennmaradására és az államadósság felhalmozódására többféle magyarázat is született a közgazdaságtanban. Ezek közül most csak azt a hármat említjük, amelyek relevánsak lehetnek a hazai helyzet magyarázata és megértése szempontjából. Az első – és tegyük hozzá legkézenfekvőbb – magyarázat az államháztartási hiányra a politikai üzleti (költségvetési) ciklus elmélete. Ezen elmélet szerint, ha a kormányzat alapvető célja a szavatmaximalizálás, az újraválasztás elérése, és a polgárok a fiskális illúzió rabjai, miszerint az állami juttatásokat „ingyenebédként” értékelik, elfeledkezve arról, hogy a többletkiadásokat előbb vagy utóbb nekik kell kifizetni, akkor

a választások előtt a kormány az állami kiadások fokozása révén szavazatokat tud vásárolni. S ha megnézzük a rendszerváltás utáni időszak vonatkozó adatait, akkor azt láthatjuk, hogy az államháztartási hiány időbeli lefutását igen erőteljes ciklikusság jellemzi. A választások évében (1994, 1998 és 2002) jelentősen megemelkedett a hiány értéke, ilyenkor elérte a nemzeti össztermék 7–10%-át, míg a nem választási években többnyire az átlag alatt maradt, s csak 3–4%-ra emelkedett.

A másik elméleti tétel szerint a krónikus kiadási többlet és az államadósság felhalmozódása egy erőteljes jövedelem-újraelosztást eredményez a felnőtt és a fiatal generációk között. Az állami többletkiadások haszonélvezője ugyanis az idősebb generáció, amely minden megkötöttség nélkül használhatja a többletforrást. A felhalmozódó adósság terhei csak később, időben eltolva jelentkeznek, s a most fiatal generációnak kell megfizetnie. Ha az idős generáció politikailag tudatlan vagy önző, és nincs tekintettel az unokák jövőjére, akkor kikényszerítheti a kormánytól a többletköltést, cserébe a politikai támogatásáért. Ha viszont az idősek alapvetően altruisták és nem negatív (adósság), hanem pozitív (vagyon) örökséget szeretnének az unokákra hagyni, akkor az állam túlköltekezését nem támogatják. Az empirikus vizsgálatok azonban azt erősítik meg, hogy elsősorban a jómódú emberek szeretnének vagyont hagyni a gyerekeikre, a kevésbé tehetősek viszont sokkal inkább felélik a rendelkezésre álló forrásokat (talán ezért sem váltak tehetőssé). S mivel általában a kevésbé tehetősek vannak többen, ezért racionális a kormány számára az ő támogatásuk a jövő felélése árán is.

Az éppen mögöttünk hagyott választások elég élesen mutatták meg, hogy bizony ez az elmélet rólunk is szól. Hatalmas verseny indult meg a nyugdíjasok kegyeinek és persze szavazatainak elnyerésére, többletjuttatások adásával és újabb nyugdíjmelési ígéretekkel, miközben szakmai

berkekben eléggé közismert tény, hogy a nyugdíjrendszerünk már most sem fenntartható. Egy pillanatra el lehet tűnődni azon, hogy vajon akkor is ilyen jelentős népszerűségre tett volna szert az MSZP, ha a balliberális média a nyugdíjasoknak akkurátusan elmagyarázta volna, a kiosztott többletjuttatások nem Gyurcsány miniszterelnök személyes ajándéka nekik, hanem az ő unokáiktól kölcsönvett pénz, amelyet azoknak kell a következő 25 évben visszafizetni. A hipotetikus kérdés a lényegesen nem változtat, pusztán csak azt tisztázhatná, hogy a magyar szavazópolgárok mennyire tájékozatlanok és/vagy önzőek.

S végül a harmadik elmélet szerint az adósságot a kormányok stratégiai eszközként is felhasználhatják. Ha ugyanis jelentős nagyságú a folyó hiány és nagymértékű adósság halmozódott fel, akkor a következő kormány mozgásterét erősen korlátozottá válik. Tehát a frissen megválasztott kormány nem tudja a saját politikáját érvényre juttatni. Ezért tehát célszerű lehet a hivatalban lévő kormánynak túlköltekezés révén ilyen kényszerhelyzetet teremteni, mert ezzel egyfelől jelentősen mérsékli a politikai ellenlábás számára a hatalomba kerülés vonzerejét és lehetőségét, másfelől pedig a saját bukása esetén megnehezíti a rivális sikerességét. Az elmélet szerint: minél nagyobb a rivális politikai erők közötti értékrendbeli különbség és minél bizonytalanabb a választás kimenete, annál inkább lehet számítani a stratégiai túlköltekezési magatartás felbukkanására.

Nincs különösen nagy szükség annak bizonygatására, hogy ez az elméleti magyarázat is elég jól alkalmazható a mögöttünk hagyott választási periódusra. Azt persze nem lehet tudni, hogy a Fidesz látva az igen súlyos eladósodást, mennyire folytatott visszafogott kampányt, de azt igen, hogy egy esetleges győzelem esetén igen nehéz helyzetbe került volna. Sokkal nehezebbe, mint a szocialisták, akik a történetek ellenére is maguk mögött tudhatják a média többségét és a külföldi befektetők megértő támogatását.

Gazdaságpolitikai anomáliák

Az eddigiekben általános szinten közelítettünk a deficit és az adósság kérdéséhez. Nem kétséges azonban, hogy az alkalmazott gazdaságpolitika is jelentős befolyással bír az eladósodási folyamatra. A hiányra vonatkozó adatok jól mutatják, hogy 2002 után a korábbiakban jellemzően meglévő ciklikusság megtört, a választásokat követően nem tért vissza a deficit az átlagos érték alá, hanem bera-
gadt egy ennél magasabb, 6–8%-os szinten. Ez a változás döntő jelentőségűnek bizonyult az adósságállomány új-
bóli növekedésében. A választások miatt amúgy is kiéle-
zett egyensúlyi feszültségek ugyanis nem enyhülhettek,
hanem ellenkezőleg, tovább fokozódtak, amelyet viszont
már csak egyre nagyobb hitelfelvételekkel lehetett fenn-
tartani.

Az államháztartási hiány tervszámai rendre megbíz-
hatatlanoknak bizonyultak, még köszönő viszonyban sem
voltak a valós gazdasági folyamatokkal. Az utóbbi négy év-
ben a költségvetési előirányzatok már a tervezés idején ha-
lálra voltak ítélve, a tényleges hiányértékek rendre túllép-
ték a tervezett mértéket. A hiányszámok annak ellenére
nem teljesültek, hogy egyre több állami kiadás került a költ-
ségvetésen kívülre (PPP-konstrukciók, autópálya-építés).
Visszatérő jelenséggé vált a fiskális politika elégtelen irá-
nyítása: a költségvetési bevételek felültervezése, a kiadá-
sok alultervezése, a költségvetés évközi, többszöri módosí-
tása, a hatásvizsgálatok nélküli tervezés. Ma a világ egyik
legmagasabb államháztartási hiányával rendelkező ország
kétes dicsőségével büszkélkedhetünk.

A 2002-ben alakult kormány hibásan mérte fel (ha egy-
általán felmérte) a gazdaság teljesítőképességét, és olyan
többletköltekezésbe kezdett, amely mögött nem volt reál-
gazdasági fedezet, sőt még potenciális, jövőbeli növeke-
dési lehetőség sem. Tette ezt akkor a választási túlkölte-

kezesek kompenzálása miatt, amikor éppen a kiadások mérséklésére lett volna szükség. Tetézte a bajt, hogy a kétszer száznapos és azt követő *költekezések nem a gazdaság teljesítményének emelését szolgálták*, nem a szükséges állami fejlesztéseket finanszírozták (a fejlesztési kiadások a GDP-arányos kiadásoknak csak 4–5%-át tették ki), és nem követték meg hatékonysági kritériumokat az állami alkalmazottak béremelései mellé. A közérzetjavító többletkiadások programja folyamatosan fennmaradt az elmúlt négy esztendőben, a Medgyessy- és a Gyurcsány-kormány láthatóan nem számolt az újabb eladósodás kockázatával. A veszélyérzet elvesztése odavezetett, hogy a költségvetési deficitre vonatkozó EU-előírásokat felesleges nyúgnak és kijátszandó korlátnak tekintették. A Pénzügyminisztérium ezért kezdett a „kreatív” könyvelés gyakorlatába, a valóságos helyzet eltitkolásába, gondolván: ha a gazdaság működése szempontjából úgysem lényeges a hiány és az adósság mértéke, akkor teljesen mindegy, hogy mekkora számokat hozunk ki. A különböző trükköket azonban az Eurostat nem fogadta el, így a kormány módosítani kényszerült a költségvetési tényszámokat. A Pénzügyminisztérium olykor a jogszerűség határait is átlépő eszközöket vett be annak érdekében, hogy az államháztartási hiány értéke a maastrichti korlátokon belül maradjon. Letiltatta egyes áfa-visszatérítések, agrártámogatások, illetve költségvetési intézmények járandóságának a fizetését, kezdeményezte az állami cégek osztalékelsőleg-befizetését.

A gazdasági folyamatok hibás értékelése

A gazdasági folyamatok alakulása, amelyek persze nem voltak teljesen függetlenek az állam gazdasági tevékenységétől, szintén jelentős szerepet játszott az egyensúlytalanság kialakulásában. A hiány növekedésében nemcsak az

volt döntő jelentőségű, hogy a kiadások jelentős mértékben növekedtek, hanem az is, hogy a bevételek elmaradtak a tervezettől és a reálisan elvárható szinttől. Ennek több oka is van, mindenekelőtt az, hogy az adóalap eleve túl kicsi volt, és időben a mához közeledve egyre szűkült a megtermelt jövedelmekhez képest. Például a bevallott személyi jövedelemadó alapja a GDP-nek csak 28–30%-át teszi ki, miközben a valóságos adóalap ennél 5–10%-kal magasabb. Az áfánál az adóalap a GDP 45%-a körül alakul, miközben a lakosság vásárolt fogyasztása eléri a GDP 53–55%-át. Hasonló nagyságú adóalap-kiesés figyelhető meg a tb-járulékok esetén is. Az adóelkerülés e jelensége mögött többek között az húzódik meg, hogy magasak az adókulcsok, s ezért az adófizetők igyekeznek kibújni a magas terhek alól.

A kormányzat látva az adóalap szűkülését az adókulcsok emelésével próbálta a kívánt költségvetési bevételt realizálni. A magasabb adókulcsok pedig még erőteljesebben szorítják az adóelkerülés felé a gazdasági szereplőket. A kialakult ördögi kör a feketegazdaság fennmaradásának és további térnyerésének kedvez. Reális becslések szerint ma Magyarországon *a nem-regisztrált gazdasági tevékenységek eléri a GDP 20–25%-át*. Tovább mérsékelte az adóbevételeket a sok, különféle kedvezmény és kivétel az adórendszerünkben (eva, ekho), valamint az egyes adókulcsok indokolatlan, ad hoc jellegű mérséklése. Ezen intézkedések mögött többnyire nem közgazdasági megfontolások, hanem népszerűsítő szándékok húzódtak meg (lásd pl. az áfa 2006. év eleji csökkentését).

Az államháztartási hiány növekedésében jelentős szerepet játszik a magyar gazdasági fejlődés azon sajátossága is, hogy *a növekedést jelentős mértékben a külföldi tőke generálja*. A külföldi tulajdontöbbségű vállalkozások esetén azonban

a bérhányad alacsony, s ezért ezzel nemigen képesek hozzájárulni a foglalkoztatás bővüléséhez és a béroldalú adóbefizetésekhez. Ugyanakkor a különféle adókedvezmények és a jövedelmek országok közötti átcsoportosítása révén relatíve egyre kevesebb adót fizetnek be ezek a vállalkozások. A GNI-számítás tanúsága szerint a külföldiek tulajdonosi jövedelme az általuk létrehozott hozzáadott értékhez viszonyítva az 1996-os 44%-ról 2003-ra 28%-ra mérséklődött, miközben folyamatosan emelkedett a tőke/munka arány ebben a szektorban. Összességében a külföldi vállalkozások GDP-hez való hozzájárulása az 1995-os 14,2%-ról mára 24–25%-ra, tehát mintegy 10%-ponttal növekedett, befizetett nettó adójuk viszont csak 5–6%-ponttal emelkedett (12%-ról 17–18%-ra az összes nettó adóhoz viszonyítva). Érdemes hangsúlyozni, hogy az alacsony foglalkoztatási szint a bevételi és a kiadási oldalról egyaránt negatívan befolyásolja a költségvetés egyenlegét.

A külső tényezők közül mindenekelőtt az *EU-csatlakozás hatását* kell kiemelni. A vámhatárok megszűnése nemcsak a vámbevételeket, hanem az áfa-befizetéseket is jelentősen csökkentette, miközben az országot elárasztó olcsó importtermékek a hazai kínálatot folyamatosan kiszorították, csökkentve ezzel a hazai termelést és az adóalapot, s egyúttal növelve a támogatási igényt. Ma már elég világosan látszik, hogy sem a Medgyessy-, sem a Gyurcsány-kormány költségvetési politikája nem volt erre a drámai változásra felkészülve. A gazdaságpolitikai döntéshozókat elkényelmesítette a világgazdaságban végbemenő látszólag pozitív változás, a rendkívüli túlembéség, az alacsony kamatok, bő finanszírozási lehetőség. Ilyen körülmények között a külföldi tőke hajlandó volt finanszírozni a magas és növekvő hiányokat, vállalva a növekvő kockázatot is.

A történelem ismétli önmagát: az 1979-es második olajválság után is igen sok felesleges tőke volt a világgaz-

daságban, és ezért készségesen finanszírozták a magyar állam hiányát és elősegítették Magyarország első eladósodását. Az alacsony kamatok időszakának azonban vége szakadt, ma a világgazdaság alapvető tendenciája a kamatlábak emelkedése, ami azt jelenti, hogy alacsony kockázat mellett is jelentős hozamra tehetnek szert a befektetők. Tehát csak idő kérdése, hogy mikor hagyják el az olyan magas államháztartási deficittel és gyorsan növekvő adóssággal rendelkező országokat, mint Magyarország, tekintettel a magas kockázatokra. A kegyelmi állapotnak vége, lépéskényszerben vagyunk.

Az adósságcsapda zárulni kezd

A rendszerváltozásig jelentős adósságot halmozott fel az ország. A kilencvenes évek kormányai ezért kiemelt feladatuknak tekintették az adósság GDP-hez mért hányadának csökkentését. A kezdeti időszakban lezajlott privatizáció, a szigorú fiskális politikára történő átállás egyfelől a piacgazdasági átmenetet szolgálta, másfelől csökkentette az ország sebezhetőségét. Ugyanis minél jobban rászorul hitelezői pénzére egy ország, annál inkább sebezhetővé válik. A 2000-es években azonban megfordult a korábbi trend, s az adósság GDP-hez mért aránya nőni kezdett.

A hosszú időn keresztül fennálló magas államháztartási hiány természetesen egyre erőteljesebben növelte az államadósságot. A növekvő deficit és államadósság egyre élesebben veti fel az államháztartás finanszírozását és az adósság utáni kamatfizetési kötelezettséget. A GDP 8–10% körüli finanszírozási szükséglet ugyan az eddigiekben még nem jelentett komoly gondot, de a világgazdasági helyzet változása következtében ez már a közeljövőben súlyos problémák forrása lehet. Mindazonáltal a finanszírozhatóság mellett a hasonló nagyságú kamatkidadások ko-

moly terhet jelentenek. Az éves szja-bevételt felemésztő kamatfizetési kötelezettség igen sok olyan fontos kiadási tételt szorít ki a költségvetésből, amely a gazdaságépítés szempontjából kívánatos lenne.

Az államadósság a legfrissebb kimutatás szerint jelenleg 13 930 milliárd forint, amely különösen annak fényében tekinthető magas számnak, hogy az ezredforduló óta privatizációs bevételből megközelítőleg 1300 milliárd forint folyt be a magyar államkasszába. S ha a kimutatott adóssághoz még hozzávesszük, hogy a BKV adóssága mára elérte a 60 milliárd forintot, a MÁV adóssága 210 milliárd forintot tesz ki, és a kórházak is 50 milliárd deficittel küszködnek, az önkormányzatok adóssága 500 milliárd forint körül lehet, s az autópálya-építések valószínűleg nem tekinthetőek államháztartáson kívüli tételnek, hanem a hivatalos államadósságot fogják növelni megközelítőleg 500 milliárd forinttal, akkor összességében az adósság/GDP hányados már meghaladja a 70%-os értéket. Ez az érték messze meghaladja a maastrichti kritériumot, de még a szocializmusból megörökölt eladósodottságunkat is túlszárnyalja.

A konszolidáció lehetőségei

A jelenlegi válságos helyzetből való kiszabadulásnak és a tartós egyensúly megteremtésének legalább három szintje van, amelyek a gyakorlatban többnyire együtt és egyszerre jelentkeznek, de a könnyebb érthetőség kedvéért itt és most külön tárgyaljuk őket. A stabilizációs intézkedéscsomag sikerének – természetesen a szakmai megalapozottság mellett – alapvető feltétele, hogy a politikai erők és a társadalmi csoportok nagy többsége támogassa. Lássuk tehát, hogy erre mekkora esély van az egyes területeken.

A pénzügyi stabilizáció feladata

Abban elég széles körű az egyetértés, hogy az adott gazdasági helyzetben elengedhetetlenül szükséges egy rövid távú költségvetési stabilizációs program bevezetése, amely a GDP 8–12%-át kitevő megtakarítást eredményez. Az egyetértés azonban azonnal megszűnik, ha a megvalósítás mikéntjét, a konkrét megszorító intézkedéseket tekintjük. Alapvetően két, egymástól nem teljesen független kérdéskör említhető itt: egyfelől, hogy a költségvetés melyik oldalát – a bevételi, avagy kiadási oldalt – érintse erőteljesebben a takarékosági intézkedéscsomag, másfelől pedig melyik gazdasági szereplő viselje a terhek nagyobb részét.

A költségvetés bevételi és kiadási oldalának ilyenfajta megkülönböztetése első látásra technikainak tűnik, de valójában nem az. Ha ugyanis a kormány úgy kíván javítani a költségvetés egyensúlyán, hogy a bevételeket növeli, akkor az elsősorban adó-, illeték- és központi áremeléseket jelent. Az adóemelések negatív hatást gyakorolnak az üzleti szférára, csökkentik az ország versenyképességét, mérséklik a foglalkoztatást és az adóelkerülésre ösztönöznek. Hiába emelkednek az adókulcsok, ha az adóalap csökken, végeredményben a költségvetés bevétele nem növekszik, s a szándékok ellenére az infláció emelkedése miatt nem az üzleti szféra, hanem a lakosság viseli a terhek többségét. Az eddigi intézkedések alapján úgy tűnik a Gyurcsány-kormány ezt a stabilizációs utat választja.

A költségvetési kiadások csökkentése elsősorban a lakosságot érinti és nem a gazdasági szereplőket, ezért tehát nem alkalmas a népszerűség fokozására. Érdemes azonban hangsúlyozni, hogy a kiadások között nemcsak jóléti kiadások szerepelnek, hanem igazgatási költségek, intézmények fenntartása stb. Ha a kiadások mérséklése nem főnyíró-elv szerint történik (vagyis minden területről

ugyanannyit visszavágni), hanem egy végiggondolt takarékosági koncepció szerint, akkor kisebb lehet az intézkedések negatív társadalmi hatása. Mindezen túl a kiadások szelektív csökkentése lehetőséget nyújt a különböző társadalmi csoportok eltérő terhelésére. Ez viszont már nyílt politikai állásfoglalást tesz szükségessé – ettől azonban az általános népszerűségre törekvő kormányok mereven elzárkóznak. Ezért marad az infláció felpörgetésén keresztüli általános teherviselés, amely szociális szempontból ugyan a legigazságtalanabb, de homályban hagyja a döntéshozók társadalompolitikai preferenciáit.

Az államháztartási reform mikéntje

A rövid távú, tűzoltó jellegű stabilizációs intézkedések mellett elengedhetetlenül szükséges az államháztartás reformja is, annak érdekében, hogy a szükségintézkedésekkel helyreállított egyensúly ne legyen törékeny, hanem stabilan fennmaradjon. A jelenlegi ellátórendszer, a nyugdíj-, az egészségügy és az oktatási rendszer pazarló és alacsony hatásfokú, tehát mindenképpen reformra szorul. Valószínűleg ebben is széleskörűen egyetértenek a bal- és jobboldali szakértők. Azonban az ördög itt is a részletekben lakozik. A konkrét reformintézkedéseket szemügyre véve két alapvető vitatéma van a politikai oldalak között.

Egyrészt az állami szerepvállalás nagysága tekintetében van jelentős nézeteltérés. Míg a baloldali liberálisok úgy gondolják, hogy az állami szerepvállalást a jelenlegi szintről jelentősen csökkenteni kell és ezzel az állam jövedelem-újraelosztó szerepét is lényegesen mérsékelni szükséges (a jelenlegi 40–45%-os arányról 30% alá), amint az az angolszász országokban tapasztalható. Ezzel szemben a jobboldali szakértők a reform lényegét nem az állami újraelosztás mértékének változtatásában, hanem az állami

feladatok újragondolásában, illetve azok ellátásának hatékonnyá tételében látják. A jobboldal szerint az állam nem vonulhat vissza olyan alapvető fontosságú területekről, mint az oktatás és az egészségügy. Véleményük szerint hamis az a beállítás, amely a versenyképesség elengedhetetlen feltételének tekinti az állam szerepének jelentős visszaszorítását. Tulajdonképpen itt az angolszász minimális állam és a skandináv jóléti állam koncepciója közötti választás dilemmája jelenik meg. Másként fogalmazva az előbbi dilemmát: vajon egy kétpólusú, gazdagokra és szegényekre bomló társadalmat akarunk-e, vagy pedig egy erős középosztály által dominált társadalmat?

A másik politikailag vitatott kérdés az állami feladatok hatókörén túl a magántőke kívánatos szerepe. A baloldali liberálisok az eddig állami kézben lévő ellátások területén erőteljesen kívánnak építeni a magánvállalkozásokra, elsősorban az egészségügyben és az oktatásban, azt várva a magánszektor bevonásától, hogy megnöveli a működő tőkét és javítja az ellátás színvonalát. A jobboldal ezzel szemben attól tart, hogy a magántőke bevonása az eddig állami kézben lévő monopolpozíciókat úgy alakítja magánmonopóliumokká, hogy az ellenőrizhetetlenné válik a társadalom számára, és fizetőképesség hiányában a társadalmi csoportok nem jelentéktelen részét kizárja az alapvető és/vagy a minőségi ellátás köréből.

Könnyen megjósolható, hogy amíg ezek az alapvető kérdések nem kerülnek szakértői és szélesebb körű társadalmi viták elé, addig az államháztartási reform bevezetése és sikere szerfelett bizonytalan lesz. Az érdemi reformok helyett csak olyan reformszerű intézkedések kerülnek bevezetésre, amelyek bizonyos befektetői körök érdekeit szolgálják, de nem jelentenek fenntartható és hatékony rendszert. Hogy ez mennyire nem üres riogatás, arra vonatkozóan jó példa lehet az 1997-es nyugdíjreform, amelynek eredményeként – s mára ez a felismerés a szakma számára vitatha-

atlan evidencia – egy fenntarthatatlan ellátási rendszer jött létre, miközben a magán-nyugdíjpénztárak élve a monopohelyzetekkel, komoly nyereségeket realizáltak.

A gazdaságpolitikai irányváltás szükségessége

Az optimista változat szerint, ha sikeresen megvalósulna mind a pénzügyi stabilizáció, mind az államháztartási reform, még mindig maradna egy fontos probléma, a magyar gazdaság produktivitásának és versenyképességének javítása. Ugyanis enélkül csak rövid távon lehet az egyensúly javulására számítani. Ha a gazdaság jövedelemtermelő képessége nem emelkedik, akkor a pénzügyi megszorítások és a közjavakat korlátozó reformok olyan társadalmi feszültségeket váltanak ki, amelyek a politikai vezetést rákényszerítik, hogy előbb vagy utóbb enyhítsenek a szigoron, illetve vonják vissza a reformintézkedéseket. Erre a „húzd meg ereszd meg” politikára vonatkozóan igen gazdag példatárunk van az elmúlt negyven esztendőből, elég csak a legutóbbit, a híressé vált Bokros-csomagot felemlíteni.

Szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a rendszerváltozás utáni időszakban alkalmazott politika, amely úgy nyitotta meg a hazai piacokat, hogy semmilyen védelmet nem nyújtott a hazai termelőknek, s amely a külföldi tőkének adott különféle kedvezményekre építve remélte a sikeres piacgazdasági átállást, kudarcot vallott. A külföldi tőke dinamikus növekedése és mind nagyobb térnyerése ugyan növelte a GDP-t és az exportot, de nem növelte számottevően a foglalkoztatást, a hazai jövedelmekét, az adóbefizetéseket és a versenyképességet. *Az erőteljes exportvezérelt növekedés ellenére sem a külgazdasági, sem a költségvetési egyensúlyi helyzet nem javult, megalapozatlan várakozás volt a külföldi tőkétől várni, hogy majd az megoldja az*

alapvető egyensúlyi és versenyképességi problémáinkat, nekünk ez ügyben semmit sem kell tennünk. A „nincs ingyen ebéd” alapelv itt is érvényes.

Olyan gazdaságpolitikai irányváltásra lenne tehát szükség, amely a hazai termelőket támogatná és a hazai termelés dinamikus bővítésére helyezné a hangsúlyt, hiszen csak ettől várható a foglalkoztatás növekedése, az adóbevételek emelkedése, a vállalkozói réteg és középosztály megerősödése. Ehhez pedig nem az adók emelésére, hanem ellenkezőleg, azok csökkentésére lenne szükség. További feladatot jelent a hazai piacokon kialakult monopolhelyzetek felszámolása és a tudatos piacépítés, amely a kis- és középvállalkozások számára is lehetőségeket nyújtana. És ezt a politikát nyilván csak egy viszonylag erős, skandináv típusú jóléti állam segítségével lehetne megoldani.

A liberális baloldal azonban egy ilyen gazdaságpolitikai váltást nem tud elfogadni, félve az állami szerepvállalás túlburjánzásától és a piac szerepének csorbításától. Az adott helyzetben nem az a fontos, hogy vajon mennyire van ebben igazuk. A választási eredmények őket hozták helyzetbe, tehát marad az ország számára a liberális, egyensúlyhiányt generáló gazdaságpolitika és az ennek következtében elengedhetlenné váló periodikus kiigazítások.

K: MELLÁR TAMÁS

X336.5

X 328.1 Gyurcsány

Ch:

A MAGYAR GAZDASÁG ALAPVETŐ PROBLÉMÁI ÉS A KORMÁNYPROGRAM

ny. adatok és tanulmány a gazdaságról

Semmi sem keltett nagyobb érdeklődést az utóbbi időben, mint a *Kormányprogram* és az ehhez kapcsolódó és első sorban az adónöveléseket tárgyaló *Új Egyensúly* programja valamint a közzétételüket követő gazdaságpolitikai, stabilizációs intézkedések. Annak a kérdésnek az eldöntéséhez, hogy remélhető-e ettől a programtól a magyar gazdaság problémáinak megoldása, látni kell a magyar gazdaság problémáit. E sorok írója mindig is azt a nézetet képviselte, hogy a magyar gazdaság három nyilvánvaló konkrét problémája a *hármás ikerdeficit*, vagyis (1) a költségvetés, valamint (2) a nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérleg kumulálódó hiánya, továbbá (3) a megtakarítások alacsony színvonala. Ezt a helyzetet a magyar gazdaság *alapvető strukturális problémái* okozzák, amelyek arra vezetnek, hogy a magyar gazdaság termelő és jövedelemtermelő képessége nem kielégítő és nem fejlődik kielégítően. Ezért a felhasználás meghaladja a forrást. Most ezeknek az alapvető strukturális problémáknak csak két elemére térhetünk ki, és ezek (1) a magyar gazdaság duális jellege és a tulajdonképpeni magyar gazdaság nem kielégítő exportképessége, valamint (2) a foglalkoztatás alacsony színvonala.

Ebből egyenesen következik, hogy csak olyan program hozhat megoldást, amely együtt kezeli a hármás ikerdeficit mindhárom ágát, és legalább megindítja vagy akárcsak előkészíti az alapvető strukturális problémák, mindenekelőtt az itt kiemelt két probléma megoldását. Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy ez a program eleget tesz-e ezeknek a feltételeknek.

K: Szakolozai György

A hármas ikerdeficit

A hármas ikerdeficit első ága a *költségvetés hiánya*, vagy, a Nemzeti Számlák (National Accounts) terminológiája szerint, a kormányzati szektor nettó hitelfelvétele. A legfontosabb idetartozó számokat az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat

*A kormányzati szektor nettó hitelfelvétele
(millió forint, folyó áron)*

Év	GDP	KRÁJ	NHF	GDPVI	KRÁJ%	GDP%
2002	16 915,3	3219,9	1428,0	103,8	44,3	8,4
2003	18 650,7	3545,0	1190,0	103,4	33,6	6,4
2004	20 429,5	3793,8	1095,1	105,2	28,9	5,4

Forrás: Magyarország nemzeti számlái 2002–2003, KSH, Budapest, 2005, 183. l.

GDP: Bruttó nemzeti termék

KRÁJ: A kormányzati szektor rendelkezésre álló jövedelme

GDPVI: A bruttó nemzeti termék volumenindexe (előző év = 100,0)

NHF: A kormányzati szektor nettó hitelfelvétele

KRÁJ%: A kormányzati szektor nettó hitelfelvétele a kormányzati szektor rendelkezésre álló jövedelmének százalékában

GDP%: A kormányzati szektor nettó hitelfelvétele a GDP százalékában

Itt is és a következőkben is a KSH és az MNB adataira támaszkodunk. A kormány által közölt adatok az utóbbi időben sorozatosan változtak, és ezért itt nem célszerű a használatuk. Annak elemzésével, hogy a kormány által alkalmazott és az utóbbi időben nyilvánosságra került kreatív könyvelés kihatott-e, és ha igen, milyen mértékben a KSH számaira, nem foglalkozhatunk. A kormányzati szektor itt a teljes kormányzati szektort jelenti, tehát a központi költségvetést, az önkormányzatokat és a társa-

dalombiztosítási (tb) alapokat együttesen. Látható, hogy az így definiált kormányzati szektor nettó hitelfelvétele ebben az időszakban mindvégig ezermilliárd forint fölött volt. A nettó hitelfelvételnek a GDP-hez és a kormányzati szektor rendelkezésre álló jövedelméhez viszonyított aránya feltűnően magas, azonban a vizsgált időszakban gyorsan csökkent, ami azt mutatja, hogy ennek a helyzetnek viszonylag gyors korrekciója nem lehetetlen.

A közgazdaság-tudomány álláspontja a deficit megengedhető mértéke tekintetében nem egységes, de mégis vannak általánosan elfogadott alapelvek, amelyek a következők:

(1) A deficit mértéke – a kormányzati szektor nettó hitelfelvétele a GDP százalékában – nem lehet több, mint a növekedési ütem – a GDP volumenindexe –, mert az ennél nagyobb érték a bruttó hazai termékhez viszonyított adósságállomány növekedéséhez, és előbb-utóbb adósságcsapdába vezet. (2) A deficit mértékének hosszabb idő átlagában zérusnak kell lennie úgy, hogy kedvező években bevételi többlet, és kedvezőtlen években kiadási többlet legyen. (3) A maastrichti kritériumok szerint a deficit mértéke – nagyobb konjunkturális visszaesés esetétől eltekintve – nem lehet több a GDP 3%-ánál.

Az első kritérium nyilvánvaló. Ha az államadósság nem nő gyorsabban, mint a GDP, akkor ott vagyunk, ahol voltunk, a helyzet nem romlik. A második kritérium Keynes elvein alapul. Ezek szerint konjunkturális fellendülés idején helyes, ha az állam kevesebbet költ bevételeinél, mert ezzel csökkenti a keresletet, és akadályozza a túlfűtöttség kialakulását, konjunkturális visszaesés idején viszont helyes, ha az állam többet költ bevételeinél, mert ezzel keresletet teremt és akadályozza a visszaesés kimélyülését. Ebből egyenesen következik a hosszú távú zérus deficit követelménye. A maastrichti kritériumnak semmiféle elvi megalapozottsága sincs, de a gyakorlat számára mégis kielégítő.

A táblázat szerint az ország egyik kritériumnak sem tesz eleget. A kormányzati szektornak a GDP százalékában kifejezett nettó hitelfelvétele csökkent ugyan a vizsgált három évben, de mindvégig magasabb volt a GDP volumeindexénél. Nem állítható, hogy ezekben az években konjunkturális visszaesés lett volna, és ezért a hiánynak zérus körül kellett volna alakulnia. A hiány azonban messze meghaladta a maastrichti 3%-ot, különösképpen a hosszabb idő átlagára szóló zérus előirányzatot. Ez mindenképpen tarthatatlan. Ezt a 2. táblázat számai is mutatják.

2. táblázat

A kormányzati szektor fogyasztási kiadásai és kiadástöbblete (milliárd forint, folyó áron)

Év	EFK	KFK	VFKÖ	VFKÖT	KRÁJ%	GDP%
2002	2104,9	1826,7	3931,7	711,8	22,1	4,2
2003	2500,0	2088,8	4588,9	1043,8	29,4	5,6
2004	2677,2	2189,1	4866,4	1072,5	28,3	5,2

Forrás: L. 1. táblázat

EFK: A kormányzati szektor egyéni fogyasztási kiadásai

KFK: A kormányzati szektor közösségi fogyasztási kiadásai

VFKÖ: A kormányzati szektor összes végső fogyasztási kiadása

VFKÖT: A kormányzati szektor összes végső fogyasztási kiadásának a rendelkezésre álló jövedelem fölötti többlete

KRÁJ%: A kormányzati szektor összes végső fogyasztási kiadásának a kormányzati szektor rendelkezésre álló jövedelme fölötti többlete a kormányzati szektor rendelkezésre álló jövedelmének százalékában

GDP%: A kormányzati szektor összes végső fogyasztási kiadásának a rendelkezésre álló jövedelem fölötti többlete a bruttó nemzeti termelés százalékában

Látható, hogy a kormányzat fogyasztási kiadásai mindvégig messze meghaladták rendelkezésre álló jövedelmét. A különbség 2003–2004-ben meghaladta az ezermilliárd forintot, megközelítette a kormányzat rendelkezésre álló jövedelmének 30 százalékát, és meghaladta a GDP 5 százalékát.

Itt nem is a közgazdaság-tudomány alapvető tanításaihoz, hanem a józan (paraszti) ész következő ítéleteihez kell folyamodnunk. (1) Senki sem költhet többet jövedelménél; különösképpen nem költhet jövedelménél 30%-kal többet, és különösképpen nem teheti ezt tartósan. (2) Ha tartósan többet költ jövedelménél, ezt hitelből fedezi, és a hitelt utódainak kell visszafizetniük, akkor azt, amit az apák jövedelmük fölött költenek, a fiaiktól és lányaiktól veszik el. (3) Ha a hitel után kamatos kamat jár, akkor a fiaikat és lányukat terhelő összeg lényegesen nagyobb, mint a fölvelt. (4) Ha az apák generációja nem gondoskodik arról, hogy legyen következő generáció, és a népesség csökken, akkor a következő generációt sújtó teher különösképpen nagy. Aligha kell további bizonyíték arra, hogy ez a helyzet tarthatatlan, különösképpen, ha már hosszabb ideje fennáll, márpedig nálunk erről van szó.

Valamivel tudományosabb megfogalmazás szerint az az első kérdés, hogy kinőhető-e ez a deficit, vagyis remélhető-e, hogy a gyorsabb növekedés eltünteti a hiányt. Ez a feltevés nem eleve alaptalan, mert a hiány és az éves növekedés százalékos mértéke közel áll egymáshoz, a KSH számai szerint 2003-ban mindkettő valamivel 5% fölött volt. Ha a hiány a GDP 5%-a, a GDP egy év alatt 5%-kal nő, az egész növekmény a költségvetési bevételt növeli, és a költségvetési kiadás nem nő, akkor a hiány elvben egy év alatt kinőhető. Ha a kreatív könyvelés folytán a hiány valójában ennel több volt, akkor a kép ennek megfelelően módosul. A tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy a hiány kinövése nem ilyen egyszerű, és stabilizáció nélkül nincs növekedés.

A stabilizáció tehát elkerülhetetlen, és a legjobb eredményt az átmeneti fogyasztás-visszafogás és a növekedés kombinációja hozza. A fogyasztás visszafogása, stagnálása vagy akár rövid ideig tartó csökkenése tehát elkerülhetetlen, de a végső megoldást csak a növekedési folyamat fennmaradása és későbbi felgyorsulása hozhatja. Az elkerülhetetlen restrikciónak tehát nem kell és nem is szabad sokáig tartania. Nem kell, mert az egyensúly viszonylag gyorsan helyreállítható, és nem szabad, mert ez aláássa a növekedési folyamatot. Mindezek tekintetében lényegében véve egyetértés van a közgazdászok körében.

A második kérdés, hogy a restrikciónak az egyéni fogyasztást vagy a közösségi fogyasztást sújthatja-e jobban. E tekintetben már óriási a nézeteltérés a még ma is uralkodónak tekinthető neoliberális nézetek és a korszerű fejlődéselmélet között. A korszerű fejlődéselmélet mindmáig legjobb összefoglalása a Meier és Stiglitz által szerkesztett kötet (2001). A neoliberális ideológia – azért ideológia, mert tudományos megalapozása nincs – ellenzi az állam széles értelemben vett jóléti – egészségügyi, szociális, oktatási, kulturális és tudományos – szerepét, és ezt radikális mértékben csökkenteni akarja. Ennek az ideológiának a hívei a költségvetési hiányt és a hiány csökkentésének szükségességét alkalomnak tekintik arra, hogy érvényre juttassák ideológiájukat, elérjék az állam jóléti szerepének csökkentését.

A korszerű növekedéselmélet ugyanakkor az egészségügyi, szociális, oktatási, kulturális és tudományos intézményrendszer létét, működését és fejlődését a gazdasági növekedés és társadalmi fejlődés elkerülhetetlen előfeltételének tekinti, meggyöngítését pedig a későbbi fejlődés legfontosabb akadályának. A történelmi tapasztalatok alátámasztják ennek a felfogásnak a helyességét, mert az egészségügy, az oktatás és a tudomány megfelelő színvonal nélkül soha, sehol nem volt gazdasági növekedés és társadalmi fejlődés. A tapasztalatok szerint a fejlődés elő-

feltétele a nagyobb igazságosság is. Ezek szerint a neoliberais ideológia követése a fejlődés lehetőségétől fosztja meg a társadalmat.

Ebből az következik, hogy restrikcio esetén inkább az egyéni, és sokkal kevésbé a közösségi fogyasztás terén célszerű áldozatokat hozni. A 2. táblázat értelmében a kormány már most sem járt el ennek megfelelően. A második és harmadik oszlop szerint 2002 és 2004 között a kormányzati szektor egyéni fogyasztási kiadásai folyó áron 27,2%-kal, közösségi fogyasztási kiadásai pedig 19,8%-kal nőttek. Ez az erőforrások bizonyos fokú átcsoportosítása az egyéni fogyasztás javára és a közösségi fogyasztás kárára.

Az elmúlt évek kedvezőtlen irányzatait még határozottabban mutatja a 3. táblázat, amely a kormányzati szektor tőkepusztulásával foglalkozik.

3. táblázat

*A kormányzati szektor tőkefelhalmozása és tőkepusztulása
(milliárd forint, folyó áron)*

Év	BÁEF	KV	NTNPE	BTF	ÉCS	NTF
2002	815,7	2,7	-16,0	802,3	759,3	43,0
2003	653,0	0,3	-35,3	618,0	813,7	-195,7
2004	730,7	4,0	-70,4	664,3	872,5	-208,2

Forrás: L. 1. táblázat

BÁEF: A kormányzati szektor bruttó állóeszköz-felhalmozása

KV: A kormányzati szektor készletváltozása

NTNPE A kormányzati szektor nem termelt nem pénzügyi eszközei beszerzésének és eladásának egyenlege

BTF: A kormányzati szektor bruttó tőkefelhalmozása

ÉCS: A kormányzati szektor értékcsökkenése

NTF: A kormányzati szektor nettó tőkefelhalmozása (+) vagy tőkepusztulása (-)

A kormányzati szektor bruttó tőkefelhalmozása a bruttó állóeszköz-felhalmozás, a készletváltozás és nem termelt nem pénzügyi eszközök beszerzése és eladása egyenlegének összege, a nettó tőkefelhalmozás pedig ennek az amortizációval csökkentett értéke. A közölt viszonyszámok szerint a kormányzati szektor fogyasztási kiadásait 2003–2004-ben nem csupán a rendelkezésre álló jövedelem 30%-át megközelítő hitelfelvétellel, hanem a rendelkezésre álló jövedelem további 5,5%-át és egyben a GDP 1,0%-t elérő tőkepusztulással is finanszírozta. Ez a tőkepusztulás szemmel is felmérhető kórházaink, iskoláink, egyetemeink állapotán. Ez a helyzet tarthatatlan.

A korszerű fejlődéstudomány megkülönbözteti a jó és a rossz deficitet. A *rossz deficit* a folyó fogyasztás és a veszteségek finanszírozása, a *jó deficit* viszont a hatékony beruházás és fejlesztés érdekében vállalt deficit. A konzervatívabb közgazdászok hajlamosak a jó deficit pusztá létének tagadására. A progresszívebb közgazdászok úgy vélik, hogy ha a kormány hitelből finanszíroz olyan fejlesztéseket, amelyek közvetlenül vagy közvetve megtérülnek, ez jó deficitnek minősül, ha hozadéka meghaladja a felvett hitel kamatát. Ekkor a GDP növekedése nagyobb, mint a kamatfizetési kötelezettségé. A folyó fogyasztás tőkepusztulással, vagyis a jövő felélésével való finanszírozása azonban mindenképpen megengedhetetlen. Másrészt felvetődik a kérdés, hogy mennyinek kellene lennie a kormányzati szektor nettó tőkefelhalmozásának. A bruttó tőkefelhalmozás a dinamikus fejlődő országokban a GDP 25–40%-a. A nettó érték meghatározása nehéz, nálunk ilyen értéket nem is számítanak, de dinamikus fejlődés esetén a GDP 20–30%-a lehet. A közületi szektor aránya alapján nem irreális az a durva becslés, hogy a kormányzati szektor nettó tőkefelhalmozásának a GDP 5%-a körüli értéket kell elérnie.

Foglalkozzunk ezután a *hármás ikerdeficit második ágával*, a (kül)kereskedelmi és a (nemzetközi) *folyó fizetési mérleg hiányával*. Ezt a kérdést már bemutatta az e folyóiratban megjelent korábbi cikk (Szokolczai 2005), és ezért röviden tárgyalható. A legfontosabb számokat a 4. táblázat közli.

4. táblázat
A folyó fizetési mérleg egyenlege és összetevői
(millió euró, folyó áron)

Év	ÁRUK	SZOLG	JÖV	VFÁ	FFM
2002	-2203	587	-3838	525	-4929
2003	-2898	-401	-3678	595	-6382
2004	-2453	127	-4903	254	-6976
2005	-1610	448	-5558	195	-6525

Forrás: MNB, a honlapon közölt adatok

ÁRUK: Áruk, egyenleg

SZOLG: Szolgáltatások, egyenleg

JÖV: Jövedelmek, egyenleg

VFÁ: Viszonyatlan folyó átutalások, egyenleg

FFM: Folyó fizetési mérleg, egyenleg

Látható, hogy a szolgáltatások és a viszonyatlan folyó átutalások jelentősége másodlagos. Az áruforgalom hiánya csökkenő, a jövedelmek negatív egyenlege növekvő irányzatú, és a folyó fizetési mérleg hiánya 6,5 milliárd euró körül látszik stabilizálódni. A nemzetközi kereskedelmi és fizetési forgalmat célszerű euróban elemezni, a hiány nemzetgazdasági szintű aránya viszont a forintban megadott értékek vizsgálatát igényli. Ezeket az 5. táblázat mutatja be.

5. táblázat
A folyó fizetési mérleg egyenlegének mutatószámai
(milliárd forint, folyó áron)

Év	GDP	HRÁJ	FFM	FFM/fő	HRÁJ%	GDP%
2002	16 915,3	9 995,6	-1192,1	117 160	11,9	7,0
2003	18 650,7	10 909,3	-1617,6	159 495	14,8	8,7
2004	20 429,5	12 057,2	-1751,9	173 164	14,5	8,6
2005	-1617,0	160 141

Forrás: L. 1. és 4. táblázat, a folyó fizetési mérleg adat előzetes, a számított év eleji népesség a KSH közlése

GDP: Bruttó nemzeti termék

FFM: Folyó fizetési mérleg, egyenleg

FFM/fő: A folyó fizetési mérleg hiánya fejenként, forint

HRÁJ%: A folyó fizetési mérleg hiánya a háztartások rendelkezésre álló jövedelmének százalékában

GDP%: A folyó fizetési mérleg hiánya a bruttó nemzeti termék százalékában

Az itt bemutatott hiány nem tartható fenn. A hiány fejenként és évenként 165 000 forint körül látszik stabilizálódni, ami egy négytagú családra számítva mintegy évi 650 000 forint. Ekkora kiadási többlet külföldi forrásból tartósan nem finanszírozható. Ez a többlet 2004-ben már megközelítette a háztartások egy főre jutó rendelkezésre álló jövedelmének 15%-át, 2003–2004-ben a GDP 8,5%-a fölött volt, és romló irányzatú.

Vitatott, hogy a fejlődő és felzárkózó országok folyó fizetési mérlegének hiánya helyeselhető-e. A hagyományos tanítás szerint ez a hiány szükségszerű és helyes. Ez országok egy főre jutó tőkeállománya kisebb, és a tőkehiány miatt a tőke hozadéka nagyobb, mint a fejlett országokban.

Helyes tehát ez országok tőkeimportja. A legutóbbi évtizedek számos tapasztalata ezzel ellentétes. Először a délkelet-ázsiai országok, majd később Kína és ezt követően India gyors gazdasági fejlődése a dinamikus exportfejlesztésen alapult. A gyors növekedés exporttöbblettel járt együtt, és jár együtt ma is, azok az országok viszont, amelyeknek tartós importtöbbletük van, képtelenek a gyors gazdasági fejlődésre és felzárkózásra. A modern fejlődésemélet szerint ezért az export növelésére felépített fejlődés a legjárhatóbb út.

Míg az eddigiek vitatottak, noha a modern felfogás főlénye kétségbevonhatatlan, a most következők nem vitathatók. Ha nincs külföldi forrásbevonás, akkor a jövedelmek negatív egyenlegének, vagyis a jövedelemkivonásnak azonosan egyenlőnek kell lennie az áruk és szolgáltatások exporttöbbletének és az abszolút értékben jelentéktelen viszonzatlan folyó átutalásoknak az összegével. Ha tehát az ország nem akar vagy nem tud újabb külföldi forrásbevonáshoz folyamodni, akkor az exporttöbbletnek el kell érnie a jövedelemkivonás értékét. Ez a magyar esetben, főként rövid távon, lehetetlen, és a további külföldi forrásbevonás elkerülhetetlen. A külföldi forrásbevonás azonban lehet jó vagy rossz, éppúgy, mint ahogy a deficit is lehet jó vagy rossz. A jó külföldi forrásbevonás fejlesztést finanszíroz, ezzel növeli a GDP-t, és megtermeli a törlesztés forrását. A rossz külföldi forrásbevonás fogyasztást vagy veszteséget finanszíroz, nem növeli a GDP-t, és nem termeli meg a törlesztés forrását. A rossz külföldi forrásbevonás elvileg is megengedhetetlen, a mai magyar körülmények között végképp az, és meg kell szűnnie.

Az, hogy hogyan lehet megszüntetni a rossz külföldi forrásbevonást, ismét vitatott. A neoliberais nézetek szerint ennek elsődleges, sőt akár egyedüli eszköze a költségvetés hiányának, ezen belül is a kiadásoknak, és még ezen belül is a jóléti kiadásoknak a csökkentése. A modern felfo-

Borgó: RAJZ
(tollrajz, tus, papír)

gás szerint viszont ennek a nézetnek nincs, de az ellenkezőjének van bizonyítéka. Bizonyítható, hogy az egészségügyre és oktatásra fordított kiadások viszik a legjobban előre a fejlődést, sőt még az is, hogy a jövedelemelosztás nagymértékű egyenlőtlensége és a szegénység nemcsak erkölcsileg ítélandó el, hanem a növekedés és fejlődés legnagyobb akadályai is. Ezért a tágabb értelemben vett jóléti kiadások csökkentése megengedhetetlen.

Térjünk át most a *hármás ikerdeficit harmadik ágának, a megtakarítások alacsony színvonalának* tárgyalására. A megtakarításnak három forrása lehet, a vállalatok, a kormányzat és a háztartások. A vállalatok tárgyalása itt nem oldható meg, de azoknak elvben hitelfelvevőknek kell lenniük, és felhalmozásukat nagyrészt a háztartások megtakarításának kell finanszíroznia. A kormányzatról láttuk, hogy megtakarítása, ezermilliárd forintot meghaladó értékkel, negatív. Maradnak tehát a háztartások. A legfontosabb számokat a 6. táblázat közli.

6. táblázat

*A háztartások megtakarítása, felhalmozása és hitelnyújtása
(milliárd forint, folyó áron)*

Év	HM	FJE	BFH	NHNY
2002	1175,4	98,8	996,9	277,2
2003	923,6	121,6	1131,1	-86,0
2004	1323,7	102,9	1317,4	109,2

Forrás: L. 1. táblázat

HM: Háztartások megtakarítása

FJE: Felhalmozási juttatások egyenlege

BFH: Háztartások bruttó felhalmozása

NHNY: Háztartások nettó hitelnyújtása

Ha a háztartások megtakarításához hozzáadjuk a felhalmozási juttatásokat – egyszerűbb kifejezéssel a lakásépítés támogatását –, és levonjuk a háztartások felhalmozását – magyarán a háztartások lakásépítését –, akkor a fennmaradó összeg a háztartások nettó hitelnyújtása. Láthatjuk, hogy a nettó hitelnyújtás gyakorlatilag megszűnt. Ez a folyamat már korábban megkezdődött a lakásépítés nagyobb mértékű támogatásának következtében,

de 2003-ra fejeződött be. A legszemléletesebb a 2004. évi értékek áttekintése. A háztartások megtakarítása gyakorlatilag pontosan megegyezik a háztartások felhalmozásával, a lakásépítés támogatása pedig a nettó hitelnyújtással. Ez azt jelenti, hogy a háztartások pont annyit adtak a nemzetgazdaság többi ágának hitel formájában, mint amennyit lakásépítési támogatásként kaptak. Ennél pontosabban nullszaldós statisztikai tényszámokat e szerző még nem látott.

Az ehhez kapcsolódó mutatószámokat a 7. táblázat tartalmazza.

7. táblázat

*A háztartások megtakarításának, felhalmozásának és
hitelnyújtásának mutatószámai
(százalékszámok)*

Év	BFH%a)	BFH%b)	NHNY%a)	NHNY%b)
2002	10,0	5,9	2,8	1,6
2003	10,4	6,1	-0,8	-0,5
2004	10,9	6,4	0,9	0,5

BFH%a): A háztartások bruttó felhalmozása a háztartások rendelkezésre álló jövedelmének százalékában

BFH%b): A háztartások bruttó felhalmozása a bruttó nemzeti termék százalékában

NHNY%a): A háztartások nettó hitelnyújtása a háztartások rendelkezésre álló jövedelmének százalékában

NHNY%b): A háztartások nettó hitelnyújtása a bruttó nemzeti termék százalékában

Látható, hogy a háztartások felhalmozása a rendelkezésre álló jövedelem mintegy 10, és a GDP mintegy 6%-a. Ekkora lakásépítési kiadás voltaképpen megfelel az átlagos

nemzetközi arányoknak, ami önmagában véve örvendetes. Ami a legkevésbé sem örvendetes, az a lakosság saját felhalmozásán túlmenő megtakarításának, azaz hitelnyújtásának teljes megszűnése. Ez elfogadhatatlan. A siker útja a nagy megtakarítás, a bukásé a csekély megtakarítás. De a legbiztosabb a bukás akkor, ha a megtakarítás zérus vagy negatív. A megtakarítás hiánya emellett a teljes pénzügyi függőség és kiszolgáltatottság helyzetébe viszi az országot.

Az alapvető strukturális problémák

A magyar gazdaság alapvető strukturális problémái közül a bevezető részben kettőt emeltünk ki. Az első *a magyar gazdaság duális jellege és a tulajdonképpeni magyar gazdaság nem kielégítő exportképessége*. Ezzel kapcsolatban e szerző ebben a folyóiratban megjelent korábbi cikkére (Szakolczai 2006a) támaszkodhatunk, és ezért elegendő e cikk összefoglalása.

A duális jelleg itt azt jelenti, hogy élesen elkülönül a magyar gazdaság *kis, exportképes, és nagy, megfelelő exportra nem képes* része. A magyar gazdaság teljes importtöbblete 2003-ban ötmilliárd dollár volt, és ez az azóta az EU-csatlakozás miatt megszűnt vámszabadterületek hatmilliárd dolláros exporttöbbletének és vámbelföldi területek tizenegymilliárd dolláros importtöbbletének volt az egyenlege. A vámszabadterületeken a magyar gazdaságba csak lazán integrált külföldi tulajdonú vállalatok működtek, és a vámbelföldi terület volt a tulajdonképpeni magyar gazdaság, amely ezek szerint életképtelen az ezek megszűnése előtti vámszabadterületeken működő, külföldi tulajdonban lévő vállalatok nélkül, mert rá van utalva a 2003-ban tizenegy-

milliárd dolláros importra, de nem képes az ennek megvásárlásához szükséges export előállítására. Ezért a magyar gazdaság pusztá fennmaradása e vállalatok exportjától, valamint az ezzel sem fedezett import megvásárlását lehetővé tevő hitelektől függ. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet nem tartható fenn.

A második itt tárgyalt strukturális probléma a *foglalkoztatás alacsony színvonalá*. Itt ismét e szerző egy korábbi munkájára (Szakolczai 2006b), valamint az ezt megalapozó OECD tanulmányra kell hivatkoznunk.

Eszerint valamennyi OECD-ország közül, Törökországtól eltekintve, nálunk a legalacsonyabb a gazdaságilag aktív népességnek a munkaképes korú népességben belüli aránya. Ez azt jelenti, hogy aki már nem számít munkanélkülinek, mert eltelt az a fél év, ameddig munkanélküli-segélyt kaphatott, az a statisztika szerint nem munkanélküli, hanem már nem tartozik a munkaerő-állományba. A statisztika úgy kezeli, mintha nem is akarja dolgozni. A nem foglalkoztatottak száma tehát a munkaerő-állományba nem tartozók és a munkanélküliek összege.

Az OECD tanulmányból kiderül, hogy a munkaerő-állományba tartozók aránya nálunk 60, Norvégiában és Kanadában 80, Svédországban és Dániában több mint 80, Svájcban és Izlandon pedig közel 90%. Ha a munkaerő-állományba tartozók arányát 60%-ról 80%-ra tudnánk növelni, a foglalkoztatottak száma egyharmaddal, a GDP pedig akár egynegyeddel lenne több. Azért csak ennyivel, mert a munkaerő-állományon kívüliek kevésbé képzetek és termelékenyek, mint a munkaerő-állományba tartozók és különösképpen a ténylegesen dolgozók. Ez esetben nem lenne költségvetési deficit, lenne megtakarítás, és meg tudnánk oldani minden problémánkat.

A kormányprogram

A kormányprogram előszava kimondja, hogy a „kialakult viszonyok okos, bátor, de mégis mértéktartó kiigazítására” – vagyis a nemzetközi pénzügyi szakzsargon szerinti kiigazításra, azaz megszorításokra – „van szükség”. Nem hagy kétséget afelől sem, hogy kit fog érinteni ez a kiigazítás. Az államot – „a változást az államon [...] kell kezdeni, hogy az állam ne akadályozó terhe, hanem segítő partnere legyen életünknek”, továbbá az egészségügyet és az oktatást. „Átfogó egészségügyi reformra van [...] szükség, új társadalmi szerződésre, új modellre az egészségügyben”, illetve „oktatási rendszerünk a társadalmi egyenlőtlenségek őrzője, a társadalmi tagoltság átörökítője, a társadalmi elit közpénzen történő újratermelője”. Ez a mondat előrevetíti a későbbieket, a frazeológia és a valóság közti ellentmondást: vajon a tandíjmentesség termeli-e jobban újra a társadalmi egyenlőtlenségeket, vagy a tandíj? És végül a lényeg: „a kormányzati ciklus első felében helyre kell állítani az államháztartás egyensúlyát. [...] Az új kormány megalakulását követően azonnal intézkedéseket hoz az államháztartás egyensúlyának helyreállítására. A ciklus közepére teljesíteni kívánjuk a költségvetéssel kapcsolatos maastrihti követelményt. Ehhez rövid távon az állam kiadásainak jelentős csökkentésére, bevételeinek pedig érdemi növelésére van szükség.”

Ez a kiigazítás klasszikus receptjének neoliberális szellemű alkalmazása. A kiigazítás terhét az államnak, az egészségügynek és az oktatásnak kell viselnie. Itt még a megfogalmazás is pontos: „Az állam kiadásainak jelentős csökkentésére, bevételeinek pedig érdemi növelésére van szükség” (kiemelés tőlem, Sz. Gy.)... A „jelentős” egyértelműen nagyobb mértékű, mint az „érdemi”. A leírtak politikai összefüggéseire már most utalni kell. „A költségvetéssel kapcsolatos maastrihti követelményt” „a ciklus közepére” „kívánjuk” „teljesíteni”, „azonnali intézkedéseket” hozva. Az elképzelés vi-

lágos. Restrikció a ciklus elején, hogy négy év múlva újra meg lehessen nyerni a választásokat.

Az ezt követő *első rész* a kiigazítás koncepciójának részletezése a fenti szerkezetben. Az *első fejezet* az *államreformot* tárgyalja. Ennek *első* eleme az országgyűlési és az önkormányzati képviselők számának csökkentése, a választási eljárásról szóló törvény módosítása, valamint a megyei közgyűlések helyett a regionális közgyűlések működtetése. Ezt az államapparátus csökkentése követi. Felvetődik a kérdés, hogy ez mennyiben szolgálja a hatalom további megőrzését, és hogyan lehet elfogadtatni a jelenlegi parlamenttel az ezzel kapcsolatos kétharmados törvényeket.

A *második fejezet* címe: „*Reform a gazdaságban*”. Ebben gyakorlatilag nincs szó másról, mint az államháztartási hiány csökkentéséről, úgy érvelve, hogy „az állam tartósan magas hiánya ne vonjon el erőforrásokat a vállalkozásoktól, ne rontsa a hazai vállalkozások versenyképességét és a külföldi befektetők bizalmát”. Ez a megfogalmazás nem számol azzal, hogy nagy a jövedelemkivonás a külföld javára, és hogy a hiány csökkentése nagyrészt a külföldi forrásbevonást fogja csökkenteni, ami egyébként valóban elkerülhetetlen, és nem a hazai vállalkozók finanszírozási lehetőségeit fogja növelni. Ezt „az állami újraelosztás mértékének érdemi mérséklése” követi, továbbá hogy „elengedhetetlen, hogy az elkövetkező egy-két évben az állam ne csökkentse, hanem növelje bevételeit”, ami egyébként valóban elengedhetetlen. Ezt a fejezetet is a választási politikai megfontolások zárják le: „A kormányzati ciklus közepére megteremtjük a tartós növekedéshez [...] szükséges feltételeket” (uo.), aminek hatására „a ciklus második felében új lendületet kap a magyar gazdaság, és [...] a növekedés üteme eléri a 4–5%-ot, [...] [sőt] meg is haladhatja azt.” A cél tehát a következő választások megnyerése, restrikció most, növekedés a következő választások előtt.

Ezt harmadik és negyedik fejezet követi, amelyek címe a *Reform az egészségügyben* és a *Reform az oktatásban*.

Az egészségügyi reform lényege, hogy „biztosítási jogviszony hiányában is igénybe veheti minden Magyarországon tartózkodó ember a közegészségügyi, járványügyi szolgáltatásokat, a közvetlen életvédelemmel és az anya- és csecsemővédelemmel kapcsolatos ellátásokat”, de „a biztosítási csomag [...] igénybevételére csak a járulékfizetési kötelezettségeinek eleget tevő biztosítottak, illetve azok jogosultak, akik helyett [...] az állam teljesíti a járulékfizetést”. Ez azt jelenti, hogy a társadalom legelehetőbb részének, így pl. a tartós munkanélkülieknek – a munkaerő-állományból kiesetteknek – az egészségügyi ellátása megszűnik. Ezt az elképzelhető vívmányok többoldalas felsorolása követi, azzal az ígérettel, hogy mindezek teljesülnek.

Az oktatási reformmal foglalkozó fejezet bevezetése „az oktatás színvonalának emelését” és „a tudás megszerzésében meglévő hatalmas esélykülönbségek mérséklését” tűzi ki célként. Az olvasó azt várná, hogy ezt a tandíj és a tandíj által okozott esélyegyenlőség-csökkenést mérséklő ösztöndíjrendszer tárgyalása követi, de erről szó sem esik. Vívmányok és ígéretek felsorolása következik három oldalon keresztül a megvalósítás feltételeinek és eszközeinek említése nélkül, olyan stílusban, hogy „2013-ig 1000 iskolát korszerűsítünk és 300 iskola teljes rekonstrukciójára kerül sor” –, mintha a kormánypártok már meg is nyerték volna a 2010. évi választásokat, és meg sem említve azt a kérdést, hogy honnan van erre fedezet, ha a restriktció terhét az egészségügy és az oktatás viseli.

A második rész a „Fejlődő, sikeres köztársaság” címet viseli, de a gazdaságfejlesztéssel foglalkozik. Az első fejezet, amelynek címe az „Új Magyarországért program – a fejlesztő állam”, a gazdaságfejlesztési elképzeléseket tekinti át. A modern ipar a program szerinti koncepciója az, hogy „az elektronikai beszállítás, az autóiipari beszállítás és gyártás, a gyógyszeripar, a biotechnológia- a bioenergia-ipar, az infokommunikáció fejlesztésével hazai adottságainkat

kihasználva az élre törhetünk”. (Kiemelések: Sz. Gy.). „Ösztönözzük a működő tőke beáramlását ezekbe az ágazatokba, és speciális képzési programokkal [...] biztosítjuk a megfelelő szakmai kompetenciákkal rendelkező munkaerő igény kielégítését. Hosszú távú stratégiai együttműködést kötünk a nemzetközi vállalatokkal, részben hogy beszállítókként a hazai kis- és középvállalatokat részesítsék előnyben, részben pedig a kutatás-fejlesztési tevékenységük szélesítésére.”. A koncepció világos. A *nemzeti fejlesztési stratégia* lényege a *nemzetközi vállalatok* kívánságuk szerinti munkaerővel, alkatrész-beszállítással, és esetleg kutatási-fejlesztési tevékenységgel való kiszolgálása. A külföldi működőtőke-beáramlás természetesen támogatandó, a hazai beszállítás még inkább, és a hazai kutatási-fejlesztési tevékenység különösképpen, de azt, hogy a *nemzeti iparfejlesztési koncepció* lényege, sőt a programban megtalálható egyetlen eleme a *nemzetközi vállalatok* kiszolgálása legyen, legalább félreérthetetlenül le kellene írni.

Ezt az ipari koncepciót az egészíti ki, hogy „Európa egyik pénzügyi és logisztikai központjává válhatunk”, továbbá a „Virágzó turizmus, lüktető idegenforgalom”, a „Bővülő közúthálózat” és a „Tiszta, pontos, korszerű vasút”. Ez utóbbival kapcsolatban feltételezhetnénk, hogy szó esik a szárnyvonalak megszüntetéséről. Ez ügyben a következőket találhatjuk. „A személyszállításban csökkentjük a közúti forgalom terheltségét – kényelmesebbé, gyorsabbá, pontosabbá és vonzóbbá téve mind az elővárosi, mind pedig a távolsági közlekedést.” „Óvjuk az adófizetők pénzét, ezért a díjpolitikai elvek összehangolásával, a közlekedési szolgáltatást végző állami társaságok olcsóbb és hatékonyabb működését elősegítő piacosítással növeljük a vasúti szállítás versenyképességét, és egyben tehermentesítjük a költségvetést az indokolatlan kapacitások megléte miatti többletköltségektől.” „Fejlesztjük a kis-településeket, a falvakat egymással és a városokkal összekötő buszközlekedési lehetőségeket.” Itt két megjegyzés

látszik indokoltnak. Egyrészt a középső mondat az orwelli newspeek tipikus esete. Ezt egyszerű és becsületes magyar nyelven úgy mondják, hogy bezárjuk a szárnyvonalakat és a többit – legalább részben – eladjuk. Másrészt felvetődik a kérdés, hogy hogyan lehet egy oldalon leírni a közúti forgalom terheltségének csökkentését, a szárnyvonalak megszüntetését és a buszközlekedés fejlesztését. Ezt ismét háromoldalnyi óhaj és ígéret követi.

A második fejezet a *hazai vállalkozások* fejlesztésével foglalkozik. A newspeekben megírt bevezető mondatok közül nézzük a következőket. „Célunk, hogy a fejlesztések első számú nyertesei a magyar vállalkozások legyenek. Olyan gazdaságpolitikát folytatunk, ami nem a verseny szabadságának korlátozását, nem a hazai vállalkozások jogtalan előnyben részesítését jelenti, hanem a magyar kis- és közepes vállalkozások felkészítését a nemzetközi versenyben való helytállásra, az ehhez szükséges támogatások és lehetőségek biztosítását.” Ez magyarul azt jelenti, hogy az EU tiltja a hazai vállalatok közvetlen támogatását, ilyesmi tehát nem lesz. Az EU valóban tiltja a hazai vállalkozások támogatását, de erre minden ország mégis megtalálja a lehetőséget.

A fennmaradó részek általános kijelentés- és ígérethalmazából csak két newspeekben megírt részt lehet idézni. A villamosenergia-piacjal kapcsolatban a következőket olvashatjuk. „Európai uniós kötelezettségünk a villamosenergia-piac 2007-es megnyitása, amelynek egy új alapokra helyezett, a piaci versenyt érvényesítő piaci modellel kívánunk eleget tenni. Ennek érdekében megalkotunk az új, a liberalizált piac működési rendjét, szabályrendszerét megalkotó működési modellt. Az új piaci modell egyik sarokpontja az erőművek és a közüzemi nagykereskedő között meglévő hosszú távú áramvásárlási szerződések, valamint a hosszú távú villamos energia adásvételi szerződések felülvizsgálata és szükség esetén azok módosítása. A szerződéseket a fogyasztók, az iparági szereplők érdekei-

Galambos Tamás: KAMÉLEON VILÁGFA
(olaj, vászon)

re és az Európai Bizottság folyamatban lévő vizsgálatára való tekintettel tervezzük átalakítani.” Ezt magyarul úgy mondják, hogy itt tennünk kell valamit, de hogy mit tesszünk, azt még nem tudjuk.

A foglalkoztatást tárgyaló fejezetben – akárcsak számos más helyen – találhatunk egy másik hasonló stílusban megírt mondatot. „Támogatni és ösztönözni fogjuk, hogy döntően a hazai vállalkozások megerősödése, fejlődése több százezer új munkahelyet hozzon létre, ami az elkövetkező évek struktúraváltása, az üzleti és állami szektorban is felgyorsuló munkahelyváltások, munkahelymegszűnések mellett is biztosítja a foglalkoztatottság mai alacsony szintjének növelését.” Ez azt jelenti, hogy tömeges munkahelymegszűnések várhatók, a nemzetközi vállalatoktól

nem remélhető a foglalkoztatottak számának érdemi növekedése, de a probléma megoldásának lehetőségéről, általános kijelentéseken kívül, nem sokat tudunk mondani. A további általános kijelentések felsorolása nem látszik indokoltnak, és a hasonló stílusban megírt többi fejezet tárgyalása nem lehet e cikk feladata.

Az értelemszerűen a Kormányprogramhoz tartozó *Új Egyensúly programja* (2006) az államigazgatás átszervezéséből származó, rendkívül csekély megtakarításokat és az adók megnövelésétől és az új adónemek bevezetésétől várható többletbevételeket tárgyalja. Az irat részletes bemutatása itt lehetetlen, és csak kettőre érdemes utalni. Egyrészt az államigazgatás rendjének módosításától remélt 170 milliárdos megtakarítás alig több az 1350 milliárdos csomag 10%-ánál. Ezért fölmerül a kérdés, hogy az államigazgatási reformot elsősorban nem az állam szerepének visszaszorítására törekvő ideologikus megfontolások indokolják-e, nem pedig a pénzügyi szempontok. Másrészt ez az irat nem tartalmaz arra vonatkozó számításokat, hogy hogyan fog alakulni a költségvetés pozíciója e reformok bevezetése után.

A Kormányprogram értékelése

Foglalkozzunk először a *stílussal*. Az első elem a *program bombasztikus jellege*. Néhány szó szerinti idézet. „A Köztársaság Kormánya az állam és az állam által nyújtott szolgáltatások reformjával, a növekedés tartós egyensúlyi feltételeinek megteremtésével, *történelmünk legnagyobb fejlesztési programjának megvalósításával* olyan feltételeket teremt, amelyek között az egyes emberek [...] képessé válnak az új lehetőségeket [...] felhasználni.” „Hazánk az Európai Unió tagjaként a következő években *történelmének legnagyobb fejlesztési programját valósíthatja meg.*” (Kiemelések: Sz. Gy.) Folytathatnánk. A stílus második eleme az *arrogan-*

cia, a többes szám első személy használata. Módosítjuk, csökkentjük, törvényt készítünk, koncentrálnak, létrehozunk, felülvizsgáljuk, átvilágítjuk, átalakítjuk, teljesítménykövetelményeket állítunk – ezek az első három oldal szavai, és ez így megy végig. Kik teszik mindezt? Az a talán tucatnyi ember, aki most a hatalom csúcsán áll? A következő jellemző: az *őszinteség teljes hiánya*. Nyilvánvaló, hogy az ország válságos helyzetben van, hogy életkörülményeink romlásával kell számolnunk, és hogy teljességgel bizonytalan, mikor kezdődhet a remélt fellendülés. Ilyenkor őszintén elő kellene adni a problémákat és a megoldási lehetőségeket, egyetértést kellene kialakítani a teendőket illetően, és kérni kellene az áldozatok vállalását. Ez alapvető ellentétben van a tényleges helyzettel. A megtévesztést szolgálja az ismételten jelzett *orwelli newspeak*, amely túltesz a pártállam legrosszabb éveinek stílusán.

Térjünk vissza központi kérdésre: *várható-e ettől a programtól gazdasági problémáink megoldása*. A korszerű közgazdaság-tudomány válasza egyértelmű. A jelen körülmények között a stabilizáció, a vele járó áldozatokkal együtt, elkerülhetetlen. Az ország hosszabb idő óta lehetőségei fölött él, többet költ, mint amennyi a jövedelme, és elérte azt a pontot, amikor ez nem folytatható tovább. A stabilizációt azonban úgy kell végrehajtani, hogy az áldozatok elosztása arányos és igazságos legyen, és a stabilizáció ne gyöngítse meg az intézményrendszert, ne vegye el a későbbi növekedés és fejlődés lehetőségét. A program megítélése ebből a szempontból nem egyértelmű. Üdvözlendő, hogy bevételnövelést is irányoz elő, nem csupán kiadáscsökkentést, mert ez kedvezőbb az intézményrendszer megőrzése szempontjából. Vannak törekvések a teherelosztás igazságossá tételére is, de ezek valószínűleg nem elégségesek. A bevételnövelés ellenére félreérthetetlen az intézményrendszer megengedhetetlenül nagy részének felszámolására irányuló szándék.

A legfontosabb azonban a *növekedés és fejlődés újraindítása*. Bizonyított, hogy ez nem várható a stabilizációtól. Ezért már a *stabilizáció idején ki kell alakítani a növekedési és fejlődési folyamat újraindításához szükséges intézkedéseket*. A program megítélése e szempont szerint sem egyértelmű. A szólamok szintjén megtalálhatjuk benne a jövőre vonatkozó elképzelések egész sorát, a megvalósíthatóság, az ütemezés és a finanszírozás kérdésének teljes mellőzésével. Nem tudjuk, hogy erre sor kerül-e a későbbiekben, de felmerül a kérdés, hogy ezek a deklarációk nem minősülnek-e pusztán propagandafogásnak.

A *növekedési folyamat újraindításának* szempontjából alapvető fontosságú, hogy a program ad-e választ az e cikk első felében felvetett kérdésekre. Ami a *hármás ikerdeficitet* illeti, a program a költségvetés hiányát feltétlenül csökkenti, de hogy kellő mértékben-e, azt nem tudni, mert erre vonatkozó számítást nem közöl. A hármás ikerdeficit másik két ágáról, a nemzetközi kereskedelmi és fizetési mérleg kumulálódó hiányáról és ennek csökkentéséről, valamint a megtakarítások alacsony színvonaláról és ennek növeléséről egy szó sem esik, és semmiféle elképzelés sincs e problémák megoldására. A *foglalkoztatás alacsony szintje* megjelenik ugyan az anyagban, de növeléséről csak az óhajok szintjén esik említés. *Ez a program tehát nem szakszerű, ezért nem várható tőle gazdasági problémáink megoldása.*

A következő kérdéskör a *politikai összefüggések* tárgyalása. A program többször is kimondja, hogy azonnal végre kell hajtani népszerűtlen intézkedéseket, és a ciklus végére, legalábbis a ciklus utolsó évére, el kell érni a gyors növekedést. Ez a politikai konjunktúraciklus elveinek cinikus alkalmazása, és tulajdonképpeni célja a hatalmon lévő csoport hatalmának konzerválása, és az ország érdekeinek alárendezése ennek a szempontnak. *Ez a gondolkodás elfogadhatatlan.*

A követendő magatartás

1. E sorok írójának a leghatározottabb meggyőződése, hogy csökkenteni kell az országon belüli ellentéteket, mert ezek jelenlegi mértékének fennmaradása komolyan veszélyezteti az ország jövőjét. Az alapvető gazdaságpolitikai kérdéseket illetően a lehető legnagyobb mértékű egyetértés és együttműködés kialakítására kell törekedni.

2. Ez az egyetértés és együttműködés csak a mindenfajta gazdaságpolitikai populizmus legteljesebb elutasításán és a szakszerűségeen alapulhat. Semmi sem lehet katasztrófálisabb egy ország számára, mint az egymásra lícitáló populizmusok vetélkedése. Ezt a veszélyt csak a szakmai értelmiség objektivitására törekvő együttműködése háríthatja el.

3. Ebben a szellemben félreérthetetlenül ki kell mondani, hogy a mai helyzetben a belföldi felhasználás visszafogásával járó stabilizáció elkerülhetetlen. Nem vitatható, hogy lehetőségeinken fölül élünk, és ennek a helyzetnek tovább külföldi forrásbevonással való finanszírozása megengedhetetlen és lehetetlen.

4. E sorok írójának véleménye szerint, amely vélemény azonban vitatott, és még csak nem is alaptalanul, a kiigazítás elsődleges eszköze, főként rövid távon, a bevételek növelése és nem a kiadások csökkentése. A bevételek gyorsabban, a kiadások lassabban változtathatók, és a megfontolatlan kiadáscsökkentések alááshatják a jövőt.

5. A kiigazítás során az egyensúly megteremtésével egyenrangú célnak kell tekinteni a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének csökkentését. A legszegényebbek nem terhelhetők, és a középosztály viszonylagos helyzete sem romolhat, mert a középosztály további elszegényedése súlyosan káros lenne a jövő szempontjából.

6. A kiigazítás során alapvető célnak kell tekinteni az intézményrendszer fenntartását. A tágabb értelemben vett jóléti intézményrendszer, az egészségügy, az oktatás,

a kultúra, a tudomány és a kutatás a jövőbeni fejlődés legfontosabb előrevívője, és súlyosabb károsodása a jövőbeni fejlődés lehetőségét venné el.

7. A stabilizáció nem vezet szükségképpen növekedésre, és ezért az egyensúly helyreállításával egyidejűleg elő kell készíteni, majd meg kell valósítani azokat az intézkedéseket, amelyek megindítják és meggyorsítják a fejlődést. Ez nem lehetséges a gazdaságra, társadalomra és politikára vonatkozó jövőkép kialakítása nélkül.

8. Bármennyire törekedni kell is az együttműködés kialakítására, ez a Kormányprogram, sajnos, nem lehet ennek alapja és eszköze. Ennek az iratnak a stílusa elfogadhatatlan, tartalma szakszerűtlen, és nyilvánvaló politikai törekvései ugyancsak elfogadhatatlanok. Ezért erre nem építhető fel szélesebb körű nemzeti együttműködés.

Irodalom

Meier, Gerald M. és Joseph E. Stiglitz: (szerk.) (2001): *Frontiers of Development Economics. The Future in Perspective*. The World Bank és Oxford University Press, New York és Oxford, 2001.

Szakolczai György (2005): A nemzetközi fizetési mérleg hiányának csökkentése. *Magyar Szemle*, Új folyam, XIV/7–8. (2005. augusztus) 46–71 l.

Szakolczai György (2006): A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: az első, a második és az új generáció. *Valóság*, XLIX/3. (2006. március) 1–35. l.

Szakolczai György (2006a): Duális gazdaság és a külkereskedelmi hiány. *Magyar Szemle*, Új folyam, XV/3–4. (2006. április) 41–57 l.

Szakolczai György (2006b): Gazdaságpolitikai reformok. Előre a növekedésért. Beszámoló az OECD gazdaságpolitikai ajánlásairól. *Külgazdaság*, L/4–5. (2006. április-május) 106–115. l.

Az Új Egyensúly programja 2006–2008. (2006) Az államháztartás egyensúlyának tartós megteremtése. Budapest, 2006. június 10., 9 l.

Új Magyarország. Szabadság és szolidaritás. A Magyar Köztársaság Kormányának programja a sikeres, modern és igazságos Magyarországért 2006–2010. (2006) Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2006. május 30., 55 l.

 SZAKOLCZAI GYÖRGY

322
338

clás

A VILÁGVALLÁSOK GAZDASÁGI TANÍTÁSA ÉS A GLOBÁLIS PIACGAZDASÁG

Összefoglaló

új tanulmány

A világgazdaság történelmét nézve világosan kirajzolódik a kapcsolat a vallásos világnézet és a gazdasági versenyképesség között. A kapcsolat természetesen közvetett, de elég erős ahhoz, hogy a piaci szereplők viselkedését befolyásolja. A kérdés azért lett mára aktuális, mert a zsidó-keresztény vallási gyökereken alapuló, napjainkra szekularizálódott nyugati kapitalista társadalmak vállalkozói az újraelosztás magas költségei miatt versenyhátrányba kerülnek azokkal a piacokkal szemben, ahol a közösségi értékeket, s az azokon alapuló összefogást nagyobb tiszteletben tartják. Tanulhatnánk tehát az ázsiai nagycsaládotól és egyéb civil szerveződésektől szolidaritást és szubszidiaritást. A túlzott individualizmus sokba kerül, és határozottan csökkenti a csupán erre alapozó országok versenyképességét.

Bevezető

Az egész világ csodájára jár a távol-keleti országok gazdasági növekedésének. Úgy tűnik, a piacok megnyitása a második világháború után előbb Japánban teremtett virágzó gazdasági környezetet. Később az ún. „kis tigrisek”, majd India és legfőképpen Kína produkált figyelemre méltó növekedést az 1990-es években, a világgazdasági globalizációnak köszönhetően. Vajon van-e annak szerepe a gazdasági eredményekben, hogy a különböző világrészek

K: Botos Katalin

különböző vallások váltak uralkodóvá az elmúlt évezredekben, s ezek világszemlélete, kozmológiai nézetei számos ponton eltérnek egymástól? Vajon szerepet játszanak-e az egyes országok, országcsoportok sikerességében a világvallások társadalmi-gazdasági tanításai? Hozzájárultak-e, és hogyan a gazdasági fejlődéshez a korábbi évszázadokban, és ami nem kevésbé fontos: napjainkban vajon ösztönzik-e, vagy inkább akadályozzák a globalizációt, s annak révén elérhető gazdasági előnyöket?

Mit tanulhatunk a történelemből?

Nézzük meg mindenekelőtt a gazdaságtörténet többé-kevésbé egzakt tényeit!

Angus Maddison szerint a világ egy főre jutó jövedelme az első évezredben stagnált, ám a második évezred végére 13-szorosára növekedett. A világ lakossága e kétezer év alatt 22-szeresére, míg a világ GDP-je 300-szorosára nőtt. Ez az adat azt sugallja, hogy a figyelemre méltó növekedés az első évezred után kezdődött, amikor a világgazdaság már nemcsak a népesség eltartására, hanem az életkörülmények javítására is képes volt.

A gazdasági hatékonyság szempontjából óriási különbségeket tapasztalhatunk a világ keleti (B országcsoport) és nyugati (A országcsoport) fele között. Angus Maddison szerint a Nyugat fogalma Nyugat-Európát, Észak-Amerikát, Ausztráliát – együttesen a Nyugati területek – és Japánt foglalja magába. Ezt nevezzük „A” csoportnak. A „B” csoporthoz tartozik Latin-Amerika, Kelet-Európa, a korábbi Szovjetunió utódállamai, Ázsia – Japán kivételével –, és Afrika. Leegyszerűsítésnek tűnik ezeket az országcsoportokat Nyugatnak és Keletnek hívni, figyelembe véve, hogy a keleti országok közül főleg az indiai és kínai civilizációkról állnak rendelkezésre adatok, ezért

inkább „A” és „B” országcsoportokról beszélünk, amikor a vallások gazdasági teljesítményre gyakorolt hatását vizsgáljuk.

A gazdasági hatékonyság szempontjából óriási különbségeket tapasztalhatunk a világ keleti (B országcsoport) és nyugati (A országcsoport) fele között.

Kétezer évvel ezelőtt az egy főre jutó átlagos jövedelem hasonló volt az „A” és a „B” csoport országaiban. Krisztus után 1000-ben az „A” csoportban az egy főre jutó átlagjövedelem még alacsonyabb is volt, mint az ázsiai országokban, köszönhetően a Római Birodalom bukása utáni gazdasági összeomlásnak. A következő ezer évben azonban a nyugati országok sokkal gyorsabban nőttek, mint a „B” csoport országai.

A második évezredben két szakaszt különíthetünk el. Az első szakasz 1000-tól 1820-ig tartott, a második pedig 1820-tól napjainkig. (Az adatok Maddison hivatkozott munkájában 1998-ig állnak rendelkezésre.) 1820-ra az „A” csoport országaiban a jövedelemszint kétszerese volt a „B” csoport országaiénak. Ezen adatok különbsége 1998-ra már hétszeres volt! Az első szakaszban az „A” csoport országainak egy főre jutó jövedelme négyszer gyorsabban nőtt, mint a világ többi részén. Ez az eltérés a második szakasz alatt is fennmaradt: az „A” csoportban az egy főre jutó jövedelem 19-szeresére, a „B” csoportban azonban csak 5,4-szeresére nőtt 1880-tól 1998-ig.

A különböző régiók gazdasági ereje – egyrészt a nagyobb termelékenység, másrészt a megnövekedett lélekszám miatt – jelentősen megváltozott az elmúlt kétezer évben. Krisztus után 1000-ben Ázsia – Japán nélkül – termelte a világ GDP-jének 2/3-át. Ez idő alatt Nyugat-Európa teljesítménye 9% alatt volt. 1820-ban Nyugat-Európa részesedése a GDP-ből 24%, Ázsiáé pedig 56% volt, míg 1998-ban Ázsia kb. a 30%-át, az „A” csoport pedig – Japán nélkül – 46%-át állította elő a GDP-nek.

Úgy tűnik, a népesség gyors növekedése ellenére – amely nagymértékben hozzájárult a GDP abszolút összegének növekedéséhez – Ázsia lemarad. Vajon miért nem volt képes arra, hogy olyan hatékony gazdasági modellt alkalmazzon, mint Nyugat-Európa és a nyugati területek?

Egy inspiráló megközelítés: a ráció szerepe.

Ezt a kérdést Rodney Stark is feltette. A maja, az azték és az inka nemzeteknek nem volt esélyük az európai betolakodókkal való összecsapáskor. A Kelet csodált civilizációi (Kína, India, az iszlám országok) is elmaradtak a 15. századi Európával szemben. Hogyan történt mindez? A világ többi részével összehasonlítva miért bukkant fel a technológiai felsőbbrendűség Európában a Római Birodalom bukása után? Miért csak az európai civilizációnak voltak szemüvegei, kéményei, megbízható órái, nehéztűzérsege, vagy kottái, azaz írott zenei kultúrája?

Számos szerző a földrajzi helyzettel magyarázta e jelenséget. A földrajzi helyzet azonban korábban is adott volt, amikor még az európai kultúrák elmaradtak az ázsiai civilizációk mögött. Igaz ugyan, hogy Amerika felfedezése és a hajózási ismeretek megnövekedése átértékelt bizonyos korábbi adottságakat. Mások a mezőgazdaság nagyobb termelékenységében, a jobb fegyverekben, a már említett hajózási tapasztalatokban látták a magyarázatot. A kérdés azonban továbbra is fennáll: miért itt, Európában jön létre vagy kerül alkalmazásra az a sok iparszerűvé váló ismeret, amely a modern világ működésének alapja?

Miért voltak olyan jók az európaiak a kohászatban, a hajóépítésben vagy az állattenyésztésben? Rodney Stark szerint a válasz rövid és egyszerű: gazdasági modelljük miatt. A kapitalizmus miatt, amely a jövedelemtöbbletek

rendszeres újrabefektetésén, illetve a vezetés és a dolgozók motiváltságán alapult, s így gyors növekedést eredményezett. Nyitva marad azonban továbbra is a kérdés: miért éppen Európában terjedt el először a kapitalizmus? Miért csak itt?

Max Weber a kapitalizmus gyökereit a protestáns reformációban látta. Már ő is rámutatott az ázsiai és az európai fejlődés eltéréseire. Rodney Stark szerint azonban a folyamat sokkal korábban kezdődött. A kérdésre adandó válasznak ezért a weberi magyarázatnál mélyebbre kell nyúlnia. Stark is egyetért azzal, hogy a választ a vallásos világnézetben találjuk meg, tehát a gazdasági teljesítmény és a vallásos világnézet összefügg egymással. Ez azonban régebbi keletű, mint a protestantizmus. Nem pusztán a protestantizmus puritanizmusa tette lehetővé az eredeti tőkefelhalmozást és serkentett gazdasági aktivitásra, a közösség szolgálatára. A pozitív értelemben vett kapitalista gazdálkodás alapja abban a spirituális háttérben keresendő, amelyre a keresztény vallási tanítás a kezdetek óta támaszkodik. A döntő tényező a kereszténység rendkívüli hite az értelemben.

Más vallásokat sokkal nagyobb mértékben jellemez a misztikum és a megérzések szerepének hangsúlyozása. A keresztény vallás azonban a hit alapjává teszi az értelmet és a logikát, s azt az elsődleges útnak tekinti a vallási igazság megismerése felé. Az európai világszemléletre kétségtelenül nagy hatással volt a görög filozófia is, amelyet ugyancsak az erős logika jellemez. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a görög filozófia csak kevésbé hatott a görög vallásra. Az – a római istenhitekhez hasonlóan – megmaradt misztikus kultuszok összességének. A keresztény tanítók viszont a kezdetektől fogva hangsúlyozták, hogy az értelem a legfőbb isteni ajándék és eszköz, amellyel a Szentírás és a ki nyilatkozás egyre jobban megérthető.

Quintus Tertullianus a második évszázadban így ír: „Az értelem isteni dolog, minthogy nincs semmi, amit Is-

ten, minden dolgok teremője, ne rendelt volna el bizonyos célból – bármi, amit Ő nem akart volna, hogy az értelmén keresztül megérthető legyen”.

Ez azt jelenti, hogy a katolikus hit és a kereszténység az ész szerepének erős védelmezője az emberi tevékenységben. Samuel Gregg az *Ordered Liberty* című, közel-múltban megjelent könyvében felidézi, hogy a felvilágosodás óta gyakran éri kritika az egyházat a tudatlanság és a babona „támogatása” miatt. Valójában fordított a helyzet. A modern filozófiai gondolkodással szemben éppen az egyház handsúlyozza a fides és a ratio szoros kapcsolatát. Mint írja: „a 18. századi filozófus, Françoise Marie Arouet (közismert nevén Voltaire) forogna a sírjában, ha tudná, hogy a 20. század végén az értelem és igazságosság legfőbb védelmezője Róma püspöke...” Ha elfogadjuk, hogy a logika és az értelem hozzájárul a tudomány fejlődéséhez, akkor kijelenthetjük, hogy a keresztény vallás sokat segített a tudás akkumulálódásában, amely a gazdasági növekedés legfontosabb tényezője.

Más oldalról, a GDP abszolút összege a polgárok számától is függ. Fontosak ezért a kereszténységnek a demográfia alakulását befolyásoló tanításai. A keresztény hit nem tűrte el a gyermekgyilkosságot, ami meglehetősen gyakori volt a pogányok körében (főleg a lánycsecsemők esetében). A kereszténység tiltja az abortuszt, ami bizonyos civilizációkban a nők halálózásának egyik legfőbb oka volt. Mindennek következtében a nemek aránya nem változott jelentősen, és a keresztények körében nem lépett fel olyan nőhiány, mint amilyen a Római Birodalom nem keresztény köreit jellemezte. A kereszténység tehát társadalmilag védelmezte a nőket. Mondhatjuk, hogy a keresztény nők sokkal emancipáltabbakká váltak, mint más nők. Volt szavuk a házasságkötésben is. Rodney Stark kutatásai szerint általánosságban csak 18 éves koruk körül mentek férjhez, míg a pogány nőknek szinte már a pubertáskorban

férjhez kellett menniük, oly nagy volt a nőinség. A keresztények erkölcsi előírásai azt sem engedték meg, hogy a betegeket gondozás nélkül hagyják. A pogány gyakorlatban járványok idején a beteg embert némi élelemmel ugyan, de magára hagyták. Következésképpen azok is, akik legyőzték a betegséget, gyakran haltak éhen vagy szomjan. A keresztények gondozták betegeiket, akár a saját életüket is kockára téve. Ez végső soron javította az életképes egységek túlélési esélyeit.

Végső soron úgy tűnik, hogy a morális hozzáállás nagyban elősegítette, hogy a népesség keresztény része számában gyarapodjék. Az ész tisztelete pedig a tudás felhalmozódásának alapjává vált.

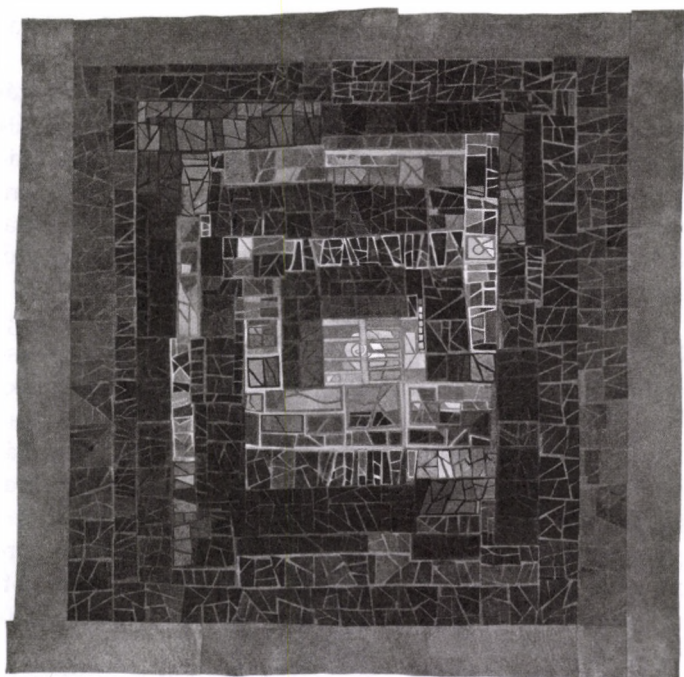
Rodney Stark még messzebbre megy a következtetésekben. Rámutat, hogy magának a modern politikai rendszernek gyökerei is a keresztény hitvilágban találhatóak meg. Az embereket Isten egyenlőnek teremtette – ez a zsidó-keresztény tanítás központi eleme. S ez az első mondata az USA alkotmányának is, amely országot mint a legliberálisabb kapitalista társadalmat szokták idézni. A modern liberális társadalom tehát a Biblia szavain alapul. A demokrácia pedig a kapitalizmus, és ezáltal a gazdasági fejlődés fontos előfeltétele. Eszerint a keresztény világvallásnak, amelynek napjainkban mintegy egymilliárd követője van, tagadhatatlan szerepe volt és van a nyugati világ gazdasági sikereiben.

Még egy inspiráló megközelítés: egy hindu tudós nézetei

Deepak Lal, a kaliforniai Nemzetközi Fejlesztési Központ hindu vallású professzora is foglalkozott a keresztény vallás és a gazdaság kérdéseivel.

Lal a legelején kezdi. Véleménye szerint különbséget kell tenni az emberek anyagi és kozmológiai hite között. Az első azt mutatja meg, hogyan tudunk megélni – ez a materiális hitvilág –, a második pedig azt, hogyan kell élnünk. Ez a kozmológiai felfogás a világ és az ember viszonyáról. A közgazdasági gondolkodás története arról szól, hogy hogyan változott az emberek anyagi hite. Ugyanilyen fontos, hogy milyen fejlődésen ment keresztül a kozmológiai hit a világ különböző tájain.

Az emberré válás a kőkorszakban indult meg. A kőkori embere nem volt olyan tökéletes, mint Rousseau vélte, de nem is volt az az időszak olyan sötét, mint ahogy azt Hobbes bemutatja. A vadászó-gyűjtögető ember az akkori gazdasági viszonyok közepette – modern kifejezéssel élve – a fogolydilemma szerint szocializálódott. Ez a folyamat az ún. „reciprok altruizmus” kialakulását eredményezte. Hiszen a közös vadászatokon ismétlődően bebizonyosodott, hogy a kooperáció a jó stratégia, s ma nekem, holnap neked van szerencséd. Az archeológusok azt is kimutatták, hogy a csere és a kereskedelem ösztöne szintén az őskortól az emberi természet alapvető eleme volt. Ám ezek a jellemvonások a letelepedett földművelő civilizációkban megváltoztak. Azáltal, hogy a mezőgazdasági termékek piacát egyre inkább kiszélesítették, mind több kívülálló kapcsolódott be az ügyletekbe, s így egyre több ún. „one-shot game”-nek, egyszeri, és nem ismétlődő játszmának vagyunk tanúi. A saját profitjukat szem előtt tartó kereskedőkkel szemben gyanakvás alakult ki, a letelepedett földművelők a piacot szükségszerű rossznak tekintették. Ezekben a civilizációkban az együttműködés és a szabályokhoz való alkalmazkodás jutott kiemelt szerephez. A játékszabályok megsértését a közösség szigorúan büntette. A közkerölcs tehát a szegye- nen és a bűntudaton alapult. Az emberek gyermekkoruktól kezdve e normák szerint szocializálódtak. Azt mondhatjuk, kozmológiai nézetük közösségi jellegű volt.

Katona Szabó Erzsébet: LABIRINTUS, 2006
(bőr kollázs)

Deepak Lal szerint nagy fordulatot hozott a keresztény vallás elterjedése. Ez ugyanis megváltoztatta mind a a kozmológiai, mind az anyagi hitet. Mi több: a kereszténység egyenesen egyesítette e kettőt. Az új hit az individualizmuson nyugodott. A kereszténység új intézményrendszert alkotott a társadalmi és a gazdasági tevékenységek számára.

Ahogy nőtt a kereszténység és az egyház befolyása, egyre nagyobb jelentőséggel bírtak a mindenkori pápák megnyilatkozásai. Ki kell emelnünk ezek közül I. és VII. Gergely pápa tételeit, amelyek gyökeresen megváltoztat-

ták azokat az erkölcsi normákat, amelyek a mezőgazdasági civilizációk gyakorlatában kialakultak.

Így mindenekelőtt meg kell említenünk a hatodik században I. Gergely pápa állásfoglalásait, amelyek sokat változtattak a családi kapcsolatokon. A pápa a neki feltett számos, szexuális és családi vonatkozású kérdésre oly módon válaszolt, hogy vallási szempontból elítélendőnek tartotta a közeli rokonok közötti házasságot, és nem helyeselte a nem vér szerinti leszármazottak adoptálását sem.

Korábban, a Közel-Keleten és a mediterrán térségben a gyermekek adoptálását és a közeli rokonok házasságkötését is engedélyezték, mivel fontosnak tartották, hogy a vagyon akkor is maradjon a családon belül, ha a tulajdonosának nem volt fiú utóda. A szokások és a jogszabályok radikális módosításait követően gyakran az egyházra szállt a fiú örökös nélkül elhunytak vagyona. Ez óriási vagyontömeget, főleg földet jelentett. A felhalmozódott termelőkapacitás lehetővé tette a kapitalista típusú evolúciót (habár azt nem lehet állítani, hogy ez az egyház kimondott céljai közé tartozott volna).

Ugyancsak fontos reformokat vezetett be a XI. században VII. Gergely pápa. Ezek olyan helyzetet hoztak létre, amelyben „az új egyházi állam megteremtette az adminisztratív és a jogi feltételeket, amelyek a modern államigazgatás előfutárai voltak. Ez biztosította a lényeges intézményi infrastruktúrát a Nyugat dinamikus, *prométheuszi* növekedéséhez.” Érdekes, hogy Lal a „prométheuszi növekedés” fogalmát használja. Annál is inkább, mert Angus Maddison tanulmánya szerint a nagyon gyors növekedés akkor kezdődik, mikor a fosszilis tüzelőanyagokat tömegesen kezdik használni 1820 után. Ezt hívja Lal „prométheuszi növekedés”-nek. Itt emlékeztetni kell Nicolae Georgescu –Roegen elméleteire, aki a rendkívül felgyorsult növekedés motorjának a fosszilis energiahordozók használatát tartja.

Ha összehasonlítjuk a két történelmi megközelítést, azt találjuk, hogy mindkét szerző, Rodney Stark és Deepak Lal is úgy véli, az anyagi és szellemi tőke felhalmozása és a jogszabályi környezet egyaránt nagyon fontos a növekedés fokozásában. Szerény véleményem szerint azonban a döntő az emberi tudás tényezője. Ezért úgy vélem, helyes dolog a fejlődés motorját az értelemre alapozó ideológiában keresni. Az emberi tőke nélkül, a tudás akkumulálódása nélkül nincs technológiai forradalom, hiába a természetbeni vagy koncentrációja, nem alakul ki kapitalista termelési mód sem smithi, sem „prometheuszi” értelemben.

Az anyagi létre és kozmológiára vonatkozó nézetek egyesítése mindenesetre óriási lendületet adott a fejlődésnek. A kereszténység tehát, mint világvallás, jelentős mértékben hozzájárult a nemzetek jólétének megnövekedéséhez.

Új narratívák...

Az már más kérdés, hogy a felvilágosodást követően két sajátos narratíva is kialakult a zsidó-keresztény vallási szemlélet motívumaira alapozva.

Deepak Lal szerint maga a felvilágosodás olyan felfogással helyettesítette az ótestamentumbeli teremtéstörténet elemeit, amelyben a paradicsomi állapotokat a görög-római civilizáció kora jelentette, s amelynek bukását éppen a kereszténység eredményezte; de íme, itt voltak a felvilágosodott gondolkodók, a kiválasztottak, akik megváltják az emberiséget. A felvilágosodás az istent holmi visszavonult órásmesternek tekintette, s pusztán emberi erővel vélte megvalósíthatónak itt, e világban a földi paradicsomot...

Hasonlóképpen a marxizmus is előállt egy saját narratívával. E szerint az őskor vagyoni különbségeket nem ismerő korszaka volt a paradicsomi ártatlanság állapota, amelyet megrontott és bűnbe vitt a termelőeszközök magántulajdo-

nának kialakulása. De itt vannak a kommunisták, akik ezt, mint kiválasztottak, ha kell, forradalmi úton megszüntetik. Istent a marxisták teljességgel kiküszöbölték a történelem menetéből, s a vallást mint a nép ópiumát tekintették. Tervszerű gazdálkodással, az individualizmus kiküszöbölésével azonban puszta emberi erőből megteremthetőnek vélték a Paradicsomot itt a földön...

Úgy tűnik, hogy ez az utóbbi nézet – és az erre alapozott gazdasági rendszer – mint alkalmatlan az emberi jólét társadalmának létrehozására – megbukott.

A modern globális kapitalizmus nagyon erőteljesen támaszkodik a felvilágosodás közgazdasági eszméire, a laissez-faire kapitalizmusra, az istenhitet azonban – a marxi tanokhoz hasonlóan – gyakorlatilag mellőzi gondolkodásából. Ugyanakkor gondolkodók sokasága érzékeli, hogy a modern globalizmus világának erkölcsi nézetei nem eléggé szilárdak, nem eléggé világosan megfogalmazhatóak, s ezért ez a világ számos feszültséggel terhes.

Távrolról sem igaz, hogy a hatmilliárdnyi ember vallási meggyőződése közömbös a világ fejlődése szempontjából. Azt a nézetet sem oszthatjuk, hogy a fejlődést holmi istentől adott, természeti törvény erejével ható közgazdasági törvények vezérelnék. Szükségesnek látszik ezért kissé alaposabban megnézni, hogy mit tanítanak a különböző világvallások, hogyan, s miként viszonyulnak a gazdasági kérdésekhez, s azt is, hogy vajon hozzájárulnak-e egy igazságosabb és szolidárisabb világ létrejöttéhez.

Ha a világvallásokat aszerint csoportosítjuk, hogy azok a közösségi vagy az individualista ideológiához állnak-e közelebb, beláthatjuk, hogy a kínai (és annak japán, illetve koreai változatai) és a hindu vallás alapvetően közösségi jellegűnek tekinthető. A hindu civilizációnak van egy sajátos befelé forduló individualista vonása is. Az egyistenhívő vallásokat szokták az individualista jelzővel illetni. Ezek azonban nem alapulnak általánosan egy alapvetően befelé

forduló individualizmuson, bár a kereszténységben is megtalálhatók bizonyos befelé forduló individualista vonások. A keresztény vallásban van számos közösségi jellegű tanítás is. Ha Szent Ágoston: *De civitate Dei* című művére gondolunk, a közösségi társadalom jól szervezett modelljét láthatjuk. Nem olyan könnyű tehát a vallásokat azok közösségi vagy individualista jellege szerint csoportosítani. Azt azonban bizvást állíthatjuk, hogy az egyén szerepének és felelősségének középpontba állítása következtében a monoteista vallásokon alapuló civilizációk alapvetően individualista jellegűek.

Határozottabb különbségtétel annak alapján tehető, hogy kozmológiai szempontból az adott vallás hívei hisznek-e vagy sem a túlvilági létezésben, s a személy alakját öltő istenben mint a világ teremtőjében, akinek minden emberi teremtmény személyes felelősséggel tartozik. Látni fogjuk, hogy ez a megközelítés is a fenti komplexitásában alapvetően a monoteista vallások sajátossága.

Foglaljuk tehát össze röviden, mi a különböző vallások ezirányú tanítása, a Maleing Globalisation Good című 2003-as szimpoziumot követve, melynek szerzői vezető szaktekintélyek.

A keleti világvallások gazdasági tanítása

A buddhizmus ősi keleti vallás, amely Dél- és Délkelet-Ázsia felé terjeszkedett. A buddhizmus nem hisz egy személyt öltő istenben, de hisz a karmában és – az újjászületés révén – a halál utáni életben. A karma erkölcsi ok és hatás: amit teszünk másokkal, az történik velünk, magunkkal is (ugyanaz megtalálható a keresztény tanításokban is).

Elutasítja a felelőtlen kapitalizmust, amely a mások kárára történő gazdálkodást hirdeti. Nem tanít aszkétizmusra, nem akarja megölni a vágyakat, csak azt akarja elérni,

hogy ne a vágyaink irányítsák az életünket. A buddhizmus úgy tartja, hogy nem tekinti célnak a szegénységet. A szegénység a boldogtalanság forrása, így egyáltalán nem kívánatos, de ugyanakkor a vagyon felhalmozása sem lehet az élet legfőbb célja. Nem erkölcsös úton semmiképpen nem szabad meggazdagodni. Meg kell jegyezni, hogy a buddhista tanokban nincs akkora hangsúly a társadalmi igazságosságon, mint Ábrahám követőinél. A buddhizmus kiindulási pontja az, hogy ami most van, az a korábbi viselkedésünk logikus következménye, így javításra csak a következő életben van lehetőség. Nem lehet elkerülni a következményeket, így a jelenlegi életben nem érdemes a társadalmi igazságot keresni. Nem változtathatod meg az életedet, de jobbá teheted a következő életedet. A probléma megoldása a dana: a nagylelkűség. Tulajdonképpen itt is személyes üdvözülésről van szó, hiszen személyes cselekedeteiddel biztosítod jövőbeni, újraszületés utáni jobb létedet. A nagylelkűség, könyörület ezért a buddhista vallás legfontosabb jellemvonása. Ugyanakkor a dana, a buddista nagylelkűség holmi spirituális bankként működik, tulajdonképpen erkölcsi materializmus. A legnagyobb spirituális nyereség, amit elérhetünk, nem más, mint adományaink érdemes embereknek történő átadása (például „bhikkhu”-knak, vagyis szerzeteseknek). Előfordulhat, hogy egy „érdemes embernek” kevésbé van rá szüksége, mint egy éhes laikusnak. A buddhista vallás szerint mégis az a helyes, ha őket segítjük, mert az adományozónak ez jár több érdemmel.

Érdemesebb ebbe a „spirituális bankba”, mint más befektetési formába fektetni.

A buddhisták gazdasági élethez való viszonyulása a fentiek szerint nem igazán illik a modern kapitalizmusba.

A hinduizmus szintén elfogadja a karmát és a reinkarnációt. Az életben négy célt hangsúlyoz: karma (az érzékek kielégülése), artha (a prosperálás), dharma (vallási érdemek), moksha (spirituális felszabadulás).

A hinduizmus sem ellenzi az érvényesülést, a prosperálást és a gazdasági növekedést. Mivel azonban a hindu szemléletben a négy cél különböző kasztok felelőssége, a hindu társadalom szegmentált. A kasztok korlátozzák a mobilitást, ezáltal a vállalkozóvá válást, így a gazdálkodás szabadságát. Ezek tehát bizonyos mértékig akadályozzák a gazdasági növekedést Indiában.

A kunfucianizmus Kína domináns vallása, de Koreában, Japánban és a többi „kis tigris” országban is jelentős. E vallás nem hisz a személyes Istenben, és nem hangsúlyozza az örök életet vagy a személyes üdvözülést. Ennek ellenére magas erkölcsi követelményeket támaszt (fegyelem, hűség, megbízhatóság, kölcsönösség). Hangsúlyozza a szenvedélyes emberi természetünk kontrollálásának fontosságát. A legfontosabb jellemzője talán mégis az, hogy hangsúlyozza az egyén társadalmi kötelezettségeit és a hagyományok fontosságát.

Politikai értelemben konzervatív jellegű vallásnak tekintették, mivel kiemeli a tekintélykülönbséget, de ugyanakkor progresszív eleme gazdasági szempontból, hogy támogatja a saját erőre támaszkodást és a vállalkozóvá válást, hogy magad és szélesen vett családod szükségleteit megfelelően kielégítsed. Ugyanakkor a konfucianus etika elítéli a profithajhászást.

A kínai tanítások szerint az egyénnek nem szabad profitszerző céllal tevékenységet folytatnia. Mencius, a nagy konfucianus tanító így írt erről: „Nem szabad, hogy a profit motiválja az egyén cselekedeteit, függetlenül attól, hogy neki, a családjának vagy az államnak származik-e haszna belőle”. A profit hajhászása veszélyezteti az állam harmóniáját, ami a konfucianizmus legfontosabb ideálja. A konfucianizmus mindent megtesz annak érdekében, hogy harmonikus társadalmat hozzon létre.

A 20. század elején a kínai gondolkodók keményen kritizálták a konfucianizmust mondván, hogy akadályoz-

za a társadalmi modernizációt, a tudomány és a demokrácia fejlődését. A modern értelmezés azonban egyre inkább hajlik afelé, hogy a konfuciánus értékek előnyösek a globális kapitalizmus számára. Ezért egyfajta újraéledését tapasztalhatjuk a konfucianizmusnak napjaink Kínájában. Vajon hogyan lehetséges ez, figyelembe véve a hagyományosan profitellenes konfuciánus tanítást?

Hogyan fér össze bármely profitszerző tevékenység a konfuciánus erkölccsel?

Lehet-e úgy racionális üzleti döntést hozni, hogy közben nem a profit motivál minket? Néhány kutató szerint az elmúlt évtizedekben nagy, mondhatni alapvető változások történtek a konfucianizmus történelmi alapjaiban. A modern konfuciánus gondolkodás szerint lehetséges, hogy az egyén előre látja tevékenysége eredményét anélkül, hogy döntései szándékoltan profitra irányulnának. Az üzlet célja, hogy javítson az emberek életkörülményein, de e tevékenység – mintegy melléktermékként – egyben profitot is hoz. A profit tehát előre látható eredmény, de nem alapvető motiváló erő. E megközelítés szerint lehet a kapitalizmus építését a konfucianizmussal harmonizálni. Egy új típusú konfucianizmus van ily módon kialakulóban, amely magába foglalja a tradicionális konfucianizmus értékeit. Néhány vezető üzletember úgy véli, a modern korban a kínai vállalatok kibővített családként tekintenek magukra, s ez nagyon is összefér a konfucianista gondolatokkal, s komoly motivációt jelenthet az ott dolgozók számára.

Az új gondolkodási iskola a kínai társadalom megreformálására törekszik. A kínai modernizáció azonban nem akar átvenni minden korabeli nyugati értéket – ha ez a szó egyáltalán megfelelő kifejezés a nyugati kapitalizmus motiváló erőire... A kínaiak úgy akarnak modernizálni, hogy közben nem „nyugatosítanak”.

Mindenesetre tény, hogy ma Kína a világ egyik legdinamikusabb gazdasági övezete. Ugyanakkor azt is megje-

gyezhetjük, hogy számos olyan feszültséggel terhes a kínai fejlődés, ami aligha kezelhető a fenti leszűkített családi cég érdekeltség alapján – lásd a környezetszennyezést. A kínai vallásideológia és a társadalmi-gazdasági fejlődés kapcsolata még további elemzést kíván.

Az egyistenhívő vallások társadalmi-gazdasági tanításai

A zsidó világnézet szerint a legnagyobb változást a történelemben az jelenti, hogy az embernek megnövekedett a mozgástere a világban. Az ókorban a természeti erők játékszerének érezték magukat, és úgy vélték, a világ vak és süket könyörgésükre. Az Ótestamentum azonban alapvetően megváltoztatja ezt a helyzetet. Jonathan Sacks így fogalmaz: A kinyilatkoztatás alapján „reményeink nem csupán álmok... nem vagyunk tehetetlenek a sorsunkkal szemben.”

A zsidó társadalmi tanítás lényege, hogy felelősek vagyunk tetteinkért. Az a feladatunk, hogy maximálisan törekedjünk az emberi méltóság megőrzésére, és arra, hogy a következő generációknak egy jobb világot adjunk át. Ez aktivitást és kreativitást követel meg. A zsidó vallásos tanítás a nevelést elsődleges vallási kötelezettségként kezelte. Az olvasás és írás segített felhalmozni a tudást, és átadni azt utódainknak. A gazdaság, amely nagymértékben a felhalmozott szellemi tőkén alapul, egyenes arányban áll a népesség képzettségével. Emellett a zsidó tanítás nagy hangsúlyt helyez a kooperációra, melynek intézményei a legfontosabb civil szervezetek: a család, a zsinagóga és az iskolák. Ezek nélkül a szétszóratott zsidóság fent sem maradt volna. Ugyanakkor fontos részét képezi a zsidó társadalmi tanításnak a disztributív igazságosság fogalma. A teremtés könyvének 18:17–19-ig terjedő szakaszai úgy fogalmazzak, hogy

az Úr népe hatalmassá válik, ha megtartja a helyes és az igazságos életvitel parancsát. A „helyes” szó zsidó megfelelője: „tzedakah”. Ez a szó magába foglalja, összekombinálja a jótékony-ság és igazságosság római jogban különálló fogalmát. Egy jogállamban, ami jogos, az jár, és nem jótékony-ság. A zsidó tanítás azonban a jótékony-ságot kötelezővé teszi. Senki nem maradhat az alapvető szükségletek kielégítésének híján. Azok, akiknek többet adott az Úr, kötelesek segíteni a szükségét szenvedőkön. Ez az, amit mai nyelven szociális igazságosságnak nevezhetünk. Sacks megállapítja, hogy az igazságos eloszlás nem alakul ki magától a piaci működéstől, hanem tudatos beavatkozást kíván. Ezt fejezte ki a szombatév (hetedik év) fogalma, az ún. kürtölés éve, az a számtalan utalás, amelyet az Ószövetségben találunk, hogy miképp kell a szegényeknek otthagyni a gabonát, hogy összeszedhessék, vagy miként kell bánni az özvegyekkel és árvákkal. Meg kell azonban jegyezni, hogy Sacks így ír: „A judaizmus kettős etikát testesít meg. Az egyik általános, mely mindenkire vonatkozik, és egy sajátos életvitel előírás, amelyet csak a Mózes-t a sivatagba követők örököseitől követelnek meg.”

A kereszténység mélyen gyökerezik az Ószövetség tanításaiban. Brian Griffiths szerint az a tény, hogy az Isten az embereket egyenlőnek teremtette, saját képmására, az alapja annak, hogy gondolkodni képesek vagyunk, morális öntudatunk van, felelősek vagyunk tetteinkért és a vilá-gért, s megismerhetjük az Istent.

A keresztény tanítás az egyén méltóságán és a magántulajdonon alapul. Nem korlátozza kreatív tevékenységünket, de figyelembe veszi, hogy esendők vagyunk. A kereszténység tehát realista. Nehezen tudunk ellenállni az önzés kísértésének, ezért szükséges, hogy a magántulajdon fennmaradjon. Ennek híján nem lennénk eléggé gondos gazdái a ránk bízott világnak. Ugyanakkor, mivel Isten gyermekei vagyunk, részt kell vennünk Atyánk teremtő te-

vékenységében, de úgy, hogy megőrizzük a ránk bízott világot. Nem szabad elfelejtenünk, hogy csak bizományba kaptuk a földet. Sajnos tevékenységünk gyakran az univerzum ártalmára van.

A keresztény társadalmi tanítás legnagyobb kihívása a szeretet parancsa. Ez mindenekelőtt az Isten iránti szeretetet jelenti, de a felebaráti szeretetet is, akkor is, ha ez a felebarát az ellenséged. Azt hiszem, ezt a gazdaságetika nyelvezetére lefordítva a maximális kooperativitás elvének nevezhetjük. Griffiths is megerősíti, hogy istengyermeki mivoltunkból fakadóan különleges tulajdonságunk a logika, és az, hogy ezáltal a világ jelenségeit megismerhetjük. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a spontán gazdasági rendszer nem teremt társadalmi igazságosságot, ezért a jogállam feladata ennek előremozdítása. A katolikus egyház ezért szorgalmazta a 2000. jubileumi év alkalmából, összhangban az Őszövetségi gondolatokkal, az országok összefogását a nemzetközi adósságválság enyhítésére. Látnunk kell azonban, hogy a katolikus társadalmi tanítás által szorgalmazott állami beavatkozás a modern globalizmus világában megkérdőjeleződik. Maga az állam ma sokszor kevesebb hatalmat képvisel, mint egy-egy óriási multinacionális cég. Bizonyos, hogy a civil szervezetek erősítése segíthet a probléma megoldásában, és a nemzetközi egyezmények és szervezetek szerepe is fokozódhat. Azzal semmiképpen nem számolhatunk, hogy valamifajta világállam fogja rendezni a társadalmi igazságosság világméretű kérdéseit.

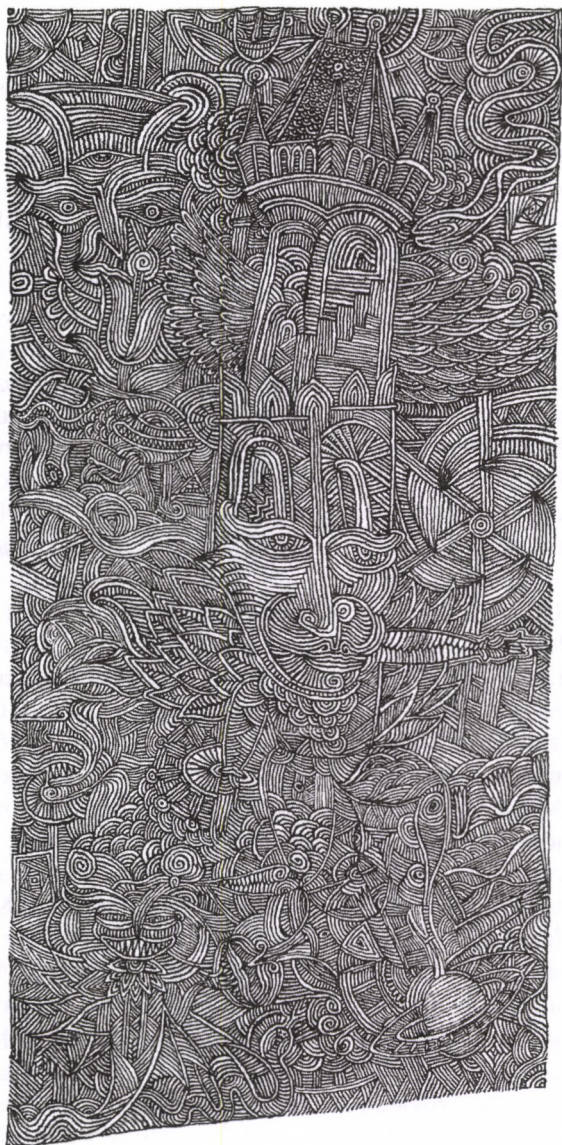
Az iszlám Európában és Amerikában a második legnagyobb vallási közösség, amely ma az emberiség mintegy kétötödét mondhatja hívének. Hittételeinek alapja az egyistenhit, a próféta tanítására való hagyatkozás, és a halál utáni lét meggyőződése. Az iszlám is az individuumot tekintti a társadalom alapkövének, és hangsúlyozza, hogy az ember személyes felelősséggel tartozik tetteiért isten előtt.

Az elszámoltathatóság, mint utaltunk rá, a monoteista vallások jellegzetes tétele. Az iszlám úgy tekint a világra, mint kapcsolatok hálózatára. A változások, amelyek a gazdasági aktivitás következtében végbemennek, zavarólag hathatnak ezekre a kapcsolatokra. Ez a szemlélet némiképp gátolja a piaci rugalmasságot. Elfogadja ugyan az egyéni érdekek létét és a piaci mechanizmust, de nem híve a piaci fundamentalizmusnak. A magántulajdon és a magánvállalkozás a muszlim emberek alapvető joga, de csakis a morális határokon belül. Az igazságosság a legalapvetőbb parancs, amelyet az iszlám hirdet, és ez független attól, hogy muszlimokról vagy nem muszlimokról van szó. Ibn Khaldun szerint (1400-as évek) a fejlődést nem lehet elérni, csak az igazságosságon keresztül. Így fogalmazott: „Az igazságosság az a kritérium, melynek alapján Isten meg fogja ítélni az emberiséget”. Minden emberi tevékenységnek ezért egy morális szűrőn kell keresztülmennie. Van például tiltott tevékenységek. Ilyen az uzsora (a *ryba*, azaz a kamat). Az iszlám ugyanis ellenzi a fix és garantált tőkejövedelmet. Hasonlóan azonban ahhoz, hogy miként találja meg a modern konfucionizmus a „kiskapukat” a piaci elemek működtetéséhez, itt is lehet álcázni a kamat ténylet adásvételi művelettel...

Az iszlám paradigma egybeolvasztja a szabadság, az igazságosság és a szolidaritás fogalmait, ami az iszlám tanítást rendkívül különlegessé teszi. Khursid Ahmad úgy véli, hogy az iszlám tanítás éppen a fentiek miatt aligha házasítható össze egyéb „izmusokkal”, egyéb etikai nézetrendszerekkel. Szerinte nincs egységes globális etika, de mód van a különböző etikájú közösségek közötti együttműködésre, kooperációra az emberiség jobb jövője érdekében.

Kecskés Zoltán: SZÖVEDÉK II. (PRÁGA), 2006

(tollrajz, akvarell, merített papír) ➤

Záró gondolatok

Áttekintve a világvallások gazdasági tanításait, megállapíthatjuk, hogy szinte kivétel nélkül elutasítják a pusztán profit motiválta tevékenységeket. A legtöbb nézetrendszerben nagy hangsúlyt kap a felelősség és az igazságosság fogalma. A kooperáció, a kreativitás és az együttérző szolidaritás ugyancsak számos világvallás közös eleme. Ezért, ha nem is számolhatunk a globalizált világ egységes morális kódexével, a morális kérdések súlyának fokozódásával minden bizonnyal kalkulálhatunk a közeli jövőben. Hans Küng, akinek elméleteit a katolikus egyház korábban bírálólag tárgyává tette, a globalizmus gazdaságtanai kérdéseit boncolgató tanulmánykötetben közölt munkájában kifejti, hogy lát lehetőséget bizonyos közös elemek megfogalmazására. (Figyelemre méltó, hogy XVI. Benedek már pápasága elején fogadta a teológust, és hosszan elbeszélgetett vele.)

Úgy vélem, hogy a legélesebb választóvonalat nem a vallások gazdasági tanításai közötti különbség, hanem a morális kérdéseket háttérbe szorító piaci fundamentalizmus és a morális szűrőt alkalmazó világnézetek közötti különbség jelenti. Nem építhető a jövő világ gazdasága és társadalma olyan módon, amely az etikai kérdéseket mellőzi.

Mindezt nem csupán emelkedett erkölcsi megfontolások mondatják velünk, hanem annak reális veszélye is, hogy a növekvő feszültségek világhatalomtrófikba torkollhatnak. De van egy némiképp pozitívabb megközelítésünk is. Ki kell mondanunk: a nem pusztán profit orientált tevékenység alapján szerveződött gazdaság hatékonyabb, versenyképebb a modern világ gazdaságban, mint ahol a szolgáltatás minden elemét pénzért adják-veszik. Korántsem véletlen, hogy a sikeres ázsiai gazdaságok nagyon erőteljesen támaszkodnak a kisközösségi, családi szolidaritásra, és sok társadalmi problémát megoldanak annak keretein belül. A túlságo-

san is individualista alapokon épülő nyugati világ viszont mindent pénzért vásárol, s ezt vagy az állammal fizeteti meg, ami a közterhek emelését eredményezi, vagy a saját zsebéből teszi, de akkor erőteljes bérharcra kényszerül.

Bátran fogalmazhatunk így is: az erkölcs és a szolidaritás akár kifizetődő is lehet...

 BOTOS KATALIN

Felhasznált irodalom

Angus Maddison: *World Economic History a Millennial Perspective*. OECD, 2004.

A Double Take on Early Christianity an Interview with Rodney Stark. Source: <http://www.jknirp.com/stark.htm>

Rodney Stark: How Christianity (and Capitalism) Led to Science In: *The Chronicle of Higher Education*. The Chronicle Review, Dec. 2. 2005. 1. l.

Samuel Gregg: *On Ordered Liberty*. Lexington books, Oxford, 2003. 7. l.

Deepak Lal: Morality and Capitalism. Learning from the Past. In: John H. Dunning ed.: *Making Globalisation Good*. Oxford University Press, 2003.

David R. Loy: The Perspective of Eastern Religions. In: *Making Globalisation Good*. Oxford University Press, 2003.

Jonathan Chan: *Confucian Business ethics and the Nature of Business Decisions*. University of St Thomas, Center for Business Ethics, Houston.

Fang Songhua: *The Modern Significance of Chinese Traditional Culture*.

Jonathan Sacks: Global covenant: A Jewish Perspective on Globalization In: John H. Dunning ed.: *Making Globalisation Good*. Oxford University Press, 2003.

Brian Griffiths: The Challenge of Global Capitalism: A Christian Perspective In: *Making Globalization Good*. 161. l.

Khurshid Ahmad: An Islamic Perspective. In: J. H. Dunning: *Making Globalisation Good*. Oxford University Press, 2003 184. l.

Hans Küng: *En Ethical Framework for Global Market Economy*.

(73) 323

(43) 323

322

clm:

VALLÁS ÉS POLITIKA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN ÉS NÉMETORSZÁGBAN

ny: tanulmány

I.

Amikor abban a megtiszteltetésben lehettem részem, hogy egy félévet itt tölthettem az Emory Egyetemen, a Lilly program vendégtanáraként – egy, mind hazám, mind egész Európa számára sorsdöntő pillanatban, 1989 őszén –, személy szerint a jog teológiai etikai alapjának kidolgozása irányában tettem lépéseket. Ez azóta is kissé furcsa szakterület maradt, legalábbis egy protestáns teológus számára. Nem hagyatkozhat pusztán a természetes jogelvekre annak érdekében, hogy szilárd talajt tudjon a lába alatt a jog teológiai értelmezéséhez. És a jogi pozitívizmus modern formáit sem alkalmazhatja, mivel ezek hajlamosak eleve kizárni a jog etikai kérdéseit. Nagy örömmel találtam akkoriban – és találok most is – egy „Jog és Vallás” programot ezen az egyetemen, amelynek nemigen van párja sehol másutt az egyetemi világban.

A kutatásaim során megkísérelt kezdeti lépések eredménye végül egy könyv lett, a *Gerechtigkeits und Recht* (Igazság és törvény), amely idén éli meg harmadik kiadását. A könyvön dolgozva nem gondolhattam, hogy a befejezésére már egy olyan időszakban kerül majd sor, amikor magam is valamelyest szereplőjévé válok a „Vallásnak és politikának”. Így a témáról egyfajta „részt vevő szemlélőként” beszélek, ahogy néhányan nevezik ezt a szerepet.

Időközben a „Vallás és politika” témakör növekvő figyelemben részesült. Nem csak az Egyesült Államokban,

Elhangzott: Emory Egyetem, Atlanta, 2006. április 10.

K: Huberj Wolfgang

de Európában is sorsfordulót jelentett szeptember 11-e a vallás és a politika interakciójáról való beszélgetésekben. Véget ért az az idő, amikor a vallásra a politikai közegetől teljesen elválasztva, magánügyként lehetett tekinteni. Még égetőbbé vált azonban a vallás és a politika közötti különbségtétele, és a politikai rend szekuláris mivoltának megőrzése. A vita állapotja hasonló Európában és az Államokban, de a megközelítés nyilvánvalóan különbözik. És a téma túl összetett egy rövid előadáshoz. Ugyanakkor mégis megfelelő témának tűnik Claus M. Halle intézetében, akinek oly meggyőzően sikerült kontinenseinket összehoznia. Így hát próbáljuk meg...

II.

„A megosztott Nyugat” – így hangzik egy könyv címe, amelyben Jürgen Habermas publikálta néhány politikai kijelentését. Ez a cím engem védekezésre kényszerít. Németország integrálása a Nyugat politikai kultúrájába, az Európa és Észak-Amerika közötti, közös alapvető értékeinken alapuló szoros viszony mind jómagam, mind generációm java része számára a meghatározó politikai tapasztalatokat jelenti. Ezért alapvető elveinkkel van összhangban az, amikor ragaszkodunk ahhoz, hogy Európa megosztottságának felszámolása ne eredményezzen egy újfajta megosztottságot a nyugati világban. Határozottan valljuk, hogy az Európai Unió kiterjesztésének ára nem lehet a transzatlanti kapcsolatok fellazulása. Bár nem látunk ok-okozati összefüggés a kettő között, mégis, mintha pillanatnyilag ez a helyzet állna elő. Az iraki háború eltérő megítélése továbbra is igen lényeges szerepet játszik a kérdésben. A háború és béke további kérdései – például Irán, a Közel-Kelet vagy Kelet-Afrika – további adalékokat jelentenek eme bonyolult helyzethez.

Ami a vallás szerepét illeti, furcsa ellentmondást tapasztalhatunk ebben az ügyben. Míg az Amerikai Egyesült Államokat olyan alkotmányos hagyományok jellemzik, melyek szerint az államot és az egyházat az „elválasztás fala” intézményesülten választja ketté, Európa országaiban – a francia világi modellt leszámítva – igen eltérő formájú intézményi együttműködések állnak fenn az államok és az egyházak között. Másfelől azonban meg kell említenünk, hogy míg a hetvenes évek közepe, azaz Jimmy Carter óta minden amerikai elnök „újjászületett kereszténynek” titulálta magát, addig Németországban már senki sem lepődik meg azon, ha politikai hatalommal rendelkező személyek kijelentik, hogy semmilyen vallási kötődéssel nem rendelkeznek, vagy legalábbis a vallással kapcsolatos hozzáállásukat nem osztják meg a nyilvánossággal. Ez még az új német szövetségi kormány egyes tagjaira is igaz. Más szóval: míg Németországban a szövetségi elnök Istenhez forduló kérése, melyben áldást kért országunkra, meglepett reakciókat eredményezett, addig az amerikai emberek épp akkor lennének meglepve, ha egy újonnan megválasztott elnök beiktatási beszédében tartózkodna egy ilyen kéréstől. Lépünk vissza egy pillanatra, hogy megértsük ezt a furcsa ellentmondást.

III.

1952-ben Reinhold Niebuhr német származású amerikai teológus könyvet írt az *Amerikai történelem iróniájáról*. Számára ironikusnak tűnt, hogy egy nemzet, melynek története néhány zarándokkal kezdődött, akik a XVII. század Európájának felekezeti villongásai elől menekültek a „megígért Jeruzsálem,” megtalálásának reményével az Atlanti-óceán másik oldalára, ez a nemzet a történelem során ezt az ígéretet a globális hatalommal össze tudta egyeztetni.

Míg az új-angliai kolóniák korai telepesei, akik az akkori világnak inkább a perifériáján éltek, reményüket és bátorságukat a jövőre nézve abból a meggyőződésből merítették, hogy egy Istennel való rendíthetetlen szövetség részesei, ennek a különleges, Istentől való hivatásnak a jelentése fokozatosan változott, ahogy lépésről lépésre egyre keveredett a hegemonisztikus törekvésekkel.

Ebben a helyzetben Reinhold Niebuhr figyelmeztet az emberi természettel kapcsolatos keresztény éleslátás meggondolatlan megtagadásának veszélyére. Ezt az éleslátást különösen Szent Pál, Augustinus és Luther írásaiban véli felfedezni: ez az éleslátás megmutatja az emberi természet gonoszságra való hajlamát, amely akkor is, sőt akkor különösen megnyilvánul, amikor úgy érezzük, hogy a gonoszt csak a külső ellenségben van okunk észrevenni. Niebuhr figyelmeztet, hogy a fundamentalista kihívásokra ne reagáljunk fundamentalista szellemben. Ehelyett azt javasolja, hogy tartsuk szem előtt az „Amerikai történelem iróniájá”-t, és ne engedjük, hogy Amerika különleges isteni küldetése másodlagossá váljon a világpolitikai hegemoniai törekvések mögött.

Az Egyesült Államok közelmúltjában a világ jobb helyé változtatásának vallásos küldetése különböző formákat öltött. A keresztény szellemiségen keresztül elért szebb jövő képét például egyetlen rövid mondat summázta 1963-ban: „Van egy álmom...”. De Martin Luther King álma nem hatalmi törekvésekhez kapcsolódott, hanem az elnyomottak egyenlő jogainak követeléséhez. Martin Luther King verziójában kivételes tisztasággal hallatszik a kereszténység formáló ereje az Amerikai Álmokban. Élénken rávilágít, hogy az Amerikai Álom egyben keresztény álom is. Mostanában azonban felmerült e mondat megfordítása is: a keresztény álom egyben Amerikai Álom is. Ahol ezt a megfordítást elfogadják, ott az Amerikai Álom amerikai felsőbbrendűséghez vezet – a keresztény-

ség nevében. Ezáltal megtagadva az amerikai történelem iróniáját. A nemzet különleges hivatásának tudata ily módon a felsőbbrendűsége törő politikai akarat igazolásává válik.

Sok amerikaival együtt mi is hangsúlyozzuk: a keresztény álom nem egyenlő az Amerikai Álommal. A német álommal sem, még ha történelmünk során voltak is, akik így gondolták. A keresztény álomnak nincs semmilyen nemzeti színezete: az egész emberiségre vonatkozhat.

IV.

Martin Luther King beszéde óta jelentősen megváltozott a vallás szerepe az amerikai politikában. Mindössze három évtizeddel ezelőtt az amerikai politika értelmezésében a vallást nem tekintették lényeges kérdésnek. A hetvenes évek második fele azonban világszerte a vallási fundamentalizmus ébredésének időszaka. A vallásos jobboldal mára olyan értelmezést adott a „civil vallásosságnak”, amelyből teljes mértékben hiányzik Niebuhr iróniája. Az Egyesült Államokat a „Hegytetőn Álló Fényes Város”-ként, „Isten Választott Népe”-ként ábrázolja. Az e képből származó küldetésstudatot szembeállította a kor meghatározó szemléletének számító „szekuláris humanizmus vallásával”. A keresztény jobboldalnak pusztán egy évtizeddel később, 1985 körül, már krízissel kellett szembenéznie. A kezdeti nagy remények csalódáshoz vezettek. Ahogy a politika egyre inkább a fiskális és gazdasági ügyekre, illetve a biztonság kérdésére összpontosított, nem váltotta be azokat a reményeket, amelyeket ez idő tájt Németországban „szellemi és erkölcsi fordulópont”-nak neveztek, s amelyek szintén csalódáshoz vezettek.

A nyolcvanas évek vége felé azonban újabb próbálkozás következett. Ekkorra megváltozott az „újjászületett ke-

resztények” politikai napirendje. Többé nem a „szekuláris humanizmus” elleni küzdelem határozta meg, hanem a törvény kultúrájának visszaállítása. Nem az abortusz támogatóival szembeni harc, hanem az élethez való jogért történő kiállás. Nem az érvényes iskolai tananyag kritikája, hanem a teremtésemélet tanítása mellett való kiállás, mindez a tanítás szabadságának nevében, miszerint a tanár azt taníthatja, amit helyesnek tart.

A kilencvenes években, illetve az ezredforduló után is, az amerikai spiritualitás meglepő mértékű növekedése következett be, amit a hatalmas új mega- és giga-egyházak is egyértelműsítettek.

A külső megfigyelőnek mindezen túlmenően az a benyomása is támad, hogy az amerikai politikai rendszerbe való egyre növekvő integrálódás ugyanakkor némileg mérsékelte is ezeket a mozgalmakat. A társadalmon belüli különböző érdekközösségek között kialakult szövetségi, partneri viszonyok szintén ebbe az irányba hatottak. Még az újabb vallási mozgalmak is elfogadták az alapvető irányelveket, amelyek az amerikai társadalom egészét jellemzik. Ezek egyrészt a személyes szabadságjogok, emellett minden egyes emberi lény szabadsága, akiknek ugyanakkor saját eredményeik és erényeik alapján kell megtalálniuk a helyüket a társadalomban. Másrészt a demokratikus berendezkedés elve, amit a helyi szinten történő aktív részvétel alapoz meg. Mindezek az alapelvek továbbra is impozáns módon és mértékben jelen vannak, különösen az amerikai keresztény egyházak jelentős részében.

Az olyan esetekben azonban, ahol érdemesnek vagy elérhetőnek tűnt a nemzet egyesítése egy külső ellenséggel szemben, a vallási-politikai retorika keményedését figyelhetjük meg. A vallási nyelvezettel megerősített retorika alkalmazását láthattuk szeptember 11. után, valamint az iraki háború kontextusában is.

V.

Három olyan jellemzőt találhatunk, amelyben a nagy vonalakban vázolt fenti helyzetkép különbözik a nyugat-európai, különösen a német vallási szintértől.

Az egyik az a körülmény, hogy Németországban egyre nő az egyházukat veszített emberek befolyása. Az egyház „elvesztésének” folyamatát azonban nem tekinthetjük egyenlőnek a keresztény hit elvesztésével. Sőt, azt láthatjuk, hogy kultúránkban és társadalmi létünkben továbbra is erőteljesebbek a keresztény hatások, ott is, ahol az egyházak befolyásával már nemigen számolhatunk. Ezért nem hunyhatunk szemet a tény fölött, hogy az egyházak társadalmi szerepe megváltozott, amit nagymértékben föl erősített a német újraegyesítés.

Így hát az elmúlt évtizedekben nem találkozhatunk az amerikai vallásos jobboldal megerősödéséhez hasonlítható fejleményekkel. Távol áll tőlünk a gondolat, hogy társadalmunk jelentős része „újjászületett kereszténynek” vallaná magát. Az a fajta szabadegyházi gondolkodás, amelyben ez gyökerezik, továbbra is csak egy kisebbre van hatással Németországban. A hagyományos egyház, a „Volkskirche,” milliójének fokozatos erodálódása eddig még nem okozta egy ilyen, ellentétes irányú mozgalom erősödését. Az egyházak térítő erőfeszítései lassan, lépésről lépésre haladnak csak előre, és más a céljuk: nem a fundamentalista igazságok iránt szeretnék elkötelezni az embereket, hanem egy felvilágosult vallási identitást szeretnének kialakítani.

Végezetül, nálunk hiányzik az egyértelműen körülhatárolt, dualista kontraszt a fekete és a fehér, a rossz és a jó, a kiválasztott emberek és a gonosz tengelye között. A Samuel Huntington által 1993-ban bemutatott orientációs modell, amely a „civilizációk összeütközésén” alapul, sokkal több figyelmet kap az Egyesült Államokban, mint

Európában. Nálunk általánosan elfogadottabb a Gerhard Schröder-féle megfogalmazás, miszerint nem a civilizációk küzdelme, hanem magáért a civilizációért való küzdelem zajlik (nicht ein „Kampf der Kulturen“, sondern ein „Kampf für Kultur“).

VI.

Az amerikai közbeszédben a „civil vallásosság” a vallás és a politika közötti, intézményesült elválasztásuk ellenére létező kapcsolatot jelenti. Bár a „civil vallásosság” kifejezés eredendően Jean-Jacques Rousseau-tól származik, Robert N. Bellah amerikai szociológus az erkölcsi szükségletek politikától független forrásaként jellemezte, mely szükségletek társadalmi és politikai létünk érdekében nélkülözhetetlenek. Hosszú „út” megtétele után Bellah koncepciója, a normatív alap gondolatot a demokratikus közösségi gondolkodással összekötve, végül egy olyan „civil vallásosságként” került definiálásra, amely tulajdonképpen egy „jó társadalom” létezéséhez járulhat hozzá.

A társadalomban létező civil vallásosság tehát az egyik mód, ahogy a vallás és a politika kapcsolatban lehet egy társadalomban, és hozzájárulhat a társadalom stabilitásához. Az intézményesült együttműködés egy másik mód lehet, és szerkezetileg hasonló funkciót láthat el. Az előbbire az Egyesült Államok, utóbbira Németország a példa. Amerika nagyon sok civil vallásosságot bír el, de kevés intézményesült köteléket az egyház és az állam között. Németország elbírja az egyházak erős pozícióját a közéletben, de csak kevés civil vallásosságot tud tolerálni. Végezetül tehát megállapíthatjuk talán, hogy míg Amerikában széles alapokon nyugvó civil vallásosság létezik, és alig van szerkezeti kapcsolat a vallási rendszer és a politikai rendszer között, ezek a viszonyok Németországban épp fordítottak.

A kölcsönös függetlenség alapján számottevő szerkezeti kapcsolatok léteznek, ugyanakkor legjobb esetben is csak valamiféle negatív civil vallásosságról beszélhetünk.

A civil vallásosság szükségességének legegyszerűbb bizonyítékát Ernst-Wolfgang Böckenförde híres kijelentésében találhatjuk. Tőle származik a gyakran idézett mondás: „A szabadelvű liberális állam olyan alapfeltevésekre épül, amelyeket önmaga nem képes megteremteni.” Mivel semmilyen pozitív állítást nem tartalmaz, ez a megfogalmazás valóban egyfajta negatív civil vallásosságot fejez ki. Állam és egyház kapcsolatában a „negatív civil vallásosság” gondolata a következőt jelenti: Az állam tartózkodik a szabadságtudat és a felelősségérzet fenntartásához szükséges feltételek meghatározásától. De nem lehet semleges abban a kérdésben, hogy vannak-e olyan intézmények, amelyek ügyelnek eme feltételek tartalmára és betartására. Saját maga számára a vallásos semlegesség pozícióját írja elő. De jó okkal elegyíti ezt a vallásos semlegességet egy, a vallást támogató hozzáállással. Vallásos semlegessége az államot egyformán kötelezi minden vallás szabadságának tiszteletben tartására. De nem lehet semleges abban a kérdésben sem, hogy a vallások milyen módon viszonyulnak alkotmányához, magának a liberális, szekuláris államnak az alkotmányához.

Ezért különös belső affinitása van az állam és a vallás megkülönböztetésére, ami a felvilágosult szekuláris jogrend alapvető követelménye. Az állam és a vallás eme szétválasztása azonban maga is keresztény örökség és keresztény gyökerei nélkül elképzelhetetlen. Augustinus két királysága, a „civitas Dei” és a „civitas terrena” megkülönböztetésén alapul. Ez a tanítás önmagában Jézus szavait követi: „Add meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené.”

Eme felállás ismertetése egyértelművé teszi, miért von maga után különböző válaszokat a vallási sokszínű-

ség az Egyesült Államokban, illetve Németországban. Az Egyesült Államokban nem ütközik nehézségbe az egyenlőség intézményes garantálása az összes vallás számára. Mivel az „elválasztás falának” innenső oldalán helyezkedik el, az állami törvényhozás nemigen szólhat bele a vallások egyenlőségébe. A vallások azonban hatékony vizsgálat alatt vannak tartalmi kijelentéseik terén, hogy mennyire képesek alkalmazkodni a fennálló civil vallásosság rendjéhez. Ebben a megközelítésben a vallási tolerancia egyáltalán nem jelenti azt, hogy minden vallás egyformán járulhat hozzá az amerikai civil vallásossághoz.

Kiváló példával szolgál ennek szemléltetésére a szeptember tizenegyediké áldozatainak emlékére tartott nagyszabású emlékünnepe a Yankee stadionban, Harlemben. Minden felszólaló, keresztények, zsidók, muzulmánok és szíkhék, egyaránt magasztalták Amerikát, a kiválasztott államot, és kérték Isten áldását jövőjére nézve. A nemzettel szembeni terrorista kihívásra a civil vallásossághoz való kötődéssel válaszoltak, ami tudomásom szerint az amerikai történelem során még sohasem nyilvánult meg ennyire átívelően a különböző vallások fölött.

Ezzel szemben Németországban a mindenki számára egyenlő vallásszabadságnak szintén intézményes formát kell öltenie. A Német Szövetségi Egyháztörvény eleve olyan szerkezetű vallási közösségeket feltételez, amelyek maguk is készen állnak arra, hogy formális szervezetek váljanak belőlük. Ez a koncepció nehezen egyeztethető össze az iszlám szervezeti feltételeivel. De még meghatározóbb az a tény, hogy az általunk alkalmazott, a vallás és a politika megkülönböztetésén alapuló rendszer idegen az iszlám számára. Az iszlám és jelenlegi formáinak meghatározó gondolkodásmódja nem teszi lehetővé azt a fajta felvilágosult szekularizációt, amin a mi politikai szabadságunk alapul. Az eme helyzetből adódó nehézségek nem szabad, hogy megváltoztassák hozzáállásunkat, amelyet Németor-

száiban alkalmazunk és kell alkalmaznunk az iszlám felé, amely hozzáállást a tolerancia és a befogadás gyakorlata kell hogy meghatározzon. Ezeket a nehézségeket azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül. És ahol a vallás és a politika szétválasztásának hiánya a leplezetlen iszlámista tendenciákkal párosul, elkerülhetetlen a vonalak egyértelmű meghúzése. Még a Németországban véglegesen meghonosodni kívánó iszlámot is abból a szempontból kell vizsgálni, hogy mit adhat hozzá azokhoz a követelményekhez, melyeken a szabadelvű, liberális állam alapul, s amelyeket ugyanakkor önmaga nem képes előteremteni.

A fent vázolt nehézségek világosan látszanak Törökország esetében, ahol egyik oldalon ott találjuk a világi hagyományokat, a másik oldalon pedig a Vallásügyi Minisztérium intézményét. Az állam és a vallás szétválasztása alapján a törökországi szunnita mozgalom vált az állam által preferált vallássá; miközben a további iszlám mozgalmak – most csak az alavitákat említem név szerint – vagy akár más vallások, például a kereszténység számára megte-remtett vallásszabadság egyelőre nincs napirenden.

Hogy a fent vázolt helyzetből milyen következmények származnak az iszlám számára Németországban, nehéz kérdés, amit a jelenlegi közbeszéd egy nem kifejezetten jó példán, az iszlám hitű oktatók fejfedőviseletén keresztül közelít meg. Nem csak a vallásszabadság jövője, de felvilágosult szekularitásunk, szabadelvűségünk jövője is vita alá esik.

Az elmúlt években az Európai Alkotmány bevezetőjének vitája lehetőséget adott az ilyen kérdések megvitatására. A bevezetővel kapcsolatos vita példás jelentőségre tett szert. Véleményem szerint Európa érdeke, hogy identitásának meghatározásában aktívan és öntudatosan vallja meg saját judeo-keresztény hagyományait. Európa kontinensként ugyanis pusztán mint kulturális entitás létezik. És ez a kulturális entitás elképzelhetetlen a kereszténység nél-

kül. Szintén kívánatos lenne, hogy az Európai Alkotmány egyértelműen fejezze ki a politikai felelősség gyakorlásának horizontjait. Ezek a horizontok, határvonalak nincsenek kellően meghatározva, amennyiben pusztán magát az emberiséget tekintjük az emberiség végső fokmérőjének. Akkor vannak megfelelően kifejezve, ha a politikai hatalom gyakorlása egyaránt felelősség Isten és az emberek előtt. Annak érdekében, hogy egy ilyen kifejezés semmi esetre se jelentse egy bizonyos személyes meggyőződés rákényszerítését bárkire is, hozzá kellene tenni, hogy ezt a felelősséget a lelkiismeret szabadságának szellemében kell gyakorolni.

VII.

Álláspontom szerint a vallás és a politika viszonyában meghatározott különbségek nem kellene, hogy mélyítsék a szakadékat az Egyesült Államok és Európa között. Sőt, a párbeszéd részét kellene képezniük, amire ma különösen nagy szükség van. Nyilván ebben a párbeszédben helyet kaphat a másik oldalon végbemenő fejlemények kritikája is. De az európai oldalon szükséges előfeltétel, hogy aktív álláspont szülessen a vallás és a politika viszonyának meghatározásában. Az Európai Alkotmány vitája kiválóan példázza ezt, egyértelművé téve, hogy hosszú még az út.

K₁ Dr. WOLFGANG HUBER
(Fordította: Jeszenszky Zsolt)

(437.2)323

Chis

SZLOVÁKIA 2006: HOGYAN TOVÁBB A VÁLASZTÁSOK UTÁN?

ny: famulindul

Minden választásnak és az azt követő parlamenti ciklusnak is van egy (vagy több) központi kérdése, témája. Ezek jelentősége és súlya eltérő lehet. Az egyik oldalon vannak például az ún. „sorsdöntő” szavazások, amikor sokan úgy érzik, hogy most hosszú, néha még négy éven túlmutatóan is eldől az ország és ezzel együtt személyes sorsuk. Vannak olyan voksolások is, amelyek csak a demokratikus „napi ügymenetet” szolgálják. Szlovákiában mindenképpen az 1998-as voksolás az első kategóriába tartozott: eldöntötte a „mečiarizmusnak” nevezett jelenség sorsát, sőt sokak szerint (némi túlzással) az ország civilizációs (az adott esetben nyugatos) orientációját is. A legutóbbi szlovákiai szavazás előtt pedig többen azt írták, hogy ez az első igazán „normális”, békés és civilizált, demokratikus választás, amelynek tétje nem igazán sorsdöntő. Hiszen Szlovákia már túljutott azon a nehéz vízváltáson, amellyel a nyugati vagy más néven az euro-atlanti demokratikus civilizáció kicsi, de biztosan befogadott és elismert tagjává vált.

Az előző közép-európai választások „nagy kérdései”

Bizonyos fejlődési sajátosságok miatt az 1990-es években úgy tűnt, hogy Szlovákia „kilóg” a posztkommunista térség ún. visegrádi csoportjának országai közül, valamint letér az erre a térségre jellemző fejlődési pályáról. A valóságban ez a letérés nem volt sem kezelhetetlen, sem pedig behozhatat-

k: Malak Iván

lan. Lehet, hogy az akkori szlovák nemzeti politika gondolkodása és retorikája szokatlannak, idejétmúltnak, sőt talán kissé „balkániasnak” tűnt, de a társadalom mély szövetei, továbbá az önkormányzatiság és a közigazgatás hagyományai mégiscsak „közép-európaias” vonásokat mutattak. Ez utóbbit jelezte a társadalom csendes, de végső soron hatékony ellenállása az ún. „mečiarizmussal” szemben.

Visszatérvén a „sorsdöntő” és „normális” választások problémájához, először célszerű tisztázni néhány alapvető kérdést. Az első az, hogyan lehet szakaszokra bontani és jellemezni az 1989 utáni kelet-közép-európai fejlődést. A másik: hogyan lehet ebben a fejlődésben elhelyezni a szlovákiai fejleményeket?

Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy az 1990 és 1994 közötti időszak lényeges kérdése az új közjogi, magánjogi és igazgatási keretek megteremtése volt. Ebbe beleértendő az új állami keretek kialakítása, az új alkotmányok elfogadása, az alapvető jelentőségű és az egész társadalom életét érintő jogszabályok módosítása, illetve elfogadása, egyáltalán az egész új rendszer „beüzemeltetése”. Ezt a feladatot Magyarországon Antall József kormánya, Csehszlovákiában és utódállamaiban az 1992 előtti szövetségi és nemzeti kormányok teljesítették. A másik nagy ciklusban, amely többé-kevésbé az 1994 és 1998, illetve 2000 közötti időszakra esik, eldőlt a posztszocialista térség vagyoni és társadalmi szerkezete, végbement az ún. nagy privatizáció, megjelent és gyökeret vert a külföldi tőke. Szlovákiában ezt a „munkát” döntően a Vladimír Mečiar vezette nemzeti-populista kormányzat, Magyarországon a szocialista-liberális kormány, a Cseh Köztársaságban a polgári demokraták és jobboldali szövetségeseik végezték el. Az ezredforduló körüli ciklusokat az állam, illetve a kormányzatok „leértékelésének”, sőt veszélyesen meggyengült szerepének tudatosítása jellemezte, ami arra készítette az elitek egy részét, hogy újragondolják az állam szerepét és próbál-

ják meg legalább részlegesen visszaállítani az állam és a közigazgatás tekintélyét. Ezt a feladatot megint eltérő jellegű és indíttatású kormányzatok próbálták megoldani – az Orbán-kormány Magyarországon, a Miloš Zeman vezette szociáldemokraták Prágában. Szlovákiában erre a feladatra először az első (jobboldali-baloldali, antimečiarista) Dzurinda-kormány vállalkozott.

A szlovákiai választások sajátosságai

Mi a helyzet azonban 2002 és még inkább 2006 után? Ennek a korszaknak két fő kérdése volt, illetve van. Első az euro-atlanti integráció befejezése volt, majd azt követte, illetve követi az egyes államok szerepének komplex átgondolása, az állam jellegének megváltoztatása. Az utóbbi kérdés talán az első olyan téma, amely már nem térségspecifikus, hanem globális. Hiszen ezzel a problémával nemcsak az 1989-ben nagyot fordító Közép- és Kelet-Európának kell megbirkóznia, hanem egész Európának, sőt az egész világnak. Ezek a nagy kérdések azonban sokszor csak utólag tudatosultak teljes mértékben.

Mi volt az eddigi szlovákiai választások konkrét, látható, a politikai elit és a lakosság által egyaránt érzékelhető tétje? Az 1990-es választások, amelyek az első szabad választásokként vonultak be a történelembe, természetesen némileg eufórikus hangulatban zajlottak le, és tulajdonképpen az 1989 novemberében végbement demokratikus fordulatot hagyták jóvá, Szlovákiát pedig új fejlődési pályára állították. Bonyolultabb tétje volt a második szabad voksolásnak 1992-ben. A szlovák társadalmat és politikát két fő kérdés osztotta meg ekkor: a csehszlovák föderáció és a radikális gazdasági reform problémája. A politikai élet föderalistákra és függetlenségiekre, valamint a Prágából irányított sokkterápia és a sajátos szlovák gazdasági út követésének híveire bomlott.

Kiss Ilona: „ÖNARCKÉP”, 1992
(fotóvászon, egyéni vegyestechnika)

Az 1994-ben megtartott előrehozott választásokon a választópolgárok a Vladimír Mečiar kormányfő által megtestesített módszerekről mondtak véleményt. A szlovák társadalom és politika erre a parlamenti ciklusra valóban „mečiarista” és „antimečiarista” blokkra szakadt, amely ellentét

felülírta a hagyományos politikai ideológiákat, jobboldali és baloldali orientációkat és egyéb ellentéteket. A fenti el-
lentmondást néha úgy is értelmezték, mint a standard és
nem standard pártok küzdelmét, vagy mint a demokra-
ták és a tekintélyelvű populisták közti ellentétet. Mindez
azonban csupán az alapvető konfliktus folytatása volt. Az
1998-as választások végül egy Mečiarról és politikájáról szó-
ló népszavazásra hasonlítottak. E kérdés mögött azonban
meházódott az ország jövőbeli fejlődésének problémája: –
visszatér-e Szlovákia a „nyugatos” közép-európai útra, foly-
tatja a demokratizálást, komolyan harcol az oligarchikus és
alvilági szerkezetek ellen, továbbá integrálódik-e az euro-at-
lanti struktúrákba, vagy kimarad ebből, és a kelet-európai
periférián, a nagy és instabil szomszédok árnyékában tenge-
ti további életét. Legalábbis sok szlovák választó így értel-
mezte akkori dilemmáját.

A kérdés végül eldőlt, és Szlovákia 1998-ban „vissza-
tért” a posztszocialista „fejlett” Közép-Európába, ahol azóta
is tartózkodik. A 2002-es választásokon az akkori kormány-
koalíció azzal érvelt, hogy meg kell akadályozni Mečiar
visszatérését, valamint ezután intenzívebben kell folytatni
a megkezdett reformokat. A választási kampány során egyre
hangsúlyosabb szerepet kapott a baloldali és jobboldali diffe-
renciálódás, valamint az ország további gazdasági-társadal-
mi szerkezetének kérdése. Ezt néha eufemisztikusan „az ál-
lam jellegének megváltoztatása” jelszava mögé rejtették.

A 2002 és 2004 közötti ciklus „újdonságai”

A 2002. évi választások érdekes eredménnyel végződtek. Mi-
után a választási részvétel a vártnál sokkal kisebb volt, és az
a két fontos párt (a Demokratikus Baloldal Pártja/SDL és
a Szlovák Nemzeti Párt/SNS), amely az 1990-es években
mindig bejutott a parlamentbe, a belső viták miatt kettésza-
kadt és így 2002-ben nem szerzett mandátumot. (E két párt

kiesése jelentősen módosította a választások eredményét, hiszen ha bekerültek volna, teljesen más jellegű kormánya lett volna Szlovákiának, és a szlovák jobboldal nem folytathatta volna kormányzását.) A Mikuláš Dzurinda vezette koalíció megváltozott összetétellel, de folytathatta a kormányzását. 2002 és 2004 között saját magát jobboldalinak deklaráló reformkormánya volt Szlovákiának, amely valóban végrehajtott egy sor alapvetően neoliberális indíttatású reformot. A radikális adóreform, az egészségügyi reform, a szociális kiadások nagymértékű csökkentése, a külföldi tőkének és a helyi gazdasági oligarchiának kedvező gazdaságpolitika, továbbá a folytatódó decentralizáció és nagyméretű privatizáció komoly kihatással volt Szlovákia külső és belső képére és megítélésére. Az ország gazdasági mutatói javultak, a regionális és szociális különbségek viszont a reformok következtében drasztikusan nőttek. Ezt legjobban a 2003 elején történt kelet-szlovákiai roma zavargások jelezték.

A 2002 és 2004 közötti parlamenti ciklus alatt jelentősen megváltozott az ország külföldi megítélése is. Szlovákia a vezető nyugati gazdasági lapok és az azok mögött álló befektetői csoportok kedvence lett – egyfajta regionális (neo)liberális mintaországgá lépett elő. Az aktuális kormányzattól pedig nem volt idegen a rá oktrojált „bezzeg gyerek” szerep. Nagyon fontos, hogy a fentiek hatására megváltozott a közéleti és mediális diskurzus. Szlovákiában addig szokatlan módon, egyre inkább a jobboldali liberális és konzervatív reformerek, az értelmiség, valamint a mögöttük álló gazdasági érdekcsoportok kezdték uralni az elektronikus és az írott sajtót. Az 1990-es évek „nemzeti diskurzusa” egyre inkább ósdiinak és archaikusnak tűnt. Fővárosi körökben „baloldal” kifejezés majdnem szitokszóvá vált. A reformjobboldal így komolyan megvetette lábát a változásokból leginkább profitáló Pozsonyban és Nyugat-Szlovákiában.

Mi történt az ország többi részében, valamint a reformok veszteséinek körében? A lakosság egyre nagyobb politikai apátiába süllyed, amit az elmúlt időszak választá-

sainak (regionális és európai parlamenti voksolások) rekord-alacsony részvételi adatai is jeleztek (jóval 30%, de sok helyen inkább 20% alatt). Ez azért érdekes, mert egészen a 2002-es választásokig a kiábrándult szlovák protestszavazók inkább úgy reagáltak, hogy kerestek maguknak új (lehetőleg tiszta) pártot – 1994-ben a Szlovákiai Munkásszövetséget (ZRS), 1998-ban a Polgári Egyetértés Pártját (SOP), majd 2002-ben az Új Polgár Szövetségét (ANO), továbbá a Róbert Fico vezette, akkor még inkább harmadikutas SMER-t (Irányt) és az addig parlamenten kívüli kommunistákat (KSS).

Ez a választói magatartás mára mintha eltűnőben lenne. A tendenciát a legutóbbi parlamenti választások is megerősítették, hiszen a roppant gyenge teljesítményt nyújtó kommunisták, és a „reformok reformját, kiigazítását”, valamint a középosztály védelmét ígérő liberális–zöld szövetség, amely Szabad Fórum néven indult a választásokon, nem lépte át az 5%-os küszöböt. Pedig 54% körüli részvételnél elvben nem lett volna nehéz parlamentbe kerülni egy új csoportosulásnak. Az igazán elégedetlenek egy része teljes passzivitásba menekül, így az aktív szavazók (az elégedettek és az elégedetlenek táborából egyaránt) felértékelődnek. Lehet, hogy ezt a célt szolgálta a viszonylag unalmas kampány is.

A szlovákiai társadalom elvárásai és problémái

A szlovákiai társadalom választások előtti preferenciáiról és a változásokhoz való viszonyáról sokat mond az a kutatás, amelyet a tekintélyes Közéleti Kérdések Intézete (szlovák rövidítéssel IVO) közölt néhány héttel a voksolás előtt. A kutatás szerint a lakosság 46%-a pozitívan, 50%-a pedig negatívan értékeli az ország és a társadalom fejlődésének irányát. A fejlődést inkább a 2006 előtti jobboldali kormánykoalíció hívei értékelték pozitívan, de számos támogatója

volt az akkori ellenzéki táborban is. Érdekes, de nem meglepő az, hogy a jobboldali koalíciós pártok között éppen a Magyar Koalíció Pártja híveinek körében volt legalacsonyabb a pozitív viszonyulás – csak 55% körüli. Ez valószínűleg azal függ össze, hogy a magyarok lakta dél-szlovákiai régiók inkább az alulfejlett és szegényebb régiók közé tartoznak, és ez nem sokat változott az előző ciklusban sem. A magyar lakosság inkább vidéki, idősebb és kevésbé képzett, ezért nehezebben viseli a neoliberais reformok súlyát. Ez a kritikai hozzáállás az egyes részreformokra is vonatkozik.

Tanulságos az, hogy a lakosság hogyan viszonyul a végrehajtott mélyreható reformokhoz. Legjobb vélemény van a közigazgatási decentralizációról, továbbá a megkérdezettek 58%-a adóreformot is jónak találta. Igazán elutasítóan az emberek többsége az egészségügyi reformról nyilatkozott, amely alapvető megváltoztatását a megkérdezettek 72%-a követelte. A lakosság főleg a munkanélküliséggel, az egészségügy minőségével, szegénységével és az élet színvonalalal volt elégedetlen.

A mostani kampány kisebb-nagyobb eltérésekkel, de a bal–jobb tengely mentén zajlott. Főleg a finisben tűnt úgy, hogy a neoliberais reformokat védő jobboldal, valamint az azok szociális kiigazítását és a „szolidáris társadalmat” preferáló baloldal között zajlik majd a küzdelem. Az már a többszörösen tagolt (szociálisan, etnikailag, felekezetiileg, regionálisan stb.) szlovákiai társadalmi szerkezet és arányos elvű, listás választási rendszer sajátosságaival függött össze, hogy ennél jóval izgalmasabb és nyitottabb kiemenetű lett a választási küzdelem. A politikusok, néhány kivételtől eltekintve (ilyen kivételt képezett például a Szlovák Nemzeti Párt és annak elnöke, Ján Slota, aki döntően magyarellenes retorikára építette fel kampányát) alapvetően arról vitatkoztak, hogy a végrehajtott reformok jók-e az ország számára, a lakosság mit tud még elviselni, mit kell megváltoztatni és mit megőrizni, és hogy hogyan kell kinéznie egy modern európai társadalomnak.

A szlovákiai politikai rendszer alapvető sajátosságai

A politikai rendszer arculatát döntően a konkrét választójogi szabályozás határozza meg. Az országos szlovák választási rendszer az arányos elven alapul, azaz a választópolgárok konkrét pártlistákra szavaznak. A listákat a pártok vezető szervei állítják össze, a szavazók azonban rendelkeznek négy preferenciális szavazattal, amellyel lehetőségük nyílik a lista eredeti sorrendjének megváltoztatására. A preferenciális szavazás jelentősége egyre jobban nő. Jelenleg az egész ország egy választási kerületet alkot. Összesen 150 képviselőt választanak az egykamarás parlamentbe, amelynek hivatalos neve – a szlovák közjogi hagyományoknak megfelelően – a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa.

Ez a választási rendszer egyrészt lehetővé teszi, hogy a társadalom különböző markáns szegmensei képviselőkhöz jussanak, ennyiben jól illeszkedik az ország viszonylag bonyolult és tagolt társadalmi, regionális és politikai szerkezetéhez. Másrészt nem kedvez a kétpártrendszer kialakulásának, ezért valamivel instabilabb a kormányzat, ami viszont erősebb koalíciós kényszert von maga után. A pártok kénytelenek viszonylag összetett koalíciókban kormányozni, ami növeli kompromisszumképességüket, rugalmasságukat és pragmatizmusukat. Mindez az erős ideológiai töltetű politizálás ellen hat. A vitatott fontos kérdéseket a helyi hagyomány szerint mindig a pártelnökökből álló koalíciós tanácsok döntenek el, és csak ezután továbbítják a parlamentbe.

Természetesen Szlovákiában is vannak olyan törésvonalak, amelyek mentén szerveződik a politikai élet. Ezek ereje azonban nem mindig azonos intenzitású. Közvetlenül (de nem sokáig) a rendszerváltás után a kommunisták és nem kommunisták/demokraták között húzódott a képzeletbeli „frontvonal”. Aztán a nemzetiek és föderalisták között húzódott az árok, amely később átalakult a mečiaristák és antimečiaristák szembenállásává. 1998 után megin-

dult a bal–jobb tengely tudatos erősítése. Sokak szerint ez jelentette a szlovák politika „normalizálását”.

A folyamat még nem zárult le, és az adott társadalmi szerkezet és választási rendszer mellett valószínűleg soha nem is fog. Mindenesetre az elmúlt nyolc évben sok töprengés és kanyar után mintha kialakult volna két olyan meghatározó párt, amely több-kevesebb joggal tarthat igényt arra, hogy a szlovák jobboldal és baloldal vezető erejének tekintsék. Eredetileg úgy nézett ki, hogy a hagyományos szlovák (katolikus) konzervativizmust képviselő Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) és a demokratizálódó posztkommunista Demokratikus Baloldal Pártja (SDL) lesz az a két integráló erő, amely megszervezi a szlovák jobboldali és baloldali tömböt. A 2002-es választásokon azonban kiderült, hogy másképpen alakulnak a dolgok. A sokáig a mérleg nyelvét játszó baloldali demokraták kiestek a parlamentből, a hagyományos kereszténydemokratákat pedig megelőzte a Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió (SDKÚ), amelyet a korábban a kereszténydemokrata és liberális színekben politizáló, inkább pragmatikus beállítottságú politikusok hoztak létre, Mikuláš Dzurinda kormányfővel az élen. A mostani választással lezárult ciklusban ez a csoport tovább növelte előnyét a régi kereszténydemokratákkal szemben, akik az elvűbb politizálásra és a hagyományos katolikus értékek és érdekek védelmére rendezkedtek be.

Az SDKÚ a radikális reformok motorjának szerepét töltötte be. Megszerezte a reformok haszonélvezőinek számító pénzügyi és gazdasági érdekcsoportok támogatását, és ahogy a 2006-os választások bizonyítják, a sok korrupciós és kormányzati botrány ellenére megtartotta a magát jobboldalinak tartó, városias liberális és mérsékelt keresztény értékek iránt fogékony választókat. Igaz, az SDKÚ jó eredményt igazából csak Pozsonyban és tágan vett környéken ért el, azaz abban a régióban, amely a reformok és a külföldi tőkebeáramlás fő haszonélvezője.

A baloldalon valamivel nehezebb volt a fejlődés. 2002-ben ugyanis csak egy magát baloldalinak nevező párt jutott be (egyébként 1990 óta először) a törvényhozásba: a Szlovákia Kommunista Pártja (KSS). A párt főleg keleten volt erős, és a régi apparátus néhány embere irányította. Ez a párt azonban a régi és új ideológiai korlátai miatt nem volt alkalmas arra, hogy a modern baloldal vezető erejévé váljon. Sőt, arra is alkalmatlannak bizonyult, hogy a 2002 utáni példátlan szociális megszorításokat kihasználva, hosszabbítást nyerjen a szlovák parlamentben. Teljesen szürke politizálása végül ahhoz vezetett, hogy 2006-ban a kommunisták kiestek a törvényhozásból.

A többi akkori ellenzéki párt (azaz a nemzetiek és a maguk néppárti arculatát építő mečiaristák) inkább jobboldaliként határozta meg magát. Az országos politikai inga 2002-ben ezért jobboldali irányba lendült ki. Erre a helyzetre érzett rá a fiatal és népszerű politikus, Róbert Fico, aki ugyan eredetileg a demokratikus baloldalnál politizált, az 1998-as választások után azonban eltávolodott pártja vezetésétől, és 2000-ben saját, a SMER (Irány) nevű mozgalom építésébe kezdett. Ezzel a furcsa, nem sokat mondó képződménnyel elég korán a közvélemény-kutatások második helyére került. Ebben az időben a viszonylag eklektikus nézeteket valló pártelnök inkább centristának számított, és megkísérelt pragmatista színezetet adni mozgalmának. Programjában reagálni próbált egyrészt a Szlovákiában hagyományosan népszerű nemzeti és szociális jelszavakra (néha előítéletekre is), ugyanakkor igyekezett figyelembe venni az 1990-es években végbement társadalmi és mentális változásokat. Választóinak rendet és szabadságot egyaránt biztosítani akart. Rájátszott a rendszerváltásból eredő csalódottságra, de nem kérdőjelezte meg a fennálló viszonyokat, kritizálta mindkét (mečiarista és antimečiarista) nagy tábor, és az igazmondó harmadik szerepébe helyezte magát. Bizonyos határokat azonban soha nem lépett át. Úgy tűnt, hogy ez

a párt töltheti be a mečiarizmus sikerét megalapozó tradicionális és kissé izolacionista színezetű szlovák populizmus „kultiválásának”, modernizálásának szerepét.

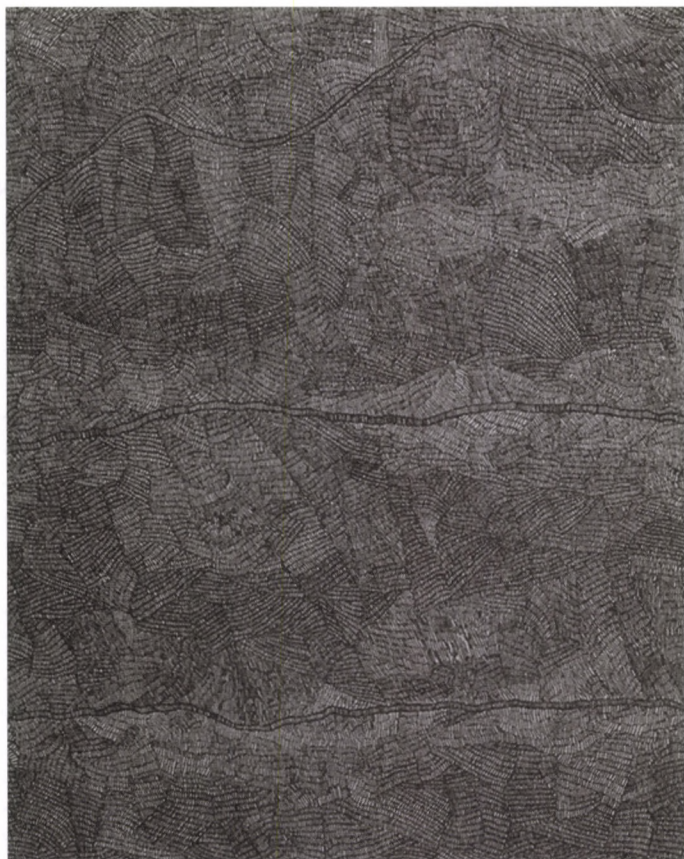
Végül nem így történt. A 2002-es választások és a parlamenti erőviszonyok láttán ugyanis a SMER vezetése úgy döntött, hogy célszerű lenne betölteni azt az űrt, amely a szlovák politika azon térfelén tátongott, ahol a modern Európában általában a szociáldemokraták helyezkednek el. Szlovákia pedig 2004-ben éppen ennek a modern Európának – azaz EU-nak – lett része. Ehhez a magyar politikában sem ismeretlen jellegű és horderejű fordulathoz meg kellett változtatni a párt programját, nyilvános politizálásának hangsúlyait, be kellett olvasztani a korábbi demokratikus baloldal integrálható maradékait, felkarolni néhány hiteles baloldali személyiséget, jó viszonyt kiépíteni a szakszervezetekkel, és ezt az egészet elfogadtatni a külföldi testvérpártokkal. Mindez nem volt könnyű feladat, főleg az egyes korábbi megnyilatkozások tükrében (ilyen volt például a halálbüntetés pártolása, az itt-ott felbukkanó kisebbségellenes megnyilatkozások). De a 2006-os választásokra úgy tűnt, hogy a párt sikeresen vette az akadályt. Az európai szocialisták elismerése egyrészt legitímálta a SMER szociáldemokrata arculatát otthon, másrészt a külföldi partnerek is örülhettek, hogy kormányképes partnerük van kialakulóban az újonnan csatlakozott Szlovákiában. A folyamat ugyan nem volt sem zökkenőmentes, sem problémamentes, de végül (legalábbis látszólag) sikerült. Az pedig, hogy a SMER szociáldemokrata fordulata mennyire mély és hiteles, most fog kiderülni, amikor a párt hatalomra került. Érdekes kérdés, hogy a párt hogyan viszonyul majd azokhoz a befolyásos, ugyanakkor nem mindig baloldali orientációjú gazdasági érdekcsoportokhoz, amelyek elejétől kezdve támogatták a párt létrejöttét és kampányát (például az atomenergiái lobbí).

A SMER új arculatformálásának, valamint az SDKÚ pozícióinak jól jött, hogy a választási kampány döntően

a szociális kérdésekről és a reformok kihatásairól szólt. Ezáltal mindkét nagy párt keményen támadta egymást, és ezzel tulajdonképpen kölcsönösen erősítették egymás pozícióit a kampány során. Fico a kormányt szociálisan érzéketlen testületként és a külföldi tőkeérdekek kiszolgálójaként ábrázolta. Dzurinda és a liberális jobboldali média pedig néha komoly túlzásokba esve szociális populistaként és demagógnak állította be fő ellenfelét. A többi párt pedig alapvetően saját, jól behatárolt közönségének kampányolt. Az MKP a dél-szlovákiai magyaroknak, a centrumba törekvő és közben tartalmilag egyre üresedő Mečiar a saját elszánt híveinek, a kereszténydemokraták a döntően vidéki, kisebb részben pedig értelmiségi konzervatív katolikus törzsszavazóknak, a nemzetiek a magyar veszéllyel riogatták az északnyugati régiókban élő nagyszámú hívüket. E pártok többsége a névtől és hivatalos ideológiától függetlenül erős regionális színezettel rendelkezik. A magyarok délen erősek, a nemzetiek északnyugaton, a HZDS az ország középső és északi részein, a kereszténydemokraták az egyes kelet- és nyugat-szlovákiai enklávékban. Ilyen például a Szepesség az Eperjesi Kerületben, továbbá az ottani görög katolikus szigetek, nyugaton Nagyszombat és környéke stb. Eközben mindenki úgy igyekezett politizálni, hogy a választások után minden irányban nyitott lehessen. A szlovák politikai pragmatizmus virágkorát élte. Igazából csak két kombináció, szövetségkötés tűnt teljesen lehetetlennek: a magyar és szlovák nemzeti szövetség, valamint a kereszténydemokrata–kommunista és kereszténydemokrata–mečiarista koalíció.

Szlovákia a választások után

A 2006. június 17-i voksolás összetett, érdekes és meglehetősen kiegyensúlyozott eredményt szült, amely a legkülönbözőbb koalíciós lehetőségeket tette lehetővé. Első helyen

Kókay Kriszta: KÖTELEK, 1997
(tollrajz, papír, részlet)

a SMER végzett 29,14%-kal, a második helyezett a SDKÚ lett 18,35%-kal, ezt fej-fej mellett követte az SNS 11,73%-kal és az MKP 11,68%-kal. A sor végén pedig a Mečiar vezette Néppárt-HZDS 8,75%-kal és a KDH 8,31%-kal helyezkedett el.

A partnerkeresés rögtön a választások után elindult. A helyzet azért volt érdekes, mert a HZDS bevonásával az eddigi jobboldali koalíció újból kormányt tudott volna alakítani, és ez a lehetőség komolyan foglalkoztatta a vezető politikusokat és elemzőket. Ezt a megoldást végül az zárta ki, hogy a kereszténydemokraták következetesen elzárkóztak attól, hogy Mečiarral és pártjával egy kormányba kerüljenek. Mindez növelte a győztes SMER esélyeit, hiszen ez a párt a potenciális koalíciós partnerek széles skálájából válogathatott. Róbert Fico választások előtti megnyilatkozásai azt valószínűsítették, hogy egy olyan kormány létrehozására törekszik, amelyben a 2006 előtti kormányzati és ellenzéki pártok közül is némelyek szerephez jutnak. A legvalószínűbb partnereknek a nemzetiek és a kereszténydemokraták tűntek. Az utóbbiak vezetését azonban mélyen megosztotta a SMER-rel kötendő koalíció lehetősége, és sokáig nem tudták eldönteni, mitévők legyenek. Fico a nemzetiekkel már korábban együttműködött, például a jelenlegi köztársasági elnök, Ivan Gašparovič megválasztása idején, amikor mindketten felsorakoztak mögötte. A xenofób és kisebbségellenes SNS azonban elfogadhatatlan a külföldi partnerek számára, sőt most már a szlovák társadalom és értelmiség egy része számára is.

Annak ellenére, hogy Fico a voksolás előtt ellenzéki fogyókúrárt javasolt az MKP-nek, az MKP-val való együttműködés lehetőségét sem lehetett kizárni, hiszen a magyar politikusok gondosan ügyelnek megbízható és szótartó politikusi imázsukra. Ez valószínűleg a külföld számára is elfogadható lett volna. Végül a HZDS is szóba jöhetett, mint partner. Elméletileg fennállt egy Fico–Dzurinda paktum lehetősége is. A SMER végül olyan két partner mellett döntött, amely ugyan a modern európai pártok számára meglehetősen szokatlan és nehezen emészthető, a három párt szavazóbázisa számára viszont evidensnek bizonyult. A radikálisan kisebbségellenes nemzetiek és a tartalmilag egyre inkább kiüresedő mečiaristák valószínűleg olyan partner-

nek tűntek Fico számára, amelyek könnyebben kezelhetők lesznek. Ők részarányuknál kevesebb posztot kértek, és lát-szólag könnyedén belementek a SMER által preferált főbb célkitűzések elfogadásába. Mindkét párt nyolc éven keresztül ellenzékben volt, ami megviselte a tagságukat és „rugalmassá” tette őket a koalíciós tárgyalásokon. Némi túlzással, mostani kormányra kerülésük túlélésüket is jelentheti. Lehet, hogy a külföldi szociáldemokraták nem rajonganak értük, de a reálpolitikus Ficónak végső soron mégis az otthoni erőviszonyok számítanak. Ezenkívül az elemzők és a vezető SMER-politikusok azzal is magyarázzák a két problematikus párt kormányra kerülését, hogy a győztes párt velük könnyebben valósíthatja meg szociális programját, mint a reformok egy jelentős részéhez legalább verbálisan ragaszkodó eddigi kormánypártokkal. A kereszténydemokrata és a magyar politikusok közvetlenül a választások után tett nyilatkozatai ugyanis ezt valószínűsítették.

Az MKP és a választások eredményei

A magyar kisebbség politikai képvisellete érdekes helyzetben találta magát a választások után. Ez a párt már nyolc éven át hatalmon volt. Igaz, ezen időszak alatt több kudarc (lásd a közigazgatási reformot, a házelnöki poszt körüli huzavonákat 2002-ben) is érte. Néha nagyon nehéz volt együttműködni a partnerekkel (lásd a státustörvény és a kisebbségi törvény tervezete körüli bonyodalmakat), néha csak keveset (a komáromi egyetem ügye) vagy nem túl látványos (az ismeretlen tulajdonosok földjeinek kérdése) ügyet sikerült megvalósítani a kitűzött célokból, mégis kormányon volt. Az is tény, hogy sokszor olyan súlyos reformintézkedéseket kellett megszavaznia, amelyek a szlovákiai magyar társadalom sajátosságait figyelembe véve ellentétesek voltak a szavazóbázis alapvető szociális érdekeivel, és ez nem maradt következmények nélkül. A magyar vá-

lasztópolgár sem olyan fegyelmezett már, mint amilyen 2002 előtt volt. Az MKP is több ezer szavazót veszített az előző voksoláshoz képest. A mostani jó eredmények főleg az alacsony részvételnek köszönhetőek.

Az előző parlamenti ciklusban az MKP úgy vonult be a szlovák köztudatba, mint a jobboldali koalíció szerves és megbízható része. Sőt, a párt vezetése is egyre inkább azonosult ezzel a szereppel, a választási kampány hajrájában néha túlzottan is előtérbe állította a reformok iránti elkötelezettségét, ami nem mindig volt összhangban szavazói életérzéseivel. A választások előtti szociológiai felmérések már jelezték, hogy szociálisan az MKP inkább a centrumba tartozik, mint a reformjobboldalhoz. Ugyanakkor részben logikus is az MKP jobboldali önazonossága. Az európai struktúrákban a konzervatívok között foglal helyet, szavazóbázisa vidékies, vallásos és életvitelében is inkább konzervatív. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy 1989 után mindig közelebb állt az eddig kormányzó szlovák jobboldalhoz, mint a sokszor nacionalistább baloldalhoz.

Az MKP legszorosabb, már-már stratégiai szövetségese a hagyományosan konzervatív-katolikus KDH, amely sokszor a legautentikusabban próbálja képviselni a szlovák nemzeti tradicionalizmust, ami néha a magyar kisebbségekkel szembeni barátságtalan lépésekhez is vezetett. A státustörvény egyik leginkább elvű elvi ellenfele például éppen a KDH volt. Ettől függetlenül a Dzurinda vezette kormányban az elmúlt években valóban úgy tűnt, hogy létezik ott egyfajta jól működő MKP–KDH tandem. A 2006-os választások után többször is elhangzott magyar politikusok részéről, hogy esetleg hajlandóak lennének belemenni egy Ficóval kötendő koalícióba, de ha lehet, a kereszténydemokratákkal együtt. Csak az utóbbiak hosszú hezitálása után merült fel egyik (egyébként nem túl valószínű) alternatívaként a SMER–MKP–HZDS koalíció.

Az MKP és SMER viszonya mindig is bonyolult volt, főleg Róbert Fico korábbi kijelentései és konkrét lépései

miatt. Fico általában a magyarokkal és a kisebbségekkel szemben bizalmatlan politikusként volt ismert. Mostani kampányban is többször utalt arra, hogy az MKP-ra ráfér az „ellenzéki fogyókúra.” A kölcsönös támadások azonban mintha a választások előtti utolsó évben abbamaradtak vagy szüneteltek volna.

A már említett felmérések érdekes, de nem mindig meglepő tendenciákat jeleztek. Nevezetesen azt, hogy az MKP szavazóbázisának elvárásai nem is különböznek annyira a SMER által felvázolt elképzelésektől. A reformok megítélése szempontjából a magyarok inkább a mérsékelt kritikusokhoz tartoznak, mint a feltétlen hívókhöz és rajongókhoz. A magyar elektorátus további specifikus elvárása a növekvő regionális különbségek csökkentésére irányult. Ez jelzi, hogy ebből a szempontból nem lehet csak pozitívan értékelni az MKP kormányzati szerepvállalását, amire talán a párt vezetése is ráérezett, amikor aktuális választási programját telerakta Dél-Szlovákia regionális érdekeire való utalásokkal. Mintha a párt profilja a nemzetiből az etno-regionális irányba mozdult volna el. De ezt a tendenciát komolyan még nehéz értékelni. Sőt a folyamat nagyon könnyen visszafordítható, lehet, hogy éppen a most készülő koalíció politikája miatt.

Érdekes kérdés, hogy az MKP támogatói kit utasítanak el leginkább, és kivel tudják elképzelni az együttműködést. Természetesen legnagyobb ellentét az MKP és az SNS között van. A magyar választók továbbá elég elutasítóak voltak a HZDS-sel és a kommunistákkal szemben is, még ritkábban zárták ki a SMER-rel való együttműködés lehetőségét. (*Ako verejnosť hodnotí aktuálny vývoj spoločnosti.* www.ivo.sk/vyskum) A választások utáni magyar lakossági, politikusi és értelmiségi reakciók csak tovább erősítették ezt a tendenciát.

Mindez alkalmassá tette az MKP-t, hogy megpróbálja a mérleg nyelve pozícióját elfoglalni a szlovák politikai rendszerben. Erre a szerepre a markáns jobboldali és balol-

dali blokkal rendelkező politikai rendszerekben rendszerint olyan pártok alkalmasak, amelyek elektorátusa független ettől a megkülönböztetéstől, és más domináns identifikációs (etnikai, vallási, regionális stb.) ismervek jellemzik. Szlovákiában jelenleg – némi túlzással – három ilyen pártot lehet felsorolni. A magyarok körében domináns MKP, a vallásos katolikus KDH és a – még nagyobb túlzással – radikálisan (már-már mentálisan) kisebbségellenes, de más kérdésekben rugalmas és alkalmazkodó SNS. Talán meg lehet említeni még a tartalmilag és ideológiai-
lag kiüresedett, részben megroppant HZDS-t, amely azonban még mindig inkább a komoly (és gazdag) érdekcsoportok képviselője.

Ennek tükrében érthető az MKP azon törekvése, hogy a nyolc „jobboldali év” után most a szociálisan érzékenyebb centrumba kerüljön és mindkét irányban nyitott legyen. Más kérdés azonban, hogy ezt a manővert a párt vezetői hogyan próbálták végrehajtani (lehet, hogy a jobboldali kötődések túlzott emlegetése és a reformok védelmezői szerepben való tetszelgés nem volt jó lépés a tárgyalások elején), valamint az, hogy adott esetben mennyire volt erre esélyük. A SMER-nek ugyanis volt más, a mentalitása számára talán könnyebb alternatívája. Azt sem lehet teljesen kizárni, hogy a győztes részéről az egész koalíciós partnerkeresés csak látványos színjáték volt.

A következő négy év sok meglepetést okozhat még a magyar kisebbség életében, akkor is, ha nem valószínű az 1994 és 1998 közötti időszak maradéktalan megismétlése. Tény, hogy egy kisebbség helyzete mindenképpen más, ha politikai képviselői kormányban ülnek és nem az ellenzéki padosorokban. Sok dolog függ attól is, hogyan fog vizsgálni a komoly decentralizáción átesett szlovákiai önkormányzati rendszer. Az is fontos, hogy az elmúlt időszak milyen változásokat eredményezett a többségi társadalom és annak mértékadó értelmisége gondolkodásában. Azon is múlik az egész, hogy a szlovák szociáldemokraták mennyire gon-

dolják komolyan új identitásukat. Nagyon érdekes lesz figyelni, hogy a most kialakuló kormánykoalíció, amelyet a koalíció pártjainak regionális beágyazottsága és kötődései alapján akár „északi szövetségnek” is lehetne nevezni, hogyan viszonyul majd az Európai Uniótól érkező pénzek elosztásához és az eddig elfogadott fejlesztési tervek végrehajtásához. E területen valószínűleg fölösleges illúziókat táplálni.

A szlovák baloldal jövője – az értelmiség dilemmái

A legutóbbi választások következő nagy kérdése az is, hogy azok eredményei milyen kihatással lesznek arra a táborra, amely baloldalinak nevezi magát.

A szlovák baloldal rendszerváltás utáni fejlődési bonyodalmairól már részben volt szó. A szlovák fejlődés sajátossága a közép-európai kontextusban talán abban ragadható meg, hogy itt a magyar és a lengyel modelltől eltérően nem sikerült transzformálni a korábbi állampártot egy meghatározó, a politikai paletta egyik felén domináns szocialista párttá. Másfelől viszont nem alakult ki önálló, nem poszt-kommunista jellegű szociáldemokrácia sem, mint a csehekénél. A Cseh Köztársaságtól eltérően a régimódi kommunisták sem maradtak meg komoly politikai erőnek, 2002 és 2006 közötti visszatérésük pedig inkább tiszavirág-életűnek tűnik. Bár van kapcsolat a korábbi demokratikus baloldal és annak révén a rendszerváltás előtti kommunista párttal, a SMER mégiscsak olyan új jelenség, amelyet nem lehet beskatulyázni a posztkommunista jelzőbe. Alapvetően új pártról van szó, amely bonyolult úton jutott el az európai szociáldemokrata értékek hirdetéséhez.

Ez reményeket is ébreszthet, de aggodalmakra is adhat okot. Ez érződik abból, hogy a szlovák értelmiség baloldali csoportjai hogyan viszonyulnak a SMER jelenséghez.

A SMER baloldali fordulatának fogadtatása korábban sem volt problémamentes. Miután az új kategóriákban gon-

dolkodó fiatal (az állampárti múlthoz már nem kötődő) szlovák értelmiség tisztában volt azzal, hogy Fico eredetileg más irányban indult el, valamint azzal, hogy az, amit eredetileg képviselt, inkább egy modern európai (talán jólétinek és rendpártinak is nevezhető) neo-populizmushoz állt közelebb, mint a hagyományos európai szociáldemokráciához. Jobb esetben a Tony Blair-féle harmadik utas ideológiához lehetett volna hasonlítani. Ugyanakkor 2002 után már túl nagy volt ezekben a körökben azon igény, hogy a szlovák politika kiegyensúlyozottabb állapotba kerüljön, és megjelenjen a radikális neoliberális reformokat végrehajtó és a szellemi diskurzust uraló jobboldal ellensúlya. Reálisan ilyen ellensúlyt minden hibájával és furcsaságával együtt csakis a fordulatát éppen levezénylő SMER jelenthette. Ezért végül az amúgy sem túl nagy, de szellemileg mégis jelentőséggel bíró baloldali értelmiség végül felsorakozott a SMER mögött, hasonlóan a különböző korábbi baloldali pártképződmények maradékaihoz. A SMER egyre inkább baloldalinak érezhette magát. Róbert Fico ügyelt arra, hogy a kampányban főleg a neoliberális és sokszor antiszociális reformok kritikusaként, és nem mint nemzeti és kisebbségellenes politikus jelenjen meg. A cseh szociáldemokraták sokoldalú támogatása is sokat segített Fico és a SMER szociáldemokrata indíttatású politikájának hitelesítésében. Ugyanakkor a SMER messziről sem képviselt gazdasági és szociális kérdésekben olyan radikális ellenzékét a jobboldali reformkormányhoz képest, mint amilyenek ellenfelei és a média lefestették őt. Végső soron még az egykulcsos adórendszert sem támadta totálisan, csupán több áfakulcsot akart visszaállítani, némi módosítást végrehajtani a nyugdíjreformon, valamint változtatni az egészségügyi reformon, amely amúgy is komoly korrekcióra szorult. Még a monopolhelyzetben lévő nagyvállalatok és bankok külön megadóztatása sem számít igazán baloldali populistá politikának. Bizonyos félelmek léteznek azzal kapcsolatosan is, hogy a SMER alapvetően marketingokból lett

szociáldemokrata párt és nem alulról fölfelé épül fel. Fico politikai stílusával szemben is megfogalmazódtak itt-ott baloldali kritikák.

A nemzeti párttal és a meëiaristákkal kötött koalíció pedig még nehezebb helyzetbe hozta a maroknyi szlovákiai baloldali értelmiséget. A szociáldemokraták és a szélső-jobboldali nacionalisták szövetsége mégiscsak szokatlan jelenség Európában, attól függetlenül, hogy az SNS esetében meglehetősen rendszerhű és kompromisszumkész (csak éppenséggel néha nagyon vulgáris és idegengyűlölő) szélsőjobbról van szó. Az európai szocialisták reakcióit is ebben a kontextusban kell szemlélni. Ezeket a dilemmákat leginkább Eduard Chmelár foglalta össze az eseményeket értékelő egyik cikkében. (Chmelár, Eduard: *Od historického víťazstva k istorickej hanbe*. SLOVO 2006. 26. sz.) Szerinte a SMER vezetése a szokatlan (de Szlovákiában majdnem logikus) koalíciókötéssel „egyrészt nagy bravúrral megalázta a szlovák jobboldalt és gyalázatosan becsapta az európai baloldalt”. Chmelár sarkalatos véleménye szerint a SMER diszkvalifikálta magát mint szociáldemokrata párt, diszkreditálta a szlovák baloldaliságot, elmélyítette annak válságát és súlyos csapást mért ezen irányzat hosszú távú szlovákiai esélyeire. Az értelmiségi elemző Chmelárt felhábortotta Fico „reálpolitikája” és a szlovák baloldal és nacionalizmus újabb szövetsége.

Az utóbbi dilemma valóban komolynak tűnik – az új koalíció szociális lesz vagy inkább nacionális? Tény, hogy a három szövetkező párt egyik legfontosabb közös nevezője éppen a gyakran hangoztatott nemzeti érdekek védelme, amivel önmagában nem lenne baj, ha ezek az érdekek sokszor nem keverednének a konkrét értelmezésekben a nacionalista érdekekkel. A két kisebb koalíciós párt semmiképpen nem baloldali, sőt a HZDS már most igyekszik olyan színben feltűnni, mint a nagy gazdasági érdekcsoportok érdekeinek és a „reformok vívmányainak” koalíción belüli védelmezője. Az SNS pedig mindig nemzeti, ke-

resztény és jobboldali pártként határozta meg magát, igaz, a koalíciókötés előtt gyorsan felfedezte magában a szociális dimenziót is.

Már többször elhangzott, hogy a három fent említett párt elektorátusa könnyebben tudta elfogadni ezt a koalíciót, mint a SMER és a magyarok vagy a kereszténydemokraták kormányát. Természetesen ez egy vélelem, amely az eddigi kutatásokon és megérzéseken alapszik. Ez a megállapítás nem veszi viszont figyelembe azt, hogy a SMER-re most sokkal többen szavaztak, mint korábban, és sokszor más indítékokból is, mint 2002-ben. Ezért azt, hogy az MKP-t vagy a KDH-t mint lehetséges koalíciós partnert elutasította volna a SMER szavazóbázisa, nem lehet egyértelműen állítani. Igaz, a két említett párt vezetése is kevésbé lehetett volna „reformpárti” a választások utáni megnyilatkozásokban. Regionálisan viszont ténylegesen közelebb állnak egymáshoz a jelenlegi győztesek, mint a vesztesek. Az is igaz, hogy a szlovák baloldal már régóta, tulajdonképpen már 1944-től küszködik a saját soraiban fellelhető nacionalizmus problémájával, és ezen a következő ciklus sem fog valószínűleg sokat változtatni. Az értékelésekkel azonban várni kell, hiszen a konkrét cselekedeteket kell majd minősíteni.

A külföld reakciója

A szociáldemokrata-nemzeti-néppárti (mečiarista) koalíció nagyon sok politikust és elemzőt meglepett, sőt felkavarta, belföldön és külföldön egyaránt. Ezt jelzik a nagy európai pártok felől érkező reakciók és gesztusok, különösen az európai szocialisták azon döntése, hogy egyelőre felfüggesztik a szélsőjobbal szövethető SMER tagságát a szervezetükben. A néppárti pártszövetség is aggodalmának adott hangot.

Az ilyen nyilatkozatok és gesztusok fontosak, más kérdés azonban, hogy milyen a valódi súlyuk és eredményük, elég az osztrák esetre gondolni. Jelenleg úgy tűnik, hogy az EU-nak a Jörg Haider kormányzati szerepvállalása miatti kampánya nem volt túlzottan eredményes. Egyfajta preventív „kordában tartás” eszközeként azonban lehet létjogosultságuk ilyen akcióknak. A magukat veszélyeztetettnek vagy megtámadottnak érző kisebbségeket vagy más csoportokat mindenképpen megnyugtathatja az ilyen politizálás.

Ennél az elmélkedésnél azonban sokkal érdekesebb a mostani európai reagálás intézményi háttere, a kivitelezési formája. Amíg az osztrák esetben a hivatalos európai intézmények és tagállamok vezetői tiltakoztak és cselekedtek, most egy szinttel lejjebb kezdődött a tiltakozás. Nem a kormányok és hivatalos szervek, hanem az európai politikai mozgalmak, pártszövetségek fordultak szembe a szlovák változásokkal. Technikailag ez tisztább és logikusabb reagálási szint, mint az osztrák esetben, hiszen a bizonyos értékek mentén szerveződő egyes nagy európai pártszövetségek számon kérhetik a partnereiktől a közös értékeknek (és érdekeknek) megfelelő politizálást. Sőt, a normák ellen vétőket ki is zárhatják a soraikból. Mindez összhangban van a közös európai politikai térség gondolatával. Szocialista, konzervatív és liberális „elvtársak” a határokon átívelően is beleszólhatnak egymás politizálásába. Kevésbé illik ezt megtenni egy tagállam kormányának a másik tagállammal, hiszen ennek már a verbális beavatkozás íze van. Hasonló a helyzet az Európai Bizottsággal vagy Parlamenttel mint intézménnyel. A szlovákiai „koalíciókötési ügy” esetleges későbbi fejleményeit ebből a szempontból is érdekes lesz figyelni. Ennyiben a közös európai politizálás új kísérleti színterévé is válhat.

clm:

JÓNÁS RAKOMÁNYA

ny. publicistika

Egy legenda szerint Euripidész valaha egy barlangot szemelt ki magának, s erről a dolgozószobául berendezett barlangról több ókori szerző is megemlékezett; pár száz évvel később Gellius fel is kereste a helyet, s szerinte az onnan szeme elé táruló tenger a költő képeiben csakugyan gyakran előkíváncozik. Én is az vagyok, olyan vagyok, aki bárhol rögtön berendezi az irodáját. Egyszerűen a zsebemből bármikor kirakható pár ceruzavég, golyóstoll, notesz elegendő, hogy pár pillanat múlva munkára készen nézzek a világra: nos miről van szó? Bizonyára így tettem volna az altamirai barlangban is, ha így történik a két perccel előbb elfoglalt fülkeablaknál, a felpöckölhető kis étkezőasztalon a déli gyorson. Azonnal berendezem magam körül a műhelyt, már azzal, hogy beidegzett szokásaim szerint és elképzelt szükségleteimhez kirakodom: ide ezt, oda azt. Elképesztő dolgokra kell számítania magában az ilyennek, mert elképzeltetetlen dolgokat rak ki, hurcol magával. Már gyermekkorában az iskolába is. Bármilyen zugban, sarokban, ablakpárkányon önkéntelenül azt mérlegeli, milyen is lenne mint műhely. Éppen emiatt érdekelt mindig minden képi ábrázolása az efféle, asztalánál elhelyezkedett embernek, az írástudónak. Az óegyiptomi írnok szobra és az Arkhimédészek, a Tours-i Gergelyek és a Körösi Csomák, a Petrarcák s a Bod Péterek, s minden rézmetszők, másoló barátok, krónikások, miniátorok. Elképzelem, milyen ülés esik ezekben a botrányosan szűk katedrákban, padokban, de ugyanakkor milyen izgalmasan célszerű, hogy

k: Lászlóffy Aladár

karnyújtásnyira kézügyben van mindig minden. Ez a megtalált nyugalom: a fül, a szem, az agy, az értelem legideálisabb megfigyelőpontjáé – maga az alkotáshoz szükséges lelki egyensúly. Ezt nem lehet gépesíteni. Csak a tűz meg a víz veszedelme lehet az ellenségük, s persze ők is láb alatt lehettek itt-ott, mint manapság a fotóriporterek. De hát ezek a fészken ülő barlanglakó Erasmusok szinte meg sem moccannak, még földinduláskor se. A világ mozdul el körülöttük. Ezért lehet számítani még az árnyaikra is. Vannak az emberiség nevével befejezett dolgok, melyeket mikor nagyon elanyátlanodsz, leveszel a polcról, de csak belelapozni: megvan, jól van! – Mint ahogy kimennél híres terekre is meglapogatni világszép katedrálisok málló, megkopott faragott sarokköveit, a történelmi idő óriás elefántjait, na ugye, minden rendben: még megvagyunk! Megállni alkonyatban a tordai, gyergyószentmiklósi, kolozsvári utcán, nem gyönyörködni, hanem valami célszerű feladat véghezvitele közben, itthon, ahol mindig elegendő alaphangulata, háttérjelentése van már az architektúrának is. Tornyok, tetők, egek, színek; más a sötétedés illata tavasszal, más a hó előtti estéken. Határozottan tudom: csak is itt tudnék a lehető legokosabb lenni. Én itt valahogy mindig megvigasztaltan teljesnek éreztem magam. Mert ez a világ intellektuálisan pótolja mindenkori kedveseink intellektusát is, különben olyan hiányok lépnének fel a kedvünk saját belső kommunikációjában, hogy nem élhetnék túl egymás halálát az egymást igazán szeretők. Üdvös kis állapotaink megszűntével, mint hirtelen nagy hőveszteség esetén, egyszerűen kihűlnének. Márpedig e kockázatot kikiktatni nem lehet, miközben úgy adatott, hogy hosszú távon kell létezni mégis. Persze éppen az egyedi vész oda folyton, az marad meg könnyebben, ami egyforma mindenkinél, szinte azonos, közös. Az ember körül – sajnos? szerencsére? – nem is igen történik olyan, ami csak egyszer fordult elő. Még az én édesanyám se csupán az én anya-fiú

emlékemben ilyen, még mennyi a hasonlóan leterítő és fel-emelő erejű. Ami elszomorító is, vigasztaló is. Kikezdi és kihívja a pusztuló hajlandóságunk s a tárgyalóképességünk. Az én gyermekkoromban osztályharc volt, de meséskönyvek és családi legendárium is. Nem volt órák helyreigazítása külön nyári időszámítás kedvéért, de voltak nagy közösen megélt hangulatok, első fontos találkozások az élet, a család, a történelem körül. Márpedig örök törvény: ami elmúlt, annak se szabad hiányoznia, soha többé. Állítólag négy-öt milliárd év van hátra, és meghal a Nap, és kihűl a Föld. De addig mennyi minden megmaradhat az élőknél. Mégis elszomorít, hogy persze az a rongyos négy-öt milliárd is eltelik, amilyen ágrólszakadtak és lyukasmarkúak vagyunk, az idővel együtt! Mi bizonyítja mégis, hogy a kiszolgáltatott ember nem kiszolgáltatott mégse? Egész filmszínész nemzedékek és stúdiók sorozata vénült ki, mi alatt a családok sokaságának néhány egyszerű dolog megéléte, megmaradása máris biztosította ugyanazt a játékeret, színhelyet, ahol bennünket játszhatott. Világéknál ég a virág... A két világháború egész családokat nyelt el, másrészt a két világháború is csak egyik esemény egy-egy család életében. Akkor ki itt a cethal, s ki Jónás? Abból, ami az elmúlt évszázad alatt rengeteg nehézségünkbe került, valami pozitívumra változott: itt a környéken a magyar tudja a legtöbb nyelvet. A magyar megtanulta a szerbet, a horvátot, a román, a szlovént, a németet, orosz, ukránt, cseh, szlovákot – az összes többi, akik közül sokan semmilyen más nyelven nem beszélnek. Miután a magyar tudja itt körül a legtöbb nyelvet, méltán szeretné tisztázni saját nyelvének jogait, esélyeit. A magyar végre megtanulta a leckét, melyet a jövő még bárkinek tartogathat. Különben elmondható alapigazság az is, hogy csak az elnyomott, s a szegény megértő és toleráns. Ezért lesz megértőbb bárki nagysága múltán, fogytán, ha kisebbségi sorba keveredik. A történelem éjjeli menedékhelyei empátiával vannak kibélelve. At-

tól kellene puháknak lenniük, pedig kemények. Mert ebben az állapotban szokott megjönni az ahhoz az állapothoz találó esze mindenkinek. És vice-versa – a hatalom korrumpál, eltorzít, kiforgat. Olyant is megtréfálhat, aki eredetileg az igazságérzet nevében támadt fel, akár a számum. Mire elül, tele van mindenkinek a szeme-szája homokkal. Magas polcáról könnyebben hint port még önmaga szemébe is az ember. Ezért nem tetszik nekem néha a mi arcszínünk sem. Ahogy belepirul az indulatba vagy belesápad a haragba. Nem is mindig külső támadás, nyomás alatt. Olyanok az idők: mindent felélnek és lejáratnak itt körül. Hajlmaink miatt nemcsak románnal, szerbbel, szlovákkal, de saját magunkkal se tudunk a dolgok értelmezésében egyetérteni, megegyezni. A magunk háza táján kell elkezdenni az olyasmik átgondolását, hogy történelem meg arcukat. Hogy mi a fontosabb: a jó hír vagy az igazság? Boldog akinél a kettőt kivetítő tények, történések színe, előjele körül nem merülnek fel kínos ellentétek. Sajnos a mai politikai elit, világszerte, az igazsággal való bíbelődéssel felhagyni látszik, és csak az *imázsra* összpontosít. A mi térségünkben '89 óta ez fokozottabb, mióta a lassan senkinek szót nem fogadó, hülyegyerekként viselkedő törpe nemzetállamok tombolnak a felosztottakon, és mégis mindenki mindenkiktől elvárja, hogy belásson, magába szálljon és köszönje meg, ha kegyesen befogadnak Európába. Állandóan itt lebeg az idegesítő kérdés, hogy megint mit kell még leadni belépéskor a történelmi ruhatárba? Igazság szerint már semmit. És az lesz a leggazdagabb, aki a legtöbbet tanult az eddigi vámvizsgálatokból, házkutatásokból, elkobzásokból, akinek vagyona szívében, fejében és lelkiismeretében kel át majd 2100 vagy 2200 bűvös, titokzatos túfok-kapuján, mert púpját még tevekorában leverték róla. Aki megéri, érdemes odafigyelnie a mutatványra.

K: LÁSZLÓFFY ALADÁR

X 81
Achy Eudic

Chy

1% METAFIZIKA

K: Szabados György rovata

A hőkölés népe

Ez a hőkölő harcok népe
S mosti lapulása is rávall,
Hogy az úri kíméletlenség
Rásuhintott szíjostorával.

Mindig ilyen volt: apró khánok
Révén minden igának barma.
Sohse harcolt még harcot végig.
Csak léhán és gyáván kavarta.

Erőt mutattak, erőt látott,
Vertnek született, nem verőnek.
Önerejét feledte mindig.
Sohse szegzett erőt erőnek.

Betyár urai így nevelték
Nem rúg vissza, csak búsan átkoz
S ki egyszer rúgott a magyarba,
Szinte kedvet kap rúgáshoz.

Ma is itt ül, lomhán, petyhüdten,
Fejét, jussát, szívét kobozzák
S ha nehányan nem kiáltoznánk,
Azt se tudná, hogy őt pofozzák.

Csak a Csodák-Ura meglátná
Végre ezt a szájalmas népet.
Adna neki csak egy dárdányi,
Úri kis kíméletlenséget.

Hogy néhány maradt sereghajtó
Törötten, fogyva azt ne vallja:
Ezért a népért úgyis mindegy,
Ebsorsot akar, hát – akarja.

ny. Ady Endre: A hőkölés népe

Csk.

DOMOKOS MÁTYÁSRÓL

ny.

A késő tavasz és a kora nyár nagy veszteségsorozatában – Mátis Livia, Bella István, Osztoivits Levente – az egyik utolsó halál a Domokos Mátyásé volt, néhány nappal a könyvhét után. De én most nem gyászolni akarok, nem búcsúzni – megtették méltón mások. Rövid portrét akarok írni egy nagy kortársunkról, akinek műve, szelleme, barátsága itt marad velünk, működik köztünk tovább, szinte mintha mi sem történt volna – miközben persze tudjuk, micsoda visszavonhatatlan különbségre utal ez a mintha.

Domokos Matyi: az igazmondás és a beszélgetés szenvedélye. Finom, plasztikus megfigyelések az életről. Csodálatos történetek különleges emberekről. A szellem tüze a pillantásban. Energia és munkabírás. Olvasás és írás tömérdek mennyiségben – de mindig gyönyörködve vagy dülva-fúlva, mindig elemezve és mérlegelve.

Ezek a gondolatok jutnak eszünkbe róla elsőnek.

Példája annak, hogy a psziché vezérli testünket, legalább annyira, mint ellenkezőleg. Domokos Mátyásnak több olyan betegsége volt, amelytől orvosi ítélet szerint régen meghalhatott volna, mégis teljes értékű működésben érte meg a népmesei hetvenhét esztendő, amely valamikor a tisztos vagy roskatag öregség jelzője volt, és bizony ma sem adatik meg sokaknak az elhasznált, gondnyúzza magyar férfinépből. Matyit e betegségeken felülemelte a szenvedélyes elkötelezettség, az a tűz.

Barátaira ennek az átlekesült, gyors gesztusú, felívelő hangú elegáns férfinak a képét hagyja, mert ilyennek láttuk élete utolsó napjáig. Ilyennek ismerték meg sok ezren azok, akik televízión lehettek tanúi magánegyetemi eszmefuttatásainak: akik bámulhatták, legyen szó bármiről, hogyan építi fel a pillanat inspirációjában az emlékezet, az érzékletes látás és a ragyogó intellektus káprázat-épitményeit. Látó ember volt, maga előtt látta mindig, amiről beszélt: A fejen álló Tersánszky Józsi Jenőt, egy régi pillantást a Hungária kávéházban, egy bonyolult új gondolatot.

Személyisége e gazdagságban is világos körvonalakat mutatott. Az Eötvös Kollégium indította el azon az úton, hogy meghatározó alakjává váljon az iskolának, amelyet én a Szépirodalmi Kiadó körének nevezek. Racionalizmus, irodalomcentrikusság és professzionalizmus. Rugalmasság és a dogmák iránti ellenszenv: ezeket az értékeket élte, testesítette meg Domokos Matyi. Mögöt-

K: Kodolányi Gyula

te Babits és Kosztolányi, Illyés és Ady, Németh László és Szerb Antal, Szabó Lőrinc és Weöres. Körülötte Vas István, Lator László, Fodor András, Réz Pál. Tulajdonképpen, kimondatlanul, a Nyugat-iskola élte tovább életét ebben a körben, és fontos szerkesztői, irodalomszervezői munkájukban, amelyet bűvópataként a legnehezebb esztendőkből is méltón vittek tovább.

Az ebbe az ízlésvilágba nem illőket akkor fogadta be Domokos Mátyás, ha közös élmények, barátságok fűzték hozzá. Élet az irodalommal így volt nála egységben, az írás az emberi realitás hitelével.

Nem illett ebbe a kánonba – központjába sosem kerülhetett – sem az avantgárd, sem a kultúrfilozófusok – Hamvas, Kerényi, Várkonyi –, sem Füst Milán. Határozott kontúrú, de tág volt ez a talán klasszicistának nevezhető ízlés, és belefértek olyan írók is, mint Pilinszky vagy Tamási Áron. Mint következetesen érvényesített és vallott kritériumrendszer, ez a klasszicista-racionalista-Nyugatos ízlés erőit és tekintélyt sugároz ma is, a posztmodern relativizmus évadán: biztos igazodási pont, amelyre mindnyájunknak szüksége van.

Ezeket az eszményeket Domokos Matyi a legmagasabb nívón képviselte, és ezért véleménye érdekes és hasznos volt akkor is, ha olyan műről nyilatkozott komoly figyelemmel, ami nem állt igazán közel hozzá. Mindenben, az irodalmon túl is, a maga kiérlelt, megszervezett igazságát kereste, és ezért véleményei kimondásában kíméletlen és szenvedélyes tudott lenni. Előfordult, hogy annyira zokon vettem egy vélekedését, hogy felálltam és otthagytam őt az asztalnál. Utóbb megbocsátottam neki (ő hamarabb nekem), mert beláttam, hogy mindig ez az igazság-szenvedély vezeti, s ha valamilyen talán nincs is igazsága, pontatlansága vagy tévedése fontos mozzanatra hívja fel a figyelmünket, amin érdemes elgondolkodnunk, eljutva akár saját gondolataink tovább érleléséhez, módosításához.

Pályája korunkra jellemzően hosszú gesztációs időszakokkal kezdődik. Ötvenéves szinte, amikor kritikái esszéinek első kötete megjelenik a hetvenes évek végén. Akkor, amikor végre egyre többet lehet kimondani a kritika nyelvén, és nem kell vállalhatatlan elvi kompromisszumokat tennie annak, aki nem akar hivatalos karriert csinálni. Addig – azelőtt – pedig három évtizeden át gyűjti a tudást és a tapasztalatot. Kivételes emlékezőtehetségével rögzíti a memóriájában epizódokat, történeteket a művészek életéből, a machiavellisztikusan okos és ostoba cenzúra működésének tragikomikus eseményeit, klasszikusok elröppenő mondatait, kézírásuk lenyo-

matát, s mindezt a magyar irodalom hagyományának hatalmas távlatába helyezve. Alázattal és szeretettel. Matyi sosem gyakorolta a „framing” oly divatos fekete mágiáját az írókon – „én mondom meg, hogy ki vagy és ki lehetsz”. Maga is alkotó szellem lévén, becsülte és szerette íróit, egyenrangú tudott lenni velük, s nem volt szüksége a kritikusi kinyilatkoztatás kompenzáló gesztusaira.

A kilencvenes évek kivételesen szerencsés konstellációt hoztak ahhoz, hogy Domokos Mátyás tehetsége a maga teljességében mutatkozhasnék meg. Bár a rendszerváltozást, melynek hosszú forradalmában tevékenyen vett részt, részben elvetélnék tartotta, 1990 szólásszabadságával oly természetesen és termékenyen tudott élni, mint kevesen mások. Bátran és harcosan, emelkedetten és mértéktartóan. Ekkor mutathatta meg világosan és teljességében azt az értékcsillagzatot, amely őt mindig mozgatta, most mondhatta el az elvetélt és megnyirbált könyvek történeteit, és leplezhette le azt a gyávaságot, hazudozást és kisszerűséget, ami e történetekben megmutatkozott, s ami oly mélyen járta át a Kádár-rendszer mindennapjait. Természetesen ennél sokkal többet is tett: kedvenc íróiról olyan könyvekre rúgó elemzéseket, emlékeket tett közzé, amelyek nélkül nem érthetjük meg sem az ő műveket, sem az elmúlt évszázad magyar történelmét. 1990-ig négy könyv – 1990 óta tíz, nem számítva bele olyan szerkesztői vállalkozásokat, mint az idén megjelent *A magyar esszé antológiája*. Ez az íróként késleltetett érésű Domokos Mátyás mérlege.

E korszakában is folytatódik nagy szerkesztői munkája, melynek látványos csúcsa az *In memoriam* című sorozat, és kistestvére, az *Emlékezet*, amely 20. századi íróink kritikai fogadtatását gyűjti össze remek kötetekben. Maga az ötlet Sebestyén Ilonáé, a Nap Kiadó igazgatójáié volt, aki társa és igazi Múzsája lett Domokos Mátyásnak ebben az utolsó évtizedben: a vonzó és gondoskodó Nő, és az empatikus és gyakorlatias partner, aki könyves ember és igazi vállalkozó szellem.

A két sorozat, amelynek voltak előképei a nagy irodalmak korszerű recepciójában – például a Penguin vagy a Cambridge University Press hasonló sorozatai – kedvező konstellációban született meg, abban a pillantban, amikor lehetővé vált régi esszék és kritikák cenzúrázatlan közlése, amikor felbukkant az a szerkesztő, aki ennek a vállalkozásnak mozdítója lehetett, hatalmas tárgyi tudásával és ügyszeretetével. Domokos Matyi hitt az irodalmi érték maradandóságában, annak a minőségnek az erkölcsében,

Orosz István: HIÁNY IV., 2006
(rézkarc)

amit az író követ – vagy teremt. A kordivattal dacolva, hitt abban, hogy az írói személyiségeket a legpontosabban az íróársak érzik meg és írják le, vagy az olyan kritikusok, akik az övékéhez hasonló érzékenységgel és írástehetiséggel vannak megáldva. Kelltek még a sorozat létrejöttéhez az irodalomtörténetnek az a beható is-

merete, amellyel megelhetők az egyes kötetek méltó sáfárai, és az a tekintély és inspiráló lendület, amelyik a szerkesztői munkát ösztökéli bennük. Milyen furcsa helyzet: Domokos Mátyást a hivatalos irodalomtörténet-írás nem vette be fórumaiba. De minden irodalomtörténész elvállalta, hogy Domokos Mátyás hívására kötetet szerkesszen a két sorozatba. Ha néhány évtized múltán, letisztult távlatból visszanéz majd az utókor, meglehet, úgy látja majd, hogy e sorozatok, az *In Memoriam* és az *Emlékezet* lettek korszakunk legmaradandóbb irodalmi monumentumai.

E két sorozatnak, Matyi jól tudta, van egy sajátos, közvetett lelkéje is számunkra. Az, hogy dokumentálják, milyen az, amikor egy országnak van szellemi élete. Amikor működik a kultúra, olvasnak mindazok, akiktől ez méltán várható el, és keringenek valódi gondolatok a közvélekedésben. Ennek fénykorát modern irodalmunkban a harmincas-nyolcvanas évek jelentik: amikor a 19–20. század fordulóján született, még a teljes és tágas országban eszmélő nemzedék érett korba jut. Megtizedeli őket a háború, és 1948-tól el kell hallgatniuk jó időre, mégis, különös szerencsénkre, újra, megtizedelve és szavaiban megnyirbálva is, még sokáig velünk maradt ez a gondolatok szabad cseréjéhez és a világ elfogódottság nélküli birtokba vételéhez szokott nemzedék. Itt marad az utóháda e 20. századi megpróbáltatásainkat végigszenvedett, magas csúcsokra jutott nemzedéknek a hetvenes évek végéig, a nyolcvanas évek elejéig, és élteti műveltség és figyelem, tehetség és elhivatottság, barátság és rivalizálás gazdag szövetét, az Eszmecserét. Az eszmecserét, amely köztük a cenzúra éveiben is valódi és őszinte marad, érintetlenül álvitáktól, a pártos értelmiség és a kvázi értelmiség kvázi problematikájától. A mellébeszélés összeesküvéseitől.

E vázlatos, hiányos, arányaiban talán egyenetlen Domokos Mátyás-kép végén hadd álljon itt egy idézet a sok közül, amelyet az ő műve fölé mottóul írhatunk. Ő mindig úgy tartotta, Fülep Lajossal, hogy a magyar írásos kultúra története nem egyéb, mint a magyar szellem és a magyar közerkölcs története. Kis emlékezése végére írta 1983-ban, Babitsot idézve: „Vegye fel végre, és vigye tovább ki-ki, író és tudós, a maga eszközeivel, Babits nagy harcát a lélek züllése ellen.”

clm:

A KULTÚRA IRÁNYTÚJE

nyj:

„Mert ami egyszer végbement, / azon nem másít semmi rend, / se Isten, se az ördögök: / mulónak látszik és örök.” Ezzel a Weöres Sándor idézettel indul a Domokos Mátyás utolsó kötetét záró írás. Utolsó kötet ez a Nem-múló múlt, kettős értelemben: részben legutóbbi, és alkotójának életében utolsóként megjelent kötete. Hogy mit jelent az, hogy Domokos Mátyás nincs többé közöttünk a maga mindenütt jelenlévő, mozgékony valóságában, minden értékre nyitott lényével, az elmúlt fél évszázad magyar irodalmáról való minden tudásával, a szekértáborok közötti átjárhatóságot bizonyító függetlenségével, azt még nem tudjuk fölmérni. Oriást veszejtett el az idő, de „ami egyszer végbement...” – nem folytatom, el lehet olvasni a bevezető sorokat megint. Amikor könyveit olvassuk, velünk van és lesz a jövőben is, ezért e kötetéről írva is természetesnek tartom, hogy jelen időben szóljak gondolatairól.

Ebbe a könyvbe nemcsak az utóbbi években született írások kerültek (bár ezek adják gerincét), hanem régebbiek is, amelyek bármely okból, akár véletlenül is, nem jelentek meg korábbi kötetekben. A szerző álláspontja azonban lényegében változatlan, így a szellemi habitus tartalmi elemei felől nézve szinte észrevehetetlen, hogy a majd harminc, rövidebb-hosszabb írás születése negyedszáz éves intervallumot jelez. Pedig lett volna történelmi ok arra, hogy különbözzenek: a nyolcvanas évek eleje még jócskán a hunyorgó és kacsingató pártállami kultúrpolitika idejét jelentette. Ám a totális állam is csak azt szabhatta meg, hogy mi kaphat nyilvánosságot, abban már nem lehetett teljes az uralma, hogy megszabja, ki mit gondoljon. Domokos Mátyás kemény iskolákban, az ötvenes évek szigorú pártirányításának nyomása alatt edződött, s pontosan tudta, miként mondhatja el azt, amit mondani akar. A szétesőfélben lévő diktatúra idején pedig ki tudta vívni e mondandó csorbítatlan megjelentetésének lehetőségét is. Így aztán természetes, hogy írásai tartalmilag jogfolytonosak maradtak.

A könyv írásai változatos műfaji képet mutatnak: emlékezőések, tanulmányok, vitairatok, rádiós beszélgetések, jeles évfordulókhoz kötődő, alkalmi összefoglalók. Hősei közt Ágh István és Bari Károly, Babits és Nagy Lajos, Illyés Gyula és Németh László, Sárközi Márta és Ferenczy Béni sorakoznak. Ez a könyv egészében azonban mégsem róluk íródott, Domokos Mátyás ezúttal inkább az iro-

k: Gróh Gáspár

dalmi életről, a társadalom és a kultúra kapcsolatáról, az irodalmi értékek fogadtatásáról, az irodalom mint szubkultúra működéséről szól. Nem annyira elemez, mint inkább állást foglal, saját nézeteit kifejtve polemizál, kétségbevonat mellett kardoskodva fogalmaz védőbeszédeket. Irodalmi gondok ezek, de nemcsak azok: a társadalom fokozódó értékvátsága tornyosodik mögöttük. Ezt mondja erről: „nekem (...) 'súlyos értékválságom'... soha, egy pillanatig nem volt. Életem megingathatatlan – vagy mondjam úgy: talán egyetlen megmaradt? – hite, hogy az irodalom soha, semmilyen körülmények között sem kerülhet válságba; legfeljebb az ember, aki – hol öntudatlanul, hol tudatosan – másra akarja ezt az értéket felhasználni, ezért irodalmon kívüli szándékkal nyúl hozzá, s emiatt törvénytörően éri csalódás”. Tegyük hozzá: Domokos Mátyás alapján véve (majdnem) mindent az irodalmon keresztül ír le, mégsem csak az irodalom, még csak nem is pusztán a művészet vagy a legszélesebb értelemben vett kultúra érdekli. Valójában – ahogyan más összefüggésben le is írja – mindezt olyan tükörnek tekintti, amelyben a világ egésze látható, és számára ez a fontos.

Tán nem kell mondanom, hogy ennek a marxizáló esztétikák tükrözésméletéhez nem sok köze van, mert azokba pl. nem fért bele az álmok tükörképe, s legfőképpen azért, mert az ilyen elméletekből levezetett, azokhoz igazodó művészi magatartás nem a teljesség, hanem a mindenható osztályharc állásának tükrözésére irányult. Domokos Mátyás számára viszont az író-művész mindig saját törvényeire hagyatkozva teremt, és ezt az autonómiát nemcsak a pártállami, hanem a posztmodern művészet-ideológusokkal szemben is megőrzi. Másként fogalmazva: Domokos kultúracentrikus világlképében a kultúra az a médium, amelyen keresztül a mindenséggel lehet kapcsolatba lépni. Szakmai okokból őt természetesen főként az irodalom érdekelt. De a szellem autonóm működését láthatóan fölismerte pl. a sakkban is: egykori igazolt sakkversenyzőként többször is felvillantja e klasszikus szellemi sport motívumát e kötetében. Nem független ettől az irodalmi alkotások totalitására való figyelmének természete sem: a sakkban kötelező a 64 mező mindegyikére való teljes és folyamatos koncentráció, és az aktuálisan látott hadállás értelmezése lehetetlen a még meg nem húzott lépések figyelembevétele nélkül. Ő pedig ugyanilyen totális figyelemmel szemlélte a műveket, és talán az alkotókat is.

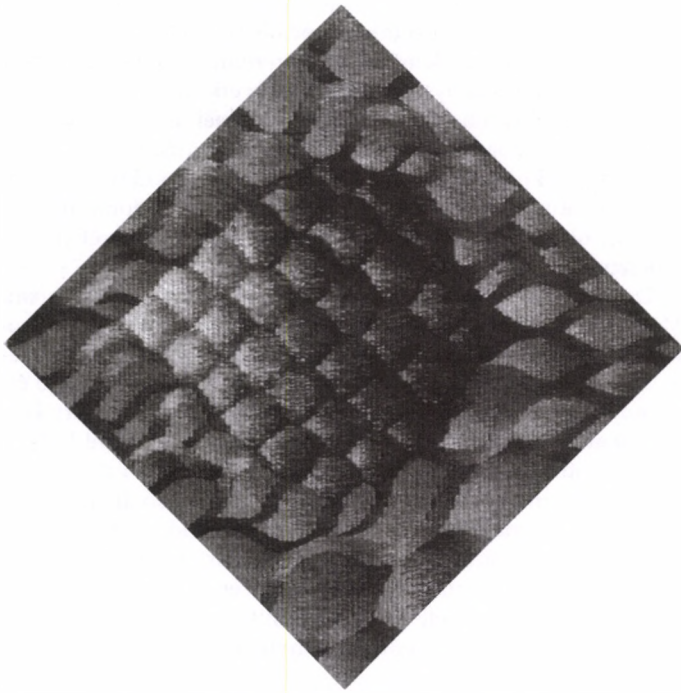
Az igazi műalkotás és a jól vezetett sakkjátszma között kétségkívül van tipológiai rokonság: ahogyan egy hibátlanul szőtt matt-hálóban, úgy a valóban versnek vagy valóban regénynek tekinthető irodalmi műnek is minden pontja archimédeszi pont. De érvényes ez az igazán nagy életművek és életutak, jellemek egészére is. Domokos Mátyás számára azok az alkotók igazán fontosak, akiknek személyében és munkásságában fölismerhető ez a legmagasabb fokú szervezettség. Esetükben ideálisan válik bizonyossággá, hogy az esztétikai érték miként lehet egyidejűleg cél és eszköz. Cél: mert a mű tökéletessége az írói hitelesség fémjele, és eszköz, mert a lényeg mégis ezen túl van. A forma magától értetődően nem külsőség, hanem része a teremtésnek, nélküle a valóság nem képes megmutatni magát. Mindez persze bonyolult gazdagságában jelenik meg a Domokos-esszéekben, és könnyen még az is rámondható, hogy nem tart lépést a divatos elméleti áramlatokkal, hogy elavult, uram bocsá': közhely. Az is. De például közhely lehet-e az akár a legelvontabb problémákkal küzdő matematikus számára a négy alaplóművelet? Semmibe vehetjük-e a kétszer kettő józanságát azzal, hogy az is csak közhely? Természetesen nem. Azért kell ezt leszögeznünk, mert amikor Domokos Mátyás elhátrál a gyakorta csak egyes irodalmárok számára fontos teoretikus vitáktól, azoknak a legtöbb esetben szembeötlő intellektuális banalitásától, akkor valami olyasmit jelez, amit a természettudományokban sokkal egyszerűbb kifejezni: hogy az alaplóműveletek elemi iskolás igazságainak elfogadása nélkül nincs kvantummechanika sem.

Így van ez a művészetekben, humántudományokban is, csak-hogy – valami érthetetlen okból – ezekben az axiómák semmibevétele nem az azonnali diszkvalifikációhoz vezet, hanem ideig-óráig a bátorság glóriáját is a sarlatánok feje köré idézi. Olyannyira, hogy olykor a szabályok betartására való figyelmeztetés nagyobb intellektuális bátorságot követel, mint azok áthágása.

Domokos Mátyás egy összezavarodott értékrendű irodalmi közegeben kivételes bátorsággal tisztelte a törvényeket. Le is írta egy helyütt: „közismert, csak éppen elfelejtett vagy elfojtott alapigazságoknak szeretnék szerény szószólója lenni”. Ezt tette a pártállam gerincpróbáló világában, ezt a rendszerváltás után is. Ebből az okból fakadóan életműve különös arányokat mutat. Majd ötvenéves volt, amikor első kötete megjelent: nem írta meg zsen-

geit, nem írta meg azokat a dolgozatokat, amiket nem a maga törvényei, hanem hatalmi elvárások szerint kellett volna megformálnia. „Nem olyan fontos dolog az irodalom, hogy érdemes legyen hazudni érte” – mondta. Így aztán évtizedeken át alig írt, viszont szerkesztőként hatalmas munkát végzett, s mindent megtett, hogy a lehető legtöbb értéket tárja az olvasók elé. Németh László szövegeinek a pártállam cenzori hatalma által csorbított, s az íróknak és a szövegeknek megalázásával, delfinizált formában való kiadása kapcsán fogalmazza meg, hogy miért volt olyan fontos ez az „ahogy lehet” szerkesztői munka. „Képzelnék el az elképzelhetetlen, tegyük föl, hogy a mindenható állam kezében és adminisztratív szorításában lévő könyvkiadók és folyóirat-szerkesztőségek megtagadták volna a felülről jövő művészetellenes sugallatok közvetítését, és arra az álláspontra helyezkedtek volna, hogy inkább nem jelentetik meg a műveket. Ebben a gyakorlatilag elképzelhetetlen helyzetben 1949 és 1989 közötti négy évtized során a magyar irodalom túlnyomó része egyáltalán nem láthatott volna napvilágot, s a magyar irodalom aranyalapja teljesen kitérőldött volna a Németh László szerint amúgy is dementiás magyar világ tudatából.”

Domokos Mátyás számára küldetést jelentett, hogy ennek a dementiának elejét vegye, s évtizedeken át a magyar irodalom klasszikusainak olvasóikhoz juttatását segítette. Állandó szerkesztője volt pl. Illyés Gyula és Németh László könyveinek, akikkel a közös munka során bensőséges szellemi kapcsolatba került. Személyük, műveik sugárzása természetes módon tette élete részévé azt az értékrendet, amelyet maguk követtek. Ez az örökség a maga módján már időtlen, kívül kerül a gyorsan változó divatok, „trendek” szerint értelmezendő szellemi gyorsétermek világán. Ez persze azzal is jár, hogy olvasókat vesztenek, az úgynevezett „irodalmi élet” (vagy inkább állítólagos centrumaiban nem róluk folyik a szó. Domokos az ő életművük maradáóságát hirdelve, aktualitásukat újra és újra megfogalmazva, az ellenük politikai divatokat követve acsargók támadásait elutasítva nem személyekről, nem egyes alkotókról szól. Számára az irodalom nemcsak önmaga, nem is csak individuális teljesítmény, de nem – ahogyan Szabó Dezső írta – „társadalmi funkció”. Az irodalom csak olvasataiban személyes tulajdon, és hogy ebben a formájában folyamatosan megújulhasson, a társadalomnak mint „közjó-

Remsey Flóra: ISMERERETLEN GYÜMÖLCS
(szövött kárpit)

szágot” kell elfogadnia és védenie. Domokos ebből a pozícióból közelítve lép fel minden olyan kísérlet ellen, amely az egész közösségnél (emberiség, nemzet) szűkebb érdekcsoport képviselőiben támad bármely értéket.

Ez a polemikus-apologetikus magatartás minden írásában jelen van. Szelíden indulatos vitatkozó, esetenként akár a hitviták szenvedélyével is megszólalni képes alkat, aki azonban sohasem valami ellen lépett fel, hanem mindig értéket védett.

Kevés kivételtől eltekintve e kötet írásainak igazából nem az irodalom a tárgyuk. Kedves szerzőiről Domokos már nagyon sokszor elmondta a magáét máshol. Hogy mégis meghatározó

a jelenlétük, az itt inkább a társadalom kulturális életműködésének folyamataiból, irodalomszociológiai jelenségek következményeként, esetenként a kultúrateremtők akulturációjával szembeni fellépés kényszerűségeiből következik. „Én a magyar önismeret leghívebb tükrét, minden történelmi, társadalmi, és emberi szituációban leginkább megbízható és útbaindító iránytűjét a magyar kultúrában találtam meg a magam számára” – írja, és gondolatmenetét ezzel zárja: „Merjük végre tudomásul venni, hogy olyanok vagyunk, amilyenek kultúránk tükrében mutatkozunk.”

De mit mutat nekünk ma ez a tükör? A valóság mindkét arcát. Megmutatja azt a felmérhetetlen gazdagságot, amit századok során sikerült megteremteni, és mutatja azokat a veszélyeket, amelyek miatt mindez elpusztulhat. Domokos Mátyás szorongó érzékenységgel észleli, hogy paradox módon a kultúra értékeit valójában kevésbé fenyegette az a pusztító szándék, ami 1949 és 1989 között kulturális vagy irodalompolitika néven működött, mint ami utána következett. A kultúrára irányuló állami figyelem ugyanis rendkívül fölértékelte, szinte példa nélkül állóan fontossá tette mindazt, amit ellenőrizni akart. Ez a voluntarista és cenzori hatalmát mindenre kiterjesztő rendszer azt a szabadságot akarta elvenni a szellemi élettől, amit végeredményben nem lehet. Ezért a kultúra megőrzött annyit autonómiájából, hogy – ugyan elfojtva, torzulva, megalázva – megőrizze életképességét, s ha kedvező körülmények folytán valami kis életteret kapott, mint a sivatagi vagy sarkvidéki növények, a fejlődésnek kedvező pillanatban szinte azonnal kivirágzott.

Ezzel szemben a kultúra mai szabadsága csak látszólagos. A politika álszent visszahúzódása azt jelenti, hogy támogatást (közvetlen anyagiakban, munkahelyekben, médiatámogatásban stb.) ugyanúgy csak a pártszolgálókat kapnak, mint korábban, ám eközben a nagypolitika egészében véve mérsékelten ellenséges a kultúrával szemben, mert az többnyire úgy vár támogatást, hogy meg akarja őrizni függetlenségét. „Aki csak a saját nevében beszél, azt nem kérdezi senki, mert az úgysem számít, hiszen nincsen mögötte párt, klikk, klán és szekértábor; gondolja a szabadság felhasználásának lehetőségét párttagságokhoz kötő pluralizmusdiktatúra.” – írja Domokos Mátyás. Az ez idő tájt a hatalom működésével jellemezhető magyar társadalom tehát mintegy leír-

ta a kultúrát, az – a csupán üzleti ágazatként működő leágazásától elszakadva – néhányak magánügyévé vált. Ez egyre súlyosbodó szövegművekkel jár, amelyeknek egyikét így jellemzi: „Németh László orvosi kifejezésével élve: nem ösztönei feledékenységről, hanem az írástudók dementiajáról – elbutulásáról – van szó, amelynek egyik jellegzetes tünete, hogy miközben színpalhasogató hivatkozások történnek arra a hagyományra, amelyet a *Jónás könyve* szerzője és – főleg – *A minőség forradalma* szerzője művével teremtett, a művükbe, magatartásukba és vállalkozásukba zárt szellemi-erkölcsi imperatívuszok sugárzását nyomtalanul elnyeli a szellemi-erkölcsi érzékenység eltompulásának ólomköpenye.”

Ez az elbutulás, ha úgy tetszik, az *írástudók ájulása*, a legfájdalmasabb kínja volt Domokos Mátyásnak, aki különösen nehezen viselte, hogy a leépülést éppen a szabadság beköszöntése után kellett megtapasztalnia, akkor, amikor végre módja nyílt arra, hogy a megjelenés bizonyosságával ír hasson. Emiatt hatja át írásait, jellemezte szavait az a keserűség, ami az öregkor bölcsességében pácolva a szabadon szárnyaló szellem derűjével együtt jelenti írásainak alaptónusát.

Ez a fanyar ambivalencia azonban csak részben újabb fejlemény, valójában nemzedéki élmény kifejezője. Annak a józan fölmerése, hogy a környező, hétköznapi világban a kisszerű ostobaság dominanciájával ugyan nem lehet megküzdeni, de az „az örök művek világa”-val mérve efemer jelenség marad. Az e törvénybe vetett hit azonban nem jelent védelmet a folyamatos irritációval szemben, s nem vigasz akkor, ha azt kell látni, hogy „az irodalom igazsága politikailag sohasem volt és sohasem lesz kívánatos”. Félreértés ne essék: ezt nem elsősorban az irodalmár mondja, mert az ilyen igényt nem is támaszt, hanem az állampolgár és az irodalomszervező. Tehát nem az esztéta, hanem a citoyen az, akinek elemi kötelességérzete diktálja, hogy a politikával (elmarasztaló ítélete ellenére) kapcsolatot tartson. Az irodalmár számára a művészi érték lehet önmagáért való, de a nemzeti közösség, a világban küldetést kereső ember feladatai közé tartozik, hogy az általa fontosnak tartott értékek képviselőjében is eljárjon. Domokos Mátyás ilyen értelemben közéleti emberként járt el, amikor az emberiség, a nemzet és az egyes ember számára nélkülözhetetlennek tekintett, esetünkben az irodalomban testet öltő értékek születését segítette, és azokat megpróbálta minél több em-

ber-, illetve nemzetársához eljuttatni. És az ehhez szükséges leghatékonyabb eszközökkel a demokráciában is a politika rendelkezik. E kötet írásában ez a felelősségérzet jelenik meg, de a kétféle figyelő szellem ugyanúgy nem tud közéleti kitérők nélkül csak az irodalomról szólni, ahogyan (intellektuális) közíróként is mindig visszatér az irodalom világába.

Ezért nem véletlen, hogy a kötet darabjai három ciklusba rendezve kerülnek elénk. Nem hiszem, hogy direkt módon tudatos ez a szerkezet, de mégis nagyon határozott formát mutat. Az első rész („Kérdés kérdés hátán”) körkérdésekre, aktuális problémákra adott válaszokat tartalmaz. Témái: a magyarság jövője, az irodalmi értékek válságos helyzete, az írástudók szerepvállalása, az irodalom egysége. Ez a tétel a 2004-es, a kettős állampolgárságról tartott népszavazás katasztrófájának nyomán írt megrendült és megrendítő írással zárul, amelyben nemcsak a helyzetet elemzi, hanem családtörténetével, személyes vallomásával már a harmadik rész emlékeztetői felé mutat.

A második rész („Szépirók”) szövegeinek fókuszában nyilvánvalóan maga az irodalom áll. Ám ez a nyilvánvalóság közelebről nézve csak látszólagos: az írók, az irodalom csak a matériát adják, a gondolatmenetek a szellemi közélet folyamataihoz közelítenek, s az első tétel hangnemében maradnak. Móricz Zsigmondnak nem művészetéről szól a közeli évforduló nyomán, hanem egy Brazíliai szakadt családban, idegenben felnőtt, de anyanyelvét, az óhaza iránti elkötelezettségét megőrző „földijének” a nálunk sokszor lesajnált, a mai „fősodortól” már-már idegennek kikiáltott íróhoz való vonzódását elemzi. Németh Lászlóról műveinek kiadási problémáiról, az írói gondolatot a leghívebben kifejező szövegváltozat megkeresésének nehézségeiről, és felkavaró recepciótörténetéről ír. Az persze természetes, hogy ezeket a futamokat is a hangzásmód polifóniája jellemzi: közéletiség, kortörténet, filológia, az írói üzenet átfogó ismereteket tükröző interpretációja egyaránt megjelenik bennük. Hasonló a helyzet, amikor Illyés Gyuláról ír és beszél, bár itt közvetlenül a műről magáról aránylag több szó esik. Vélhetően azért, mert ez az életmű kevesebb polémiát váltott ki, és inkább a (nemritkán úgy tűnik, tudatosan irányított) felejtés fenyegeti, mint ellenfelei. Természetes módon kapcsolódik ide az a tanulmány, amelyben az Illyés Gyuláné József Attila utolsó hónapjairól című könyvében megírt, sok vonásá-

ban nemcsak tragikus, hanem abszurd történetet elemzi. Domokos tárgyismerete, filológiai felkészültsége, személyessége, a szereplők mindegyikének lelki történéseire érzékeny empátiája nyomán olyan interpretáció fogalmazódik meg, amely már a költészet és a bölcsélet felé hajlik. Eközben irodalomtörténeti jelentésében is hiteles, és alkalmas arra, hogy kiemelje a kötetet a pletykaéhségüket kielégíteni akaró irodalmi kukkolók diskurzusának mocsárvilágából.

A harmadik rész (*Non fiction*) meghatározó részét két nagy ívű emlékezés adja. Mint a klasszikus, háromtétéles szonátaformában: az alaphangnem tér vissza. A vezető dallam ismét a valóságé, de már nem a társadalmi-szellemi folyamatokra építve, hanem az azok emberi tartalmát megmutató konkrét sorsokba ágyazva (ahogyan a középső tétel irodalmibb motívumai beépültek a nyitótétel elemeibe). Főhősei Ferenczy Béni és Sárközi Márta, akik legnagyobb emberi élményei voltak. (Nem kis dolog ez olyan kivételesen szerencsés ember esetében, aki Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Vas István körében is otthon lehetett) Ezek az írások a személyesség, a mindenre figyelmes, már magában a látásban analitikus tekintet, az erkölcsi, történelmi, emberi érzékenység, a barátság és hűség – ne féljünk kimondani – remekművei. Domokos Mátyás emlékezései olyan írói képességeket villantanak fel, amelyek nyomán megkockáztatható, hogy (számára) szerencsésebb körülmények között nemcsak irodalmi, hanem írói pályát is befuthatott volna. Keménysége és rugalmassága folytán azonban ez a sors másként alakult. Mindenesetre e kötetének stiláris változásai, színeinek villódzása is megkapó: ez a – talán leginkább Illyés prózájának világos eleganciáját idéző – pontos és hajlékony szöveg időről időre, eredeti emelkedettségét megőrizve képes fölvetni Szabó Dezsőnek is becsületére váló vad hullámokat. Ilyet például: „azokat a kortárs író kezeket látom magam előtt, amelyek sorra-rendre elejtik az író tollat, hogy a habzó szájú tolerancia igehirdetőiként kést ragadjanak”, és ilyen szóalkotásokkal ajándékoz meg minket: „gyűlöletdiaszpóra”, „hamiskártyavár”, vagy így elemez egy helyzetet: a „prousti mélyemlékezet helyébe jól megfigyelhetően *mélyfelejtés* jelensége lép”. Mindez igazi írói lelemény, mégsem érdemes egy esetleges írói pálya lehetőségeiről vizionálnunk, mikor pontosan tudjuk, hogy milyen tanulmányokat és esszéket kaptunk tőle. Van okunk saj-

nálni, hogy nem jutott ideje megírni egy teljes pályaképeinek felemelő vagy éppen feldühítő találkozásait rögzítő, átfogó emlékezés kötetet. Abban ugyanis bizonyosak lehetünk, hogy pályája emlékezete (amit megírt töredékeiből fő vonalaiban megpróbálhatunk rekonstruálni) nélkülözhetetlen forrása lenne a korral foglalkozóknak és reprezentatív darabja a magyar emlékirat-irodalomnak.

De kár a hiányokon tépelődnünk, azzal kell törődnünk, amit örököltünk. Nemcsak könyveket, nemcsak gondolatokat, hanem példát is. Domokos Mátyás élete utolsó könyvének utolsó soraiban ezt üzeni: „akár akarom, akár nem: felelős vagyok mindenért, amit teszek és csinállok, hiszen szabad akarattal rendelkezem. Ami engem illet: én eszerint igyekszem élni, olyan korban, amikor egyre többen hiszik, hogy bármit megtehetnek következmények nélkül.”

(Domokos Mátyás: *Nem-múló múlt – Esszék, tanulmányok*. Bp. 2006, Nap Kiadó)

K: GRÓH GÁSPÁR

clm
 IN MEMORIAM MISTÉTH ENDRE

ny: nekrológ

2006. július 21-én eltemettük a Farkasréti temetőben Mistéth Endrét, a kiváló mérnököt, az 1945–47-es demokratikus szakasz utolsóként köztünk maradt miniszterét és a néhány héttel korábban elhunyt, a legnehezebb körülmények között is hűséges feleségét, Ludányi Esztert. Sajnos az elektronikus média nem tartotta emlétre méltónak az eseményt, s a pártok sem mutattak részvétet az esettel kapcsolatban. A szakmai méltatók mellett régi politikus társaként egyedül Horváth János fideszes padosorokban ülő képviselő vett részt e nem mindennapi férfiú temetésén, s állította elénk emberi példaképként. Mindezt azért tartjuk szükségesnek szóvá tenni, mert Mistéth Endre azon kevesek egyike, aki a 20. század mindkét totális diktatúrájának aktív ellenfele volt, így elvárható lenne, hogy a mai demokratikus pártok tagjai nagyra értékeljék példáját. Kiváló mérnök volt, 1945 előtt már műegyetemi oktatói múltja (tanársegéd, majd adjunktus) és magánirodai tevékenysége is volt. A politikába csak akkor kapcsolódott be, ha úgy érezte,

K: Tönök Balint

hogy használhat ily módon hazájának. Először a náci megszállás idején, a Magyar Függetlenségi Mozgalom és a Kiss János vezette katonai ellenállás keretében, másodsor pedig a háború után az újjáépítés és a demokráciaépítés szolgálatában. Mindkét esetben Kóvágó József hívására, s mindkétszer a Kisgazdapárt égisze alatt. Gondolkodására és elvhűségére jellemző, hogy az 1990-es demokratikus fordulat után azért maradt távol a politikai közélettől, mert pártjának bázisát, a paraszti osztályt Kádárék szétverték, s úgy érezte, hogy a kisgazda alapon való politizálásnak nincs társadalmi bázisa.

Egyébként is politikai ambíciók nélküli politikus volt, aki a náci-ellenes illegális harcban hazafias kötelességből és nem politikai célok érdekében vett részt. 1945-ben újra kellett hívni, hogy az újjáépítés szolgálatába állítsa kiemelkedő mérnöki tudását. Ő volt a tervezője az első „állandó” pontonhídnak, a felrobbantott Margit hidat pótló Mancinak, s az első, több mint tíz évig használt, Kossuthról elnevezett „állandó” szükséghídnak. Óriási munka volt ez, mert az akkori anyagihiányos időkben egyes részeket naponta újra kellett tervezni, mert kiderült, hogy a beépítésre alkalmas anyag nem áll rendelkezésre. Az 1945-ös választások után először az Iparügyi Minisztérium államtitkára, majd a Nagy Ferenc-kormány építés- és közmunkaügyi minisztere lett.

Amikor 1947 elejére nyilvánvalóvá vált a kommunisták számára, hogy politikai úton nem képesek megszerezni a hatalmat, elhatározták, hogy a legnagyobb demokratikus erőt, a Kisgazdapártot egy konstruált perrel szétverik. E célt szolgálta az úgynevezett „köztársaság-ellenes összeesküvés per” terve. Ennek a pernek lett egyik vádlottja Mistéth Endre. Letartóztatása előtt ugyan megígérte Rajk László, hogy ha lemond a miniszteri székről, akkor nem lesz bántódása, de természetesen ez üres szó maradt. Kihallgatásának második napján Péter Gábor közölte vele, hogy letartóztatják, de délután hatig elengedte, hogy átadhassa az ügyeket a minisztériumában. (Nyilván azért, hogy alkalma legyen megszökni, s így mindent rá lehessen kenni a perben.) Mistéth ekkor felkereste Nagy Ferencéket, s tájékoztatta őket kihallgatásáról, s értésükre adta, hogy Rákosiék nem órá kíváncsiak, igazi céljuk a Kisgazdapárt vezetőinek eltávolítása a politikai életből. Péter Gábor legnagyobb meglepetésére hat órára visszament az Andrassy út 60.-ba.

A per folyamán kihallgatása előtt közölte a tanácsvezető bíróval, hogy ha az asztalon lévő felvevőkészüléket nem kapcsolja ki, akkor ő kizárólag a kommunista pártot leleplező mondatokat fog mondani. Dr. Jankó kénytelen volt a követelésnek eleget tenni, így viszont a vádlott elérte, hogy a rádió nem közvetíthetett tendenciózusan összevágott szöveget a perről. Tehát határozott, kemény ember volt Mistéth Endre még fogolyként is. Nem csoda, ha Arany Bálint, a per egyik fő vádlottja visszaemlékezéseiben így írt róla: „Mistéthről mindenki tudta – főleg a hatóságok –, hogy semmiféle vonatkozásban nem hajlandó megalkudni elvei és az igazság rovására.”

Első fokon három és fél évre ítélték, másodfokon – távollétében – ezt hatévi kényszermunkára emelték, később még ezt is meghosszabbították. Több mint nyolcévi rabság után szabadult 1955. április 4-én, de 1958-ig rendőri felügyelet alatt állt. Formális jogi rehabilitációja azóta sem történt meg.

A szakma nagy szeretettel fogadta vissza. Az Uvaterv, majd a Vízügyi Tervezőiroda munkatársa lett. Innen ment nyugdíjba 1978-ban ágazati főmérnökként. Ország- és világszerte hidak és más létesítmények dicsérik tervezőmunkáját. Például a heluani Nílus-híd, az iraki Garbat Ali híd vagy a ferihegyi 2. számú hangár. Azok az alkotások, amelyekben vezetői befolyása érvényesült, felsorolhatatlanok. Számtalan tudományos cikke, tanulmánya jelent meg, rendszeres szaktanácsadói tevékenységet és oktatómunkát végzett. Néhány évvel ezelőtt jelent meg *Méretezéselmélet* című nagy jelentőségű műve. A műszaki tudományok doktora, a Budapesti Műszaki Egyetem és a Soproni Egyetem tiszteletbeli doktora, címzetes egyetemi tanár, Széchenyi-díjas.

Politikai érdemeit 1946-ban a Szabadságrend ezüst fokozata, 1992-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillagokkal, 1996-ban a Szabad Magyarorszáért Érdemkereszt, végül 2006-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztje kitüntetéssel ismerték el.

Természetesen bántották az ellene felhozott hamis állítások és vádak, és perbeli kihallgatása során vissza is utasította őket. Különösen mélyen érintette az a megállapítás, hogy a Magyar Közösség, melynek tagja volt, fajvédő és antiszemita szervezet. Még 1998-ban is vitába szállt a Mozgó Világ szerzőjével, aki szerint a közösség „fajmagyar rasszizmus alapján állt”. Gosztonyi Péterre hi-

vatkozott, aki szerint „náci- és bolsevikellenes titkos társaság” volt a Magyar Közösség, s kifejtette, hogy célja a magyarság érdekeinek szolgálata és védelme volt, ami egy országban sem hibáztatható. Megemlítette, hogy egyik vádlott-társa, a zsidó és illegális kommunista Weishaus Aladár a per folyamán kijelentette: „Büszke vagyok, hogy ezek között az emberek között kerültem megméretetésre.” A faji jelleg meghatározó voltát pedig saját személyével cáfolta, hiszen ősei nem Árpád ivadékai, hanem francia hugenoták és görög-szerb származású emberek voltak. S neki még az sem jutott eszébe, hogy megmagyarosítsa a nevét.

Végül szólni kell feleségéről, Ludányi Eszterről. Nem csak azért, mert egyszerűen temették el férjével, hanem főleg azért, mert társadalmunk nem eléggé, sőt talán egyáltalán nem méltányolja azoknak a magyar asszonyoknak a nagyszerű helytállását, akik évekig azt sem tudták, hogy él-e, hal-e férjük (vagy fiuk), de bátran és hősiesen kitartottak, gondoskodtak családjukról a primitív kommunista vezgatúrák ellenére. Hűségesekek maradtak nemcsak férjükhöz, de férjük eszméihez is, ami nem volt könnyű a börtön falain kívüli „szabad” világban. Ilyen asszony volt Ludányi Eszter, s legalább halálakor fejezzük ki tiszteletünket, melyet őszintén érzünk iránta, és rajta keresztül minden hasonló sorsú magyar asszony iránt.

Mistéth Endre és Ludányi Eszter: két nagyszerű ember hagyott itt bennünket, pedig ilyenekre lenne szükség igaz emberekben szegény korunkban!

Ks. TÖRÖK BÁLINT

(498) 323.1x

A POLGÁRSÁG SZÍNEVÁLTOZÁSA X 378

2001. február 2-3-án a mai Trnavská univerzita (Nagyszombati Egyetem) és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem közös millenniumi ünnepi találkozót rendezett Nagyszombatban és Budapesten mindenekelőtt államalapításunk évfordulójának tiszteletére. A találkozóról kétnyelvű kötet jelent meg. A két egyetem mindmáig virágzó együttműködésének gyökere az alapító élete és munkássága. Granasztói György város- és társadalomtörténete ebből a látószögből is alpmunka, hiszen a tanulmány „a kiváló szlovák

Ks. Käfer István

történész, néhai Štefan Kazimír” kollegialitásának köszönhetően született, aki szerzőnk elé tette a nagyszombati adójegyzékeket, írásának tárgyát. (7. l.) A magyar–szlovák interetnikus összefüggések értelmezésével próbálkozó irodalomtörténész és egyben szükségszerű polihisztor őszinte elismeréssel nyugtázza a számítástechnikának is köszönhető finom elemzéseket, és örömmel, készséggel okul belőlük saját kísérleteiben.

Az adójegyzékekből a szerző térképeket készített, s ezekből következtet a város társadalmi helyzetének alakulására, és mivel a jegyzékek 1579-től 1711-ig megvannak, városnegyedenként nyomon követi a házak számát. A gyarapodás idejének nevezi az 1579–1612, a változó városnak az 1634–1656, végül új Nagyszombatnak az 1711-es éveket. A házakat számba vevő első fejezetet a tér és nyilvánosság elemzése követi, a polgári és a másik világ küzdelme: a középkori polgárság fokozatos visszaszorulása, melynek végén a középkori polgári autonómia megszűnt, s a polgárságot a barokk hatalom saját rendjébe tagolta. Az adójegyzékek alapján készített térképeken 1711-ben már túlnyomórészt egyházi épületek láthatók, s az elkülönülés az egyházi-szellemi és a polgári-kereskedelmi városrész között annyira előrehaladt, hogy „a betelepült új barokk hatalom számára a polgárváros nem volt több kulisszánál.” (108. l.) Szerzőnk óvakodik a tényekkel alá nem támasztott feltételezések-től, nem fogad el régi elméleteket, és jól látja a történetírás adósságait. A történelemtanítás dogmájának nevezi, hogy a protestantizmus a katolikus egyház korrupszága következtében bontakozott ki, holott a korrupció nem szűnt meg a protestantizmussal. Az sem fogadható el, hogy a protestantizmus a burzsoáziára épített, hiszen Thököly Sebestyén, Nagyszombat leggazdagabb kereskedője Késárkon földbirtokot vásárolt, s mint ilyen, protestáns maradt, akár a német tartományok uralkodói.

Granasztói térkép-fényképei kiválóan kiegészítik tanulmányának szövegeit, meg az eddigi szakirodalom eredményeit. Jól látható az épületeken az esztergomi káptalan és az érsek odaköltözése, a korábban is három etnikumú város lélekszám-növekedése a magyarok betelepülésével. A feszültséget I. Ferdinánd 1542 és 1551 között több rendelettel, például a bíróválasztás rendjének szabályozásával igyekezett oldani. Az alapjegyzék-térképeken ez úgy látható, hogy „az északnyugati második negyed mutatkozik ismét a legdinamikusabbnak, mert a lakók száma itt több mint hét-

szerezésre nőtt”. Ezek a délről beköltözött, de házhoz még nem jutott magyarok. (20–22. l.)

Izgalmas olvasmány a reformáció térhódítása a városban. Sok protestáns polgár vállalt közéleti szerepet, és vagyoni helyzetük mutatja, milyen nevezetes, tehetős tekintélyek voltak – mind a nyugati városrész szívében. Ilyen volt például Nyilas István esztergomi származású bíró és esküdt. Felesége a humanista Joannes Sambucus – Zsámboki János testvére. Esküvőjükre protestáns ének készült. A Zsámbokról Nagyszombatba került család mellett a másik híresség Trombitás János, aki Nagymarosról költözött a Várostorony és a piac közelében álló házba. Kereskedelmi tevékenysége az egész országra kiterjedt. Tudjuk, a katolikusság utolsó bástyája végveszélyben volt, hiszen már Bornemisza Péter is a városban prédikált.

Lapozásunk hasonlóan érdekes része a barokk kezdeteit tárgyaló fejezet, különösen Pázmány Péter munkássága: a klarisszák kolostorának helyreállítása, a Szent Adalbert konviktus alapítása szegény ifjaknak, újabb konviktus nemesi származásúaknak, az Esztergom főtemplomát helyettesítő Szent Miklós-székesegyház felújítása, nem utolsósorban az Egyetemi-templom építésének megkezdése, valamint a ferences kolostor felújítása. Szerzőnk itt feltételezésbe bocsátkozik, miszerint „a ferencesek adták a magyar prédikátort, aki ... a magyar ajkú szegények papja lehetett. Saját templomukban pedig szláv prédikációt is tartottak.” (76. l.) A Szent Mihály-kápolna javítására a „szláv és német nyelvű” szegényeknek volt szükségük. Itt van szó ismételtelen Ferdinánd rendeletéről, amely megerősítette, hogy a három náció egyforma jogokkal rendelkezik. A kápolna és a városfalhoz tapadó viskó sor nem „valamiféle szlovák specialitás”, mert magyar nevek is találhatóak ott, de az adójegyzékekből arra lehet következtetni, hogy „a kápolna a szlovákul és németül beszélő, polgárjoggal rendelkező szegények gyülekezőhelye volt”. A magyar prédikátor hiányából pedig arra, hogy „a magyar ajkú szegénység inkább a protestánsokhoz húzott”. (76–77. l.) 1615–1640 között alakult ki a barokk Nagyszombat, az új nyilvánosság szétfeszítette a korábbi kereteket. A korabeli városképeken tornyok magasodnak a viskók rovására a korábbi ábrázolások arányosságával szemben.

A tanulmány eszmefuttatásai a barokkról híven tükrözik a 20. század hatvanas éveiben indult és azóta is alakuló elemzéseket.

Jól sikerült a Pázmány–Esterházy Miklós viszony beépítése a nádor mecenatúrájával épült Egyetemi-templom történetébe. Személyes ellenszenvük és politikai ellentéteik dacára egyetértettek „a nagyszombati nyilvánosság terének” átalakításában, és mindketten a barokk művészet programját valósították meg. A nádor feltétlenül alávetette magát a római jezsuita központ igényeinek, és a főoltár elkészülte után az alatta kialakított sírboltot nyilvánította családi kriptájának.

Hasonlóan objektív a katolikus–protestáns és az etnikai viszonyok képe, annak ellenére, hogy „Pázmány és a jezsuiták nem annyira tárgyaltak, mint inkább benyomultak”. A városi tanács összetételének 1624. évi vitájában a háromtagú döntőbizottság egyike Szegedi Gáspár protestáns püspök volt.

Az új barokk nyilvánosság kialakulásához erőteljesen hozzájárult az egyetem és az uralkodótól kapott kiváltságai. A renitenskedő diákok megbüntetésének jogán vitatkozó egyetem és a város konfliktusát királyi vizsgálóbizottság tárgyalta, amely előtt viszont a város küldöttsége nem volt hajlandó megjelenni. A két fél között évtizedekig folyó küzdelemben Esterházy Miklós vargák és szabók ostoba követelésének nevezte a városiak igényeit, azok viszont a 17. század végére kompromisszumot kötöttek a jezsuitákkal: kérték, hogy az ő gyermekeiket is vegyék fel a szemináriumba.

Szerzőnk igen-igen helyesen természetesnek veszi, hogy nem valamiféle külföldi témával foglalkozik. Most az írásom elején mondtok szempontjából lapozgatók a tanulmányban. A számítógép kényelmessége nehezíti a pontos szlovák írásmódot, bár az néhány helyen mégis dicséretesen megvalósul. Stefan Kazimir helyett Štefan Kazimír kellene, ugyanakkor Štibrányi helyesen van. Ezért zavaró a Simoncic – Šimončič, a Chaloupecky – Chaloupecký, a Jan Dubovský Ján Dubovský helyett. A város vízfolyása hol Tyrnávka (13. l.), hol Tirnávka (55. l.), hol Tirna (54. l.). A jegyzetek és a bibliográfia között jelentős nyelvi különbségek akadnak utóbbi javára. A 6. sz. jegyzet Danovy registri-je Daňové registry-re helyesbedik (133. p.) Hasonló pontatlanságok vannak a 15. oldal táblázatának „mai szlovák utcanév” rubrikájában. Az -ova végződéses a helyesek, nem az -ová-k. Ennél komolyabb kifogásom, hogy szocializmuskori utcanévek szerepelnek (azok is hibákkal), pedig a város dicséretesen mindegyiket megszüntette,

sőt lehetőleg visszaállította az ősi neveket: a Gottwaldovo ma Trojičné (Szentháromság), a Februárového vífazstva Hlavná (Fő), a kpt. Jaroša Františkánska (Ferencesek), a Jielmnického Štefánikova, a 29. augusta Jeruzalemská (Jeruzsálem), az Obrancov mieru Paulínska (Pálosok).

Mindezeknél összetettebb kérdés a „szláv” és a „szlovák” fogalom használata. Kazimír kolléga természetesen kiváló szlovák történész (7. l), a bíróválasztással kapcsolatban viszont a magyar, a német bíró után a harmadik évben szláv kell legyen. Ha a bíró magyar, a kapitányt a másik két nemzetből kell választani és fordítva. (21. l.) Szláv prédikátor (56., 70. l.), szláv prédikáció (76. l.) ... szlovák specialitás (uo.) követik egymást. Érthető a magyar kutató bizonytalansága az egykorú latin dokumentumok fordításakor, sőt a magyar szövegek értelmezésekor is. Pázmány magyarul „tót nációnak nevezte a nyugati szlovák etnikai régió lakóit, *Kalauzának szlovák fordítója latin jegyzetben* ekképpen: Sed hoc mihi non bene videtur in slavonico exprimere. A 19. század második felének szlovák terminusa ugyanúgy pontatlan a 16–18. századra, mint a magyar. Pedig ez a slavonicus egyértelműen szlovákot jelent Pázmány igyekezetében, hogy megszabadítsa híveit a szlovák evangélikusok eretnek liturgikus csehnyelvűségétől. Ennek a terminológiai problémának a megoldása is a jövő feladata. Mindenesetre Nagyszombat alaprajza 1865-ből még német nyelvű. A város a dualizmus korában erőteljesen magyar jellegű volt, mára pedig egynemzetiségű szlovák városként múltjában, dokumentumaiban őrzi hungarus, azon belül magyar nyelvű hagyományait. Nagyszombat a szlovák katolikuság központja, gondosan ápolja Pázmány hagyatékát.

Granasztói György könyvét sürgősen szlovákra kell fordítani, és neki kell látni egy hungarus szemléletű közös Nagyszombatmonográfia munkálataihoz. Ez a könyv hiányt pótol az irodalom- és művelődéstörténeti szakirodalomban, viszont belőle is hiányoznak e diszciplínák eredményei. Különösen a legutóbbi két évtizedből.

Nem olvasunk Sambucusról, Pécsi Lukácsról, az egyetem nyomdájának munkájáról és munkatársairól. A barokk győzelmét is csak „hungarus”, „uhorský”, szemlélettel lehet tovább értelmezni, s ehhez kötetünk nehézkesen használható hármastagolású Bibliográfiája jelentős bővítésre szorulna. Igaz, szerzőnk teljesítette, amire

vállalkozott. S hogy további munkálatokra ösztönöz, ennél nagyobb elismerés és tisztelet aligha illetheti.

(Granasztói György: *A barokk győzelme Nagyszombatban*. Bp. 2004. Akadémiai Kiadó.)

K: KÁFER ISTVÁN

(43)008

elm.

AZ ÚJ BERLINI FŐPÁLYAUDVAR

73

ny.

Ez év május 27-én felavatták, 28-án pedig használatba vették az új berlini főpályaudvart. Szomorú, hogy erre az eseményre a nagyvilág nem csak a városrendezési teljesítmény miatt, hanem egy ámokfutó merénylete okán is felfigyelt. Ez a pályaudvar valóban új, és megilleti a Hauptbahnhof név is, mert központosan fekvő, minden viszonylatot kiszolgáló főpályaudvar. Korábban Berlinnek főpályaudvara nem volt. Ennek az újnak a helyén „valamikor” csak a sok régi berlini állomás egyike állt. Ami kissé részletesebb magyarázatot kíván.

Európa metropolisainak a sorában a központi pályaudvar ritkaság. Sem Párizsban, sem Londonban sem Bécsben, Madridban, Moszkvában vagy Szentpétervárott máig sincs főpályaudvar. Budapesten sincs. Ezekben a városokban a belőlük sugárirányban kivezető megannyi vasútvonal végpontjain még a 19. században – a vasútépítés hőskorában – mindegyik vasúttársaság megépítette a saját végállomását. Legtöbbször egy-egy „fejpályaudvar” alakjában, ahol a vonatok egy nagy csarnokból indultak és érkeztek. Itt a vonatok csak úgy folytathatták útjukat, hogy irányt változtattak. Akad kivétel is. Ezek közé számít Róma, ahol sikerült a város-hoz érkező főbb vasútvonalakat egyetlen pályaudvarba vezetni, a Terminibe. Van olyan nagyváros is, ahol nagy költséggel a föld alatt összekötötték a város területén egymástól messze fekvő vonalakat, így alakítottak ki központos illetve főpályaudvart (pl. Brüsszelben). S van néhány olyan „szerencsés” város, ahol a magán-vasúttársaságok régi kisebb pályaudvarait egybe lehetett fogni, amikor azok egy államvasút közös kezelésébe kerültek, így válóultak meg Lipcse és Frankfurt főpályaudvarai.

Az elkülönülten épített pályaudvarok a továbbutazni készülő utasok részére természetesen sok nehézséget jelentettek. London-

K: Kubinszky Mihály

ban, s Anglia kisebb városaiban is, ezért szinte minden pályaudvarhoz szállodát illesztettek, rögtön a vágányok végén az állomás-előtérre tekintő oldalon. Másutt konflisok, később a városi közúti vasutak (köznyelven a villamosok) és taxik szállították az utasokat egyik állomásról a másikra, miközben a város egyes nevezetességeit is megismerhették. De az utasoknál is nagyobb kellemetlenséget jelent mai napig a fejpályaudvar a vasúti forgalom részére, költséges üzemet és menetrendi késedelmet- idővesztéséget egyaránt. Az üzemi hátrányokat a városokat övező „körvasutak” enyhíthették, de ilyenek építése a legtöbb helyen akadályba ütközött és ütközik mai napig. Budapesten és Bécsben a Duna, Prágában a hegy, Londonban és másutt is a pályaudvarok körül épült háztenger gátolja a gyökeres megoldások gazdaságos megvalósíthatóságát.

Berlinben, a 19. század végén, az 1870-es porosz–francia háborút követő gazdasági fellendülés – a győztes bismarcki birodalom gazdagsága – lehetővé tett egy sajátos megoldást. Körvasutat építettek, melyre a városba vezető tíz (!) vasútvonal forgalmát is rávezethették vagy felfűzhatték, s ezt a vasutat – a belvárost átszelő illetve ahhoz közeli szakaszokon – emelt szinten, vagyis töltéseken és hidakon vezetett átlós vonallal egészítették ki. A pályatest kiszélesítve a városi vasútnak is helyt adott. A vonatok egy része továbbra is igénybe vehette a nagy fejpályaudvarokat, így a neves és forgalmas Potsdamer és az Anhalter Bahnhofokat, de a távol-sági vonatok nagy része a várost átszelő emelt vágányzaton végigfutott az átellenes helyzetben levő pályaudvarig. Különös forgalmi helyzet alakult így ki, a milliós városok sorában szinte egyedülálló megoldással. Nevezhetjük kompromisszumnak is. Működött a 19. század végétől a második világháborúig, amikor is a nagy régi berlini pályaudvarok majdnem mind elpusztultak. Köztük az a Lehrter Bahnhofnak nevezett fejpályaudvar is, mely 1871-ben épült, s diadalívet idéző főhomlokzatával a mi budapesti Keleti pályaudvarunknak építészeti mintaként szolgálhatott.

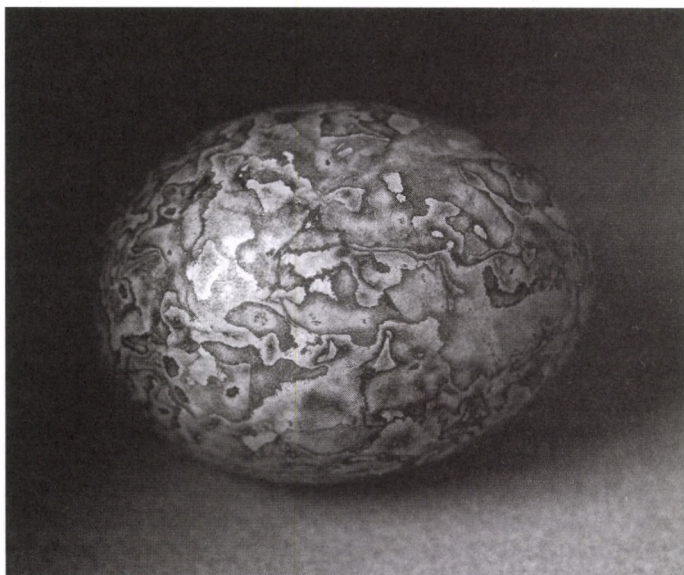
A második világháborút a német főváros közel fél évszázadig tartó megosztottsága követte. Kelet-Berlinben városrészben a várost átszelő magasvasút egykori „Schlesischer Bahnhof”-ját tették meg az ide érkező és innen induló vonatok végpontjává. De a keleti német vasút, mely továbbvitte a „Deutsche Reichsbahn” nevét is, ellátta egész Berlin vasúti forgalmát, a Nyugat-Német-

országba (NSZK) vezető vasutakét csakúgy, mint a Nyugat-Berlinben városi forgalmat bonyolító városi vasútét. A berlini vasutak politikai alku tárgyává degradálódtak.

Németország 1990. évi újraegyesítése majd Berlin megint össznémet fővárossá válása után a városi szenátus és a vasút (immár új DB) igazgatósága egyaránt egy a történelmi fordulathoz méltó, korszerű megoldásra törekedtek. Az 1994-ben született döntés nyomán megindult az építkezés, de a feladat nagysága miatt több mint egy évtizedbe került, míg elkészülhetett az új főpályaudvar.

Az előkészítés és a lehetőségek mérlegelése során érdemben két megoldás vetődött fel: a réginél átfogóbb körvasút létesítése és a várost észak–dél irányban átszelő új alagút furásával két tengely metszéspontjában új vasúti gócpont létesítése. A választás heves viták és máig sem elcsitult kritikák után az utóbbi változatra esett. A gócpont helye az egykori Lehrter Bahnhofnál helyezkedik el, a meglévő, de korszerűsített és nyomvonalában korrigált nyugat–kelet vonal alatt. De nem egy szokásos, a vágányaival összefonódó állomás építéséről határoztak, hanem egymást szintben elkerülve keresztező vágányzatok építéséről. Az észak–dél vonal a föld alatt, a kelet–nyugat vonal pedig változatlanul a városi utak feletti szinten helyezkedik el. A két vonalba már az elővárosokban az összes Berlint közelítő vasútvonal betorkollik. Így a Berlin térségét érintő minden viszonylat, beleértve a városi vasutak nagy részét is, egyetlen ponton – egymás felett – találkozik. Így épült fel tehát az egykori Lehrter Bahnhof helyén az új főpályaudvar. Az utazóközönség az így kialakult „toronypályaudvarban” kezdheti meg vagy fejezheti be utazását. Mozgólépcsők és felvonók segítségével könnyen és rövid úton szállhat át. A vonatok a főpályaudvar mindkét szintjén át is haladhatnak, akár távoli célok felé, akár egy közeli elővárosi végponthoz. A rendezésre, leállításra szolgáló vágányok nagy területe nem terheli a belvárost.

A gigantikus méretű építési munkák során először a kelet–nyugat vonal egy szakaszának átépítésére került sor, még a pályaudvar mellett folyó Spree medrét is átépítették. Az új csarnok ívben fekvő 6 vágányt fed, melyek változatlanul a távolsági és regionális, valamint az S-Bahnt, a városi-elővárosi vasutakat szolgálják. Az új, donga-szelvényű üvegezett csarnok abban is különbözik az egy évszázaddal korábban épített hasonló műfajú építményektől, hogy karcsú szerkezete révén sok napfényt bocsát be, s így belső

Székelyi Kati: SAJÁT TÉRKÉP, 1998
(tojás, papír, egyéni technika)

tere minden régi vasúti csarnoknál barátságosabb. A legnagyobb teljesítmény bizonyára a 3,6 km hosszú észak–dél alagút építése volt, melyben négy vágány halad mellettük egy közúti forgalmat szolgáló alagútjárat is épült. A Hauptbahnhof föld alatti csarnokában négy széles szigetperon mentén 8 vágány szolgálja a távolsági, a regionális és az elővárosi forgalmat. A főpályaudvarnak ez a föld alatti csarnoka 140 méter hosszú és 15 méter magas. Terének vízszintes födémét 45 oszlop tartja. A vágányok és peronjaik részére 150 méter szélességben kellett a földbe hatolni, ami a mélyépítési munkateljesítményt önmagában jellemzi.

Már a tervezés éveiben eltérőek voltak a becslések a várható forgalom mértékéről. A város újraegyesítésekor Berlin 3,4 millió lelket számolt, a következő évtizedekre 5–6 millió közötti lakosságra számítottak. Ebből a pályaudvar forgalmát tekintve napi maximálisan 300,000 utasra következtettek. Ezzel szemben álltak és vannak ma is vélemények, amelyek ennek még a felében is kételkednek, igaz,

a vasút és Berlin város szenátusa 50 évvel kívánt előretekinteni. A megnyitást követő menetrendben most a Hauptbahnhof két – különböző szinten fekvő – vágány-csarnokában naponta 1600 vonat áll meg. Ebből 164 a távolsági, 354 a regionális forgalmat szolgálja, a többi 1120 pedig a városi és elővárosi forgalmat.

A Hauptbahnhof építése oly mértékig változtatta meg a nagyváros vasúti forgalmát, hogy két egészen új „külső” pályaudvart is kellett építeni, északon Gesundbrunnen, délen Papenstrasse állomások létesültek. Az eddig forgalmas pályaudvarok vasúti üzemi jelentősége is alaposan megváltozott. Az NDK-időkből jól ismert Ostbahnhof az eddigi napi 146 távolsági vonat helyett mindössze 98-at fogad. A lakosság egy részének bánatára a forgalmas Zoologischer Garten és Spandau állomásokon a jövőben a távolsági vonatok egyáltalán nem állnak meg.

Sajnos meg kell állapítani, hogy az új berlini pályaudvar aligha számíthat olyan építőművészeti babérokra, mint amilyeneket pl. Roma Termininek fél évszázada a kritika osztatlanul adományozhatott. A pályaudvar külső képében az ívben fekvő felső csarnokot két irodaépület-szerű hasáb-tömb szeli át. A német újraegyesítést követően a berlini vasúthálózat rendezése olyan sürgetőnek nyilvánult, hogy értékesebb építészeti megoldásokat ígérő tervpályázatot nem hirdettek meg. Ez sajnos meg is látszik az eredményen. A terveket a hamburgi Gerkan iroda készítette, amely más németországi pályaudvar-átépítésekre is sikerrel pályázott. Az építkezés kezdetén ugyan volt olyan tervváltozat is, amely a „toronypályaudvar” két különböző szintjén épült csarnokokat egységes belső építészeti térbe és így áttekinthető látványba foglalta volna, ezt még a megvalósultnál is költségesebb megoldást azonban elvetették. A pályaudvarhoz közeli Reichstag újra-felépítésénél az angol Norman Foster architektonikusan brillírozhatott, a főpályaudvarnál inkább a műszaki teljesítmény maradt csodálatra méltó. Mégis elismeréssel kell szólni főleg az új alsó csarnokról, melynek térhatása, éppen az említett méretek miatt is impozáns.

Az új Berlin-Hauptbahnhof tehát elsősorban városrendezési érdem és érték. Méreteiben és a megoldás sajátosságában a közel két évszázados egyetemes vasútépítés történetében az egyik legjelentősebb pályaudvar-létesítési teljesítmény.

K: KUBINSZKY MIHÁLY

Csu.

FRISS LEVEGŐ?

ny. publicitika Kocsis Ágnes díjazott filmjeiről

„A magyar név megint szép lesz...” – ilyen és ehhez hasonlóan lekesült címekkel, tartalommal jelentek meg cikkek a magyar sajtóban májusban, a cannes-i filmfesztivál idején. A fesztivál művészeti igazgatója, Thierry Frémaux a sajtótájékoztatón azt mondta, hogy „az utóbbi években azt érzékeljük, hogy keletről fúj a szél, ezt igazolja a 2006-os válogatás is.” Érthető volt a felbuzdulás, hiszen az utóbbi évtizedekben – kissé leegyszerűsítve: a rendszerváltozás után – a magyar filmművészet nem tudott tartós nemzetközi érdeklődést kivívni. Most, majd két évtized után, három játékfilmünk s egy kisjátékfilmünk is szerepelt a cannes-i mustrán. A meghívott filmek természetesen már februárban, a 37. Magyar Játékfilmszemlén is feltűnést keltettek, mindegyik nagyjátékfilm szerepelt a díjazottak között. Pálfi György *Taxidermúja* a fődíjat, Hajdú Szabolcs *Fehér tenyere* a legjobb rendezés díját s az előbbivel megosztva a külföldi kritikusok Gene Moskowicz-díját nyerte. Kocsis Ágnes *Friss levegőt* a legjobb első filmnek járó díjjal tüntették ki. Cannes-ból végül csak Kocsis Ágnes *Vírus* című főiskolás filmje hozott díjat, de mégis kétségtelennek tűnik, hogy a magyar filmesek új generációja jelentkezett.

Kocsis Ágnes – akinek páratlan módon két filmje is szerepelt a fesztiválon – még alig hagyta el a főiskolát. A *Friss levegő* vizsgafilmnek indult, s mindössze 17 millió forintból készült. Hogy az olvasó tudjon mit kezdeni ezzel a meghökkentő számmal: ennél alig került kevesebbe egy-egy igényesebb, egyórás, televíziós heti magazin, a legszerényebb költségvetésű magyar játékfilmhez is legkevesebb ennek tízszeresére van szükség. Persze a legkevésbé sem minősíthető egy film a ráfordított összeg alapján, ám Kocsis Ágnes filmje azon kevés magyar film közé sorolható, amelyről mégsem ordít a szegényesség.

A történet végtelenül egyszerű, már-már a minimál art eszköztelenségével. Anya és lánya élnek együtt illetve inkább csak egymás mellett. Angéla tizenhét éves lehet, ruhaipari szakközépbe jár s divattervező szeretne lenni. Anyja, Viola, talán még innen a negyvenen, társat keres, amit megnehezít, hogy nem tud megbékélni a ténnyel, hogy egy aluljáró végcéjének üzemeltetésével keresi nyerét. Mindketten szégyellik ezt a munkát. Az asszony mániákusan mosakszik, s tetemes összegeket költ légrfrissítókra, dezodorok-

K: Tóth Klára

ra. A kislány állandóan szellőztet, s kerüli anyját, csak a közös tévézés tudja olykor egymás mellé kényszeríteni őket. Anyja foglalkozását senkinek nem árulja el. Egy barátja van, s feltűnik egy srác is mellette. S aztán a kitörés lehetősége is felcsillan. Barátja – meglepetésként – benevezi egy fiatal tervezőknek kiírt nemzetközi pályázatra. Tanárait meglepi a lány ambíciózussága, de végül elutazhat. Hátizsákkal, stoppal vág neki a római útnak, de aztán, még a cél előtt, megtorpan. Egy benzinkútnál adódik egy Budapestre tartó autó, s ő beül, hogy hazajöjjön. Nem elég erős benne a változtatás vágya, igazából maga sem hiszi, hogy van megoldás élete problémáira. A film kérdése így lesz az, hogy végül is legyőzheti-e a reménykedés a reménytelenséget.

Sok minden kellene ehhez, főként érzelmi biztonság, működő emberi kapcsolatok. Egy drasztikus esemény hoz változást e téren a hősök életében: a lány óvatos, tapogatózó közeledését az anya felé. Az asszonyt a munkahelyén – a vécében! – megtámadják a bevételért. Kórházba kerül. Angéla látogatja, s látva, hogy anyja mennyire fél, hogy a betegség miatt elveszítheti munkahelyét, beül a helyére. Osztogatja a vécépapírt, de előtte a vázlatfüzet.

Cseppet sem olcsó happy end, inkább egy halványan felskiccelt lehetőség. Kocsis Ágnes a lányt, annak kamaszos-dacos keménységével együtt, finoman, leheletszerűen ábrázolja, talán Isabelle Huppert volt ilyen a *Csipkeverőnőben*, egy másik évszázadban. Külföldi kritikusok Chantal Akermant és a Dardenne-fivéreket emlegetik a *Friss levegő* kapcsán.

Hajdú Szabolcs, akinek harmadik filmjével sikerült a tízes – na jó, legyünk szigorúbbak, de akkor is a kilences – körbe találni, keményebb, kíméletlenebb. Itt nincs mese, nincs lebegés, hacsak a trapézon nem. A hetvenes években a kilenc-tíz éves kislány kíméletlenül eredménycentrikus, már-már szadista edzője agyongyötri a tornászkarrierért. A fiú kamaszként már nem túri a testi-lelki terrort, megszökik egy kijevei cirkusszal. Légtornász lesz, majd egy baleset után edzőnek szegődik Kanadába. Egyszer, egyetlenegyszer üt meg egy gyereket, és az majdnem az állásába kerül. Egy tehetséges, de kommunikációra képtelen fiút bíznak rá. Megküzdenek egymással, egymásért. S Dongó megküzd önmagáért is. Újra edzeni kezd, de már mintha csak magára lenne kíváncsi: mire is képes? Már legyőzte a drillt, már örömet talál abban, hogy próbára teszi magát. S valószínű élvezi, hogy a világ mai érték-

rend szerint első cirkusza, a Cirk de soleil szerződött. Hajdú 34 éves, ez a harmadik filmje, három különböző stílusban. Ez a legjobb! És az is nagyszerű, hogy hat év alatt háromszor próbálhatta ki magát *A Macerás ügyek* és *Tamara* mesevilágát kőkemény, biztos kezű realizmusra váltotta, hibátlanul kockáztatott a kítűnő amatőr szereplőkkel. Meg tudta mutatni, hogy egy személyiség fejlődéstörténete is járhat annyi feszültséggel, izgalommal, mint egy thriller.

A most feltűnt rendezők a hetvenes évek elején születtek. Hőseik is inkább gyerekként, mint felnőttként éltek meg a rendszerváltást, vagy akkortájt születtek. De a személyiségükben benne van a Kádár-korszak öröksége: a kisszerűség, a félelem a kockázattól, a megfutamodás hajlama. S számukra mindez már nem politikai kérdés, inkább pszichikai-lelki örökség, s a nagy kérdés, hogy sikerül-e maguk mögött hagyni a levegőtlen, sivár világot, kijutnak-e a friss levegőre?

K: TÓTH KLÁRA

X 328.1 Gyurcsány X 323

LEHET-E STABILIZÁLNI A DESTABILIZÁCIÓVAL?

A választások óta lassanként négy hónap telik el. A 2002–2006 között az ország ügyeit jegyző kormány a helyén maradt, adott volt a folyamatos működését lehetővé tevő alkotmányos feltétel. A győztesek nem kértek 100 nap türelmi időt. Miért is kértek volna? Magyarországon nem a kormánynak van miniszterelnöke, hanem a miniszterelnöknek kormánya, így ha a kormányfő a helyén marad, minden folyhat tovább a korábbi mederben. Normális körülmények között egy kormány mandátumának megújítása a stabilitás jele. A gyurcsányi retorika egyik korai ékessége szerint „ez egy fantasztikus ország”. Körülbelül ennyi, amiben igaz van, bár a fantasztikumon azért mást is érthetünk, mint ő. Ez esetben azt, hogy az is fantasztikus, ami nem normális: azt, hogy nálunk a kormány helyén maradása a destabilizáció kiváltója. Amit már abból is sejteni lehetett, hogy a Gyurcsány-kormány úgy őrizte meg pozícióját, hogy közben a lakosság többsége szerint az országban a dolgok rossz irányba mentek. (A Medián fölmérése szerint a választásokat követő bizalomerősödés idején 45% tartotta jó-

K: Gáspár G. Falus

nak, 48% rossznak az irányt.) Ez valóban fantasztikus: ennek a közérzetnek ellenére győztek, akik győztek. A hatalom megőrzéséhez azonban az is kellett, hogy a kormányoldal választási propagandája minden ízében hamis képet fessen a valóságról, köznapian szólva: győzelme a legszelebb körű és a legbanálisabb értelemben értendő hazugságra épült.

Természetesen a választási kampány idején a birtokon belül levők nem beszélhettek másról, mint hogy minden nagyon szép, minden nagyon jó, mindennel legyen mindenki megelégedve: *Lendületben az ország, dübörög a gazdaság, nagy a jólét, a Nyugat minket irigyel, a költségvetés, köszöni, jól van, megcsináltuk, megcsináltuk.*

Az ellenzék tudta, hogy ebből egy szó sem igaz. Ennek ellenére – ne kerteljünk: részben a saját hibájából – nem volt képes ezt a választók többsége számára hitelesen bizonyítani. Ez azonban nemcsak az ellenzék baja, hanem súlyos tünet: a politikai közvélemény súlytalanságát, a társadalom valóságtudatának drámai leépülését jelzi. Nem új fejlemény ez: a rendszerváltást megelőző negyed század egyik legfőbb jellegzetessége éppen ez a politikai szklerózis volt. Az elmúlt négy évben mára kezelhetetlen méretűvé nőtt kölcsönökből sikerült a jólét érzetét kialakítani a szavazók többségében. (Még azokban a mély nyomorban élőekben is, akiknek éppen a választások napjaiban osztották ki az EU küldte segélyeket: a *nincs*hez képest a legszerényebb segélycsomag is *van*.) Ezért a jólétért érzett hála, az ehhez való ragaszkodás a többség számára létkérdéssé tette, hogy ragaszkodják ahhoz, hogy hazudjanak neki. A vége azonban a kiábrándulás lesz, mert a hitelezők látni akarják a pénzüket. Ettől instabil Magyarország helyzete – és nemcsak gazdasági-pénzügyi téren.

Láttunk hasonlót már húsz éve is. (Igaz, az akkori és a mostani nyomor mélysége, kilátástalansága, mások jövedelméhez, helyzetéhez viszonyított pozíciója alapvetően különbözik.) A hasonlatosságot nem is itt, hanem a kormányzó erők gazdaság- és társadalomszemléletében kereshetjük. A Kádár-rendszer életszínvonal-politikáját a kölcsönökre építette, mert a gazdaság teljesítménye nem tette lehetővé a költségvetési és – erről szinte sohasem esik szó – a társadalmi egyensúly megteremtését. A dolog fantasztikumához tartozik, hogy a politikai közvélemény jelentős részben az első pillanattól kezdve tisztában volt azzal, hogy amikor fizetni kellett, a válság okozói (jaj, ne mondjuk, hogy felelősei,

nem, nem ők, hanem a rendszer volt a rossz, s honnan vesszük azt, hogy a rendszer ők voltak, mikor ők már 1989-ben átalakultak) az adósságokat a társadalomnak hagyták, a köztulajdont pedig privatizálták. Maig vízválasztó az e kérdésről alkotott vélemény a jobb- és a baloldali szavazók között.

„Fennkölten züllő ország” – jellemezte egykor a hazugságra/hitelre épülő, hamis jólét állapotát Csoóri Sándor. Ma már nehéz érzékelni a fennköltiséget, a „fent” költségét pedig hamarosan „lent” fogják fizetni. Ezt az okfejtést persze lehet populizmusnak nevezni, mert a társadalom (a nép, a „misera plebs contributionis”, lánykori nevén populus) növekvő terhei miatt ágál. Szegény Katona József nem gondolta volna, hogy Tiborcában a magyar populista archetípust mintázta meg.

A történet azonban 2002-ben kezdődött. A szokásos választási dramaturgia szerint amúgy is lazuló költségvetési fegyelem a választások után nem megerősödött, hanem gyakorlatilag megszűnt. Minden, a tényekre figyelő szakember számára érthetetlen módon a Medgyessy-kormány hozzálátott a megalapozatlan kampányígéret megvalósításához, mit sem törődve azok katasztrofális gazdasági következményeivel. A két, 100 napos pénzszóró programmal a szocialisták természetesen rendkívüli népszerűsége tettek szert, mi több, az ígéret betartásával tartósan hitelesnek tudták feltüntetni magukat. Ez a lélektani hatás olyan erős volt, hogy a választói gyermekkedély a pozitív képet négy évvel később, a Gyurcsány-szavalatokra is rávetítette. (Németh Miklósról sem az maradt meg az utókor emlékezetében, hogy működése idején, a már nyilvánvaló válság ellenére, további kölcsönökkel elodázta az életszínvonal zuhanásának kezdetét – amely súlyos fordulat így az Antall-kormány „bűneként” rögzült. Ezért a pártállam adósságainak kifizetését maig nem a diktatúra, hanem a demokrácia áráként szokás emlegetni. Az emlékezet inkább a szép és jó dolgokat őrzi, s a negatív élményeket a maga védelme érdekében igyekszik kiejteni. Így a Németh-kormányról sem az a kép él, hogy sokáig eltitkolta az államadósság tényleges adatait, hanem az, hogy mikor már végképp nem tehetett mást, bevallotta.)

Nem lehet célunk, hogy a menthetetlenül Gyurcsány-csomag néven ismertté váló megszorító intézkedések tényleges tartalmát, egyes elemeinek a mindennapok gazdaságára gyakorolt hatását elemezzük. A változás tényleges dimenziója – a későbbi újabb,

a csomag logikájából elkerülhetetlenül következő lépések következményeivel együtt – amúgy is csak lassan rajzolódik ki (beleértve az Alkotmánybíróság esetleges vétóinak korlátozó szerepét is). Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a tudatos politikával, a kormány által előidézett túlfogyasztást „büntető” intézkedések kommunikációja a jövőben tovább rombolja majd a már amúgy is elveszett közbizalom alapjait. Normális nyelvi közegben *Új egyensúlyról* – ez a fedőneve a kormányzati pénzlevonó-kúrának – akkor lehetne beszélni, ha egy létező, régi egyensúlyi helyzet helyére egy más szerkezetű egyensúly kerül. Ezúttal azonban az egyensúlyzavara miatt padlóra került államháztartás talpra állítása a cél. Valótlanságát tekintve hasonló a helyzet az *új reformok* megteremtését ígérő változtatásokkal is: mindeddig egyetlen olyan intézkedésről sem értesült a közvélemény, amely tényleges és fontos lett volna. A reform ez idáig nem jelentett mást, mint megszüntetést és felszámolást.

Mindez a nyelvpolitikai erőterben való fölmérhetetlen hatású pusztítással jár. Ezt egyre inkább tudatos törekvésnek kell tartanunk. A politikai nyelvrombolás a politikai tudat leépítését is jelenti, ez pedig az hatalom gyakorlóinak kedvez. A ma regnáló kormány eljutott odáig, ami után bármi megtörténhet. Valótlanságokat hirdetni, hazudni nemcsak a kommunikáció és a nyelv eszközeivel lehet, nem csak hamis információk, eltagadott igazságok, igazságnak feltüntetett valótlanságok lehetnek hazugságok, hanem maga a hatalomgyakorlás rendszerének egésze, még a parlamenti jogalkotás is hazugsággá válhat. Láthattuk már azt is, hogyan: gondoljunk a január elsején bevezetett áfacsökkentésre! Az erről hozott döntés nem egyszerű hiba, tévedés, gazdaságilag megalapozatlan optimizmus kifejeződése. Sőt, súlyosabb jelentésű fejlemény annál, mint hogy egyszerűen közpénzen végrehajtott kampányfogásnak tekintsük. Első közelítésben is nyilvánvaló ugyan, hogy csak azért került rá sor, hogy elkészülhessenek a „Megcsináltuk!” feliratú plakátok, ugyanis az adócsökkentés 2002-ben ugyancsak szerepelt a kampányígérek között, s azt követően lényegében folyamatos adóemelések következtek. A kampánylogika maga alá gyűrte a gazdasági racionalitást: az áfacsökkentés értelmetlenségével, súlyos következményeivel a kormányfő és környezete tisztában volt. De csoportérdekeiket a közjó fölé helyezve léptek: ennek beismerését

is jelenti az, hogy Gyurcsány szerint azért *kell*tt a kampányban hazudnia, mert ha nem teszi, az ellenzék nyer.

A régi-új kormány működésében ez a morális züllés fenyegetőbb, mint a finoman megszorító intézkedésnek nevezett gazdasági kríziskezelés. Az álságos kampányígéreték értéken kezelését már (úgy-ahogy) megtanulták a választók, komolyabban nem büntették a kormányokat azért, mert választási jelszavaikat nem tartották be. Elfogadták, hogy a kampányok szólamai a legjobb esetben is csak szándéknyilatkozatok, és nem tekintendők ígéreteknek. Már ez a belátás sem tett jót a demokrácia elfogadásának: *a politikai szféra bármely meghatározó szereplőjének hitelvesztése a demokratikus intézményrendszer egészének hitelét ássa alá.*

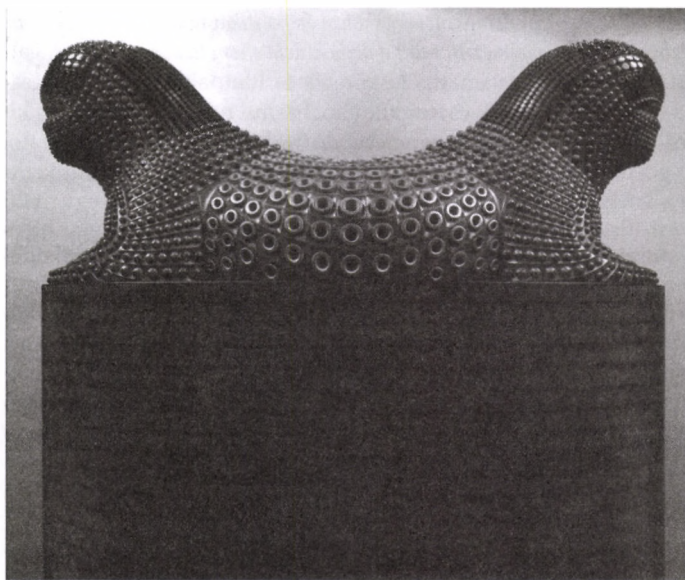
A 2006-os régi-új kormányzás azonban az eddigi eróziós folyamatot radikálisan felgyorsította. Ezúttal nem beváltatlan kampányígéretekről van szó, hanem egy azoktól független, azok minden lényeges üzenetével ellentétes politikáról. Ezen az ellentmondáson mit sem változtat, hogy némely dokumentumokban esett szó egyensúlyteremtésről, kiigazításról. A kampány egésze – természetesen – a sikerekről, az országra váró megannyi örvendetes változásról szól. Nem elbocsátásokról, hanem munkahelyteremtésről, nem tandíjról, hanem esélyegyenlőségről, nem vizitdíjról, hanem a hálapénzrendszer fölszámolásáról; a reálbérek, a nyugdíjak, a családtámogatás növekedéséről, nem pedig újból gyorsuló inflációról, meglóduló energiaárakról. (Mindennek a végére még odatehetjük, amit – ha nem tudnánk, hogy igaz – elsöre egy nagy fantáziájú satíraíró túlzásának tarthatnánk, azt, hogy az egyházi szertartások kiszolgáltatásáért fizetett adományok után is forgalmi adót kellene fizetni.)

A megkezdett politika azonban ezzel a Magyarországgéppel szemben áll, a gyakorlat szinte tételesen minden ígélet és sejtetés ellenkezőjét hozta, s ezzel a kormány maga számolta fel a választói döntés alapjait, és ezzel kétségessé tette saját legitimitását.

„Hazudni szükséges” – mondja tehát korunk politikus hőse. A hazugság nemcsak szavakban, megtévesztő cselekedetekben fejeződik ki, hanem magának a kormányhatalmi szférának a működésében. Ennek különösen ijesztő példája az, ahogyan az uniós fejlesztési támogatások a mai kormányzati modellben ténylegesen kikerültek a társadalmi ellenőrzés keretei közül. Sajnos már hozzászoktunk, hogy az országgyűlés – egyébként a képviselői

státus jogi meghatározásával ellentétes szigorú frakciófegyelmet követelő pártjainak folytatólagosan elkövetett törvénysértésével – valójában nem ellenőrzi a mindenkori kormányokat, hanem a többség szavazógépeként működik. Mégis, most odáig jutottunk, hogy Gyurcsányék számára még ez a csekély és formális felügyelet is elviselhetetlen! És ezzel eljutottunk oda, ami magyarázatot adhat arra a görcsös hatalomvágyra, amellyel a kormány meghatározó szűk érdekközösség minden eszközt elfogadhatónak tartott és tart pozíciója megőrzésére. Nem az ország, még csak nem is a kormányzó pártok érdekeiről van szó, hanem az úgynevezett uniós fejlesztési pénzek elköltésének irányításáról. Ezt a pozíciót szerezte meg az elmúlt tizenöt évben kialakult gazdasági oligarchia, azért, hogy befolyását, hatalmát még tovább növelje, lényegében kizárólagossá és ellenőrizhetetlenné tegye. Nem kétséges: a következő évek kiemelkedően fontos döntései e pénzek mozgásának irányáról szólnak. E döntések a mai képlet szerint egy zártkörű klub keretei között születnek majd. (Az az úgynevezett társadalmi vita, amelyet erről a kormány állítólag indítani kíván, jellegzetes pártállami találmány. Ez volt az az eszköz, amellyel a legnagyobb ellenérzést kiváltó döntéseket az agyonbeszélés eszközével fogadtatták el a közvéleménnyel.)

Amit az exkluzív döntéshozói klub tagjairól tudunk, nem sok jóval kecsegtet. A most politikában utazó, vagyonukat az átalakulás zavarosából halászó, vagy állami megrendelések segítségével növelő vállalkozók (Gyurcsány, Kóka, Szilvássy, Bajnai Gordon, Leisztinger Tamás stb.) világképéről, szocializációjáról, kulturáltságáról, felelősségérzetéről részben már képet kaptunk. (Aggodalmainkat csak növeli, hogy e csoport az eddig látott korlátlan érdekérvényesítéséhez a neoliberais ideológiában már-már a vállalási meggyőződéssel azonos értékű világnézeti megerősítést is kapott.) Ezért két dologra számíthatunk: az egyik a nevezett pénzek belső körökön történő átfuttatása, ebből adódóan alacsony határfokú felhasználása és a gazdasági hatalmat birtoklók további erősödése. A másik: a támogatásainak felhasználására kényes EU emiatt jelentős összegeket vissza fog tartani. Annál is inkább, mert a nemzetközi szakmai közvéleményt nem lehet óriásplakátokkal, táncoskomikusi produkciókkal elkábítani. A kormány a nagy hitelminősítőktől kapott romló besorolásokban, a forint drámai értékvesztésében büntetett szavahihetetlenségének kö-

Szőcs Miklós Tui: HAJNAL HASAD, 2004–2005
(amaranth, ibolyafa)

vetkezményeit azonban nem az ezért felelős vezető politikusok, hanem az egész ország viseli.

Az emiatt növekvő feszültség és népszerűségvesztés kezelésére az MSZP-nek már kipróbált eszközei vannak. Első körben a kormányzati struktúra szerinti közvetlen felelős, a destabilizációs program működtetésében jelentős érdemeket szerző pénzügyminiszter menesztése, majd a miniszterelnök lecserélése. A jelen helyzetben és a kormányzásban mutatott teljesítménye alapján ugyanis a mai kormányfő aligha tölti ki négyéves mandátumát. Tekintve, hogy a menet közben való miniszterelnök-cserében a kormánypártok már kellő jártasságra tettek szert, az elődjét „megpuccsoló” Gyurcsány is osztozhat Medgyessy sorsában.

Mindez azonban csak pénzügyek és a napi politika akár eseti-nek is tekinthető anomáliáinak világát érinti. A magyar parlamentarizmus súlyosbodó állapotát tekintve ezek a jelzések súlyosabb problémára utalnak. *Ez a logika, ez a magatartás oly mértékben szem-*

ben áll az európai democráciák erkölcsi és politikai normáival, hogy nem lehet másként értelmezni, mint a demokrácia elleni hadüzenetnek. A gátlástalanság, a folyamatos hőzöngés és handabandázás, a társadalom többségének esetenként arcátlanul nyílt megvetése és kikötatása a magyar történelemben nem előképek nélkül való. Kézenfekvő ugyan a pártállam hasonló jelenségeire utalnunk, de ez a magatartás nem ideológiától függő. De más ez a szerep egy nyílt, terrorista módszerekkel gyakorolt diktatúrában, mint egy bizonyos demokratikus külsőségeket tiszteletben tartó állam működése idején. Ilyenformán a demokrácia alapértékei elleni gyurcsányi támadás előzményeit nem a pártállam totális diktatúrájának körülményei közt kell keresnünk (ilyesmi egy uniós tagországban amúgy sem képzelhető el), hanem egy valamivel távolabbi előképhez, modellhez köthetők. A mai, tartalmában a parlamentarizmust romboló, demagógiával és hazugsággal operáló hatalomgyakorlás előképét a 20. század magyar történelmében éppen a verбалoldaliak egyik kedvenc ellensége, Gömbös Gyula kormányzása jelentette.

Vegyünk sorra néhány figyelemreméltó analógiát! Gömbös annak idején 95 pontjával kápráztatta el a közvéleményt, Gyurcsány 100 lépésről szónokol. Gömbös reformhőzöngésében két részre osztva a társadalmat, retorikájának örökbecsű szólamai szerint „dacos téglahordókról” (ők lettek volna jövő építői) és „vén csákyásokról” beszélt (e szavakkal zavaros elképzeléseinek ellenzőit kívánta megbélyegezni). Gyurcsány mindazokat, akik zavaros elképzelései ellen szólalnak meg, a nemzet ellenségeinek, avítt gondolkodású konzervatívoknak tekinti. A reformok Gömbösnél, Gyurcsánynál egyaránt nem a társadalom szerkezetének modernizálását, hanem az adott formában való befagyaszttását célozzák, semmiféle választ nem adnak például arra a kérdésre, amelyet a leszakadt, a társadalom alá szorult milliók sorsának rendezése jelent. Számukra ez nem strukturális, hanem segélyezési és közbiztonsági kérdés, amelyet kizárólag a hatalmi monopóliumok megőrzésének összefüggéseiben tartanak fontosnak. Gömbös maga a reformok atyjának szerepében pózolt, és az akkor kötelező sérelmi politika jegyében nemzeti öncélúságot hirdetett, és közben a magyar politikát a német érdekek szolgálatába állította. (Vagyis lényegében mindannak az ellenkezőjét szolgálta politikája, mint amit a nyilvánosság előtt hirdetett.) Gyurcsány éppoly hi-

telesen nyúl időnként a nemzeti retorika eszközéhez, ahogyan Gömbös is kijátszotta a szociális kártyát (aztán a háttérben az ebben fenyegetést látókat megnyugtatta, hogy ezt nem kell komolyan venni). Politikája tartalmát tekintve azonban a „baloldali” Gyurcsány ugyanúgy nem baloldali, hanem tőkepartí, ahogyan a „nemzeti” Gömbös is teljes mértékben nemzetellenes volt.

A mai európai politikai gondolkodás alapvetően különbözik a harmincas éveketől. Így Gömbös kulcsszavai nem feleltethetők meg a mai miniszterelnök frázisainak, de a *neogömbösizmus* jelenléte stílusában és tartalmaiban egyaránt tetten érhető. Kifelé tekintve a nemzeti érdekek képviselőinek feladásában és a befolyásukat a régióban növelni akaró erők iránti hajbókolásban, bent a legnagyobb tőkebirtokosok érdekeinek kiszolgálásában. Utóbbi azzal indokolva, hogy azok a gazdaság húzóerejeként a maguk eredményeit multiplikálva hozzájárulnak a többiek felemelkedéséhez is. Ez, a mai viszonyok között meglehetősen hasonlít a korporatív államról való egykori elképzelésekhez, amelyben a vesztesek világával kell elfogadtatni, hogy elemi érdekük a győztesek győzelme. Igaz, Gyurcsány igazodási pontja Tony Blair, nem pedig Mussolini, de teátrális pózai inkább Gömbös példaképének, az olasz diktátornak szerepléseire utalnak. (Beleértve azt is, ahogyan előadta, hogy reggelente futva fog a kormányülésekre érkezni.) A hasonlóság csak azért nem feltűnőbb, mert (az ugyancsak szociáldemokratáknak induló) Mussolini piknikus kikatától az aszténiás Gyurcsány figurája igencsak különbözik.

A kérdés azonban nem az, hogy a kormány és a kormányfő politikája milyen reminiscenciákat kelthet egynémely, jelen fejleményeit a magyar történelem egészének szempontjából is figyelő elemzőkben. Nagyobb baj, hogy nem egy korszerű európai társadalomszerkezet formálódik Magyarországon, hanem az tér vissza, amely a két háború közti Magyarország válságait, politikai és morális félrecsúszását idézte elő. Vagyis: egy maroknyi, statisztikailag tulajdonképpen elhanyagolható számú nagytulajdonos oligarchaként uralkodik saját birodalmában (ez akkor néhány kiugró méretű vállalkozást és hatalmas földbirtokokat jelentett), alatta található egy már mérhető nagyságú politikai-közigazgatási elit, amelyik az előző csoport érdekeit e szférákban érvényesíti. Majd egy ugyancsak erre az anyagi bázisra utalt hivatalnok-középosztály következik, azonos pozíciót élvezve azokkal a polgári egzis-

tenciákkal, akik vagyonuk vagy szaktudásuk révén képesek hatékony érdekvédelemre. Ezután nagy szakadék tátong, és a már kiszolgáltatott, a lecsúszástól szüntelenül fenyegetett, önálló egzisztenciák következnek: tanárok, kishivatalnokok, jobb módú parasztok, helyi szerepet betöltő iparosok. Utánuk ismét egy szakadék: a még reménykedő, de már csak alig valamivel a nyomorszint fölött élő kisegzisztenciák: munkások, kisparcellán dolgozó parasztok. Ezután már a mélynyomor világa következik: a reménytelenül leszakadtaké, a hárommillió koldusé, akik már csak a népszámláláskor részei a nemzetnek, különben csak közigazgatási problémát jelentő teherként kezeli őket a hatalom.

Ehhez hasonló képet mutat a mai magyar társadalom is. A kormány politikája ezzel nem kíván szembenézni, elfogadhatónak tartja, hogy ez így alakult. Számára a felső szegmens fontos, amelybe maga is tartozik, ha annak pozíciója javul, akkor dübörög a gazdaság és lendületben az ország. Ne tévesszenek meg senkit az igazságosságról szóló álszent frázisok: a kormány az igazságosságra csak azoknak a lépéseknek indoklásában hivatkozik, amelyekkel nagy társadalmi csoportoktól (elsősorban a középrétegektől) jövedelmet von el. Az így szerzett forrásoknak egy részéből azokat támogatja, akiknek sorsát valójában nem akarja és ezért nem is tudja enyhíteni. Ezzel a kényszerjótékonysággal azonban el tudja odázni a társadalmi robbanást, és kihasználva a tömegdemokráciák működésének természetét, a választások kimenetelét eldöntő számú szavazatot is vásárol magának. Ily módon a középosztályokat nemcsak fölülről, hatalmi pozícióit kihasználva szorítja nehéz helyzetbe, hanem alulról is képes rájuk közvetett nyomást gyakorolni.

A történelemből ismerős magatartás ez: a gazdasági és politikai hatalmat gyakorló csoport a maga érdekei szerint működtetve az országot lényegében közömbös annak, lakóinak sorsa iránt. *Ez az, ami a gyurcsányizmust igazán nemzetietlenné teszi: a határon túli magyarok problémáinak képviselése, a kettős állampolgárság ügyében elfoglalt álláspont, a magyar történelem egyes eseményeihez és a kultúra nemzeti aspektusához való viszony, a tradicionális értékek megbecsülésének kérdésében elfoglalt álláspont fontos jelzések. Ezekben a kérdésekben a jobboldallal, a nemzeti, polgári, konzervatív szavakkal leírt nézeteket képviselőkkel folytatott vitában több korrekt álláspont is lehetséges, melyek eseten-*

ként méltányolhatóak akkor is, ha nem értünk velük egyet. De abban, hogy a határon inneni magyarság harmadát „leírja” az érte felelős kormány, annak nemzetellenességét ép erkölcsi és közönségi érzékű ember aligha vitathatja.

Ennek azonban semmi köze semmiféle nemzeti retorikához. A hétköznapi gyurcsányizmus nem azért – mint azt olykor már hallhattuk – nemzetietlen, mert baloldali, hanem azért, mert nem az.

És ezzel visszatérőben vagyunk a kiindulópontához: ahhoz, hogy ha magyar kérdés még nincs is, magyar helyzet már van. Magyarország helyzete kormánya működésének következményeként destabilizálódott, és a bizonytalanság még növekvőben van. Sőt, a dolgok mai állása szerint annak a gondolkodásmódnak, amelyik mai politikai mozgásában meghatározó, nincsenek válszai a mélyülő válságjelekre. Éppen ezért nemcsak az ellenzéknek, hanem a jövőért felelősséget érző kormánypártiaknak is nem a mostani paradigmában kell a válságra megoldást keresni, hanem új utat kell találniuk.

K: GÁSPÁR G. JÁNOS

X 328. 1 Gyurcsány

ZSEBÜNKBEN MARAD A FORINT X 338

2006 őszén nem látjuk sokkal világosabb a magyar társadalom és gazdaság jövőjét, mint a választások idején, hiszen az új elnevezés alatt közzétett hangzatos programok (Új Magyarország, Új egyensúly) és az Országgyűlés nyári ülésén elfogadott új adótörvények az eddigi szocialista rutint követték. Korunk PR-technikái ugyan formájukban eltérnek a kádári egypártrendszer alattiaktól, de tartalmilag bizony régről ismert megoldásokat látunk. De tekintsünk inkább arra, ami valóban világosabbá vált: s ez az, hogy a forinttól jó ideig nem leszünk képesek megválni. Gondolhatná a naiv lélek: jó hír az, hogy megmarad a zsebünkben a forint, legfeljebb az a rossz, hogy ősztől kevesebb lesz belőle. De sajnos a valóságban a rossz hír az, hogy megmarad a forint, és az is rossz hír, hogy akár több is lehet majd belőle valakik zsebében, mivel a forintinfláció ismét növekedésnek indul.

Ezt az új bizonyosságot az államháztartás valós állapotának fokozatos megismeréséből nyerhetjük, de az uniós fejlemények is

K: Bod Péter Ákos

mege erősítenek minket abban, hogy marad a forint. Éppen hatvan éve van annak, hogy megszületett a forintvaluta. Egy évtizede sokan még úgy véltük, hogy a forint nyugállományba megy a hivatalos nyugdíjkorhatár körül. Nem így lett, pedig az ügy végét illetően nincs kétség: nemzeti fizetőeszközünk meg fog szűnni. Európai uniós tagságunkból következik a közös valuta átvételének kötelezettsége; bár annak idején, 1991-ben, a britek kimaradási jogot szereztek, majd a dánok is szert tettek ilyenre, utána a közösség kimondta: amint a Maastrichti szerződéses feltételeknek megfelel egy tagország, köteles belépni az eurózónába.

A baj az, hogy hazánk 2006 őszén a referenciaértékek egyikének sem tesz eleget. Ellenkezőleg, távol áll azok teljesítésétől, sőt az idén és jövőre még távolodik is. Az Új egyensúly becenevű állami megszorító csomag – ami a szükségesnél többet közszereplő miniszterelnök nevéhez kapcsolódik immár, *Gyurcsány-csomagként* – alapvetően az adók és az államilag szabályozott árak emeléséből áll, azaz inflációs hatású. A csomag valamit javít az államháztartási hiányon, ám ugyanannyit ront is az infláción, holott a fogyasztói árindex és a kamatszint mértéke is szerepel a maastrichti ismérvek között.

Kiigazításra szükség van. Idén nálunk lesz a 25-ös Európában messze a legnagyobb arányú államháztartási hiány: a nemzeti össztermék 10 százalékát is meghaladja. A második legrosszabb a lengyeleké, 5 százalékos deficittel; a maximálisan megengedett uniós érték 3 százalék. Vezetünk a kamatszint terén is, ami nagy baj az államra magára nézve: az összes többi tagországnál drágábban finanszírozzuk tekintélyes államháztartási hiányunkat. A magas kamatszint minden gazdasági szereplőt hátrányba hoz az európai versenytársaihoz képest a finanszírozási költségek terén.

Ha van ország, amelynek leginkább érdekében áll az euróra való áttérés, az Magyarország, nem pedig mondjuk az államadóság nélkül fejlődő Észtország – és mégis a mai tudásunk szerint nálunk marad meg legtovább a nemzeti valuta, kényszerűségből. Pedig még a közvélemény is elismeri az euróra való áttérés előnyeit, sőt: személyesen több százezren autó- és lakásvásárlásuknál, vállalkozásaik hiteleinél a szerződéskötéskor golyóstollukkal már szavaztak az euró mellett.

A referenciaértékek teljesítése egyébként megoldható feladat, ezt mutatja a szlovén példa. Szomszédunk idénre teljesített min-

den előfeltételt, és most már a hatóságok és a cégek a tollár zökkenőmentes megszüntetésén dolgoznak. Több ország másfél évre van az áttéréstől, egyetlen referenciaérték teljesítése hiányzik. A lettek, litvánok, észtek gondolják, hogy a 8–10 százalékos éves gazdasági növekedés mellett az uniós referenciaértéknél némileg nagyobb az infláció, noha a többi mutató terén minden rendben van. Bár lehetnének a helyükben! Vagy a csehek helyzetében: a maastrichti mutatók többségét ugyan képesek teljesíteni, és az évi hatszázalékos növekedés mellett az államháztartási deficit gondolja is ésszerűen megoldható, de a közös európai valuta elégtelen lakossági támogatottsága miatt a kormány nem siet bekerülni az eurózónába 2010 előtt.

Nem ez a mi helyzetünk. Az embereket ugyan nem világosították fel az uniós belépéskor, hogy az eurót muszáj átvenni. A hivatalosság máig nem mondta el érthetően, hogy konvergenciaprogramot nem az euróért kell átadni Brüsszel számára, és a 3 százalékos deficit szint alá eljutás sem az euró oltárán bemutatott áldozat: minden uniós tag köteles (lenne) 3 százalék alatt tartani a deficit mértékét, függetlenül attól, hogy euróövezet tagja, avagy még egy ideig nemzeti valutát használ. A hiánynak a 3 százalékos érték alatt tartása így is, úgy is követelmény. A pénzügyi fegyelem ugyanis közös európai érdek, noha a költségvetési ügyek jórészt megmaradnak a tagállami szuverenitás körében. Ezen a konvergenciafeladaton túl az új tagországoknak majd még az ennél szigorúbb euró-csatlakozási (Maastrichti) vizsgán is át kell esniük. A csatlakozási sebesség megválasztása viszont a tagország kormányától függ. Vannak, akik sietnek, és vannak, akik nem. Az MSZP–SZDSZ kormány nem siet.

Sokan eleve nem sürgetnék a nemzeti valuta – és ezzel a nemzeti monetáris politikai autonómia – gyors feladását. Jöhetne a lassítás igénye a nemzeti ügyek iránt fogékony jobboldalról (mely a legtöbb nyugat-európai polgári párttól eltérően nemcsak az unióra, a külföldi tőkekapcsolatokra, hanem úgy általában a polgári társadalom alapját képező piacgazdaságra is gyanakodva néz). De az euróval szembeni szkepszisnél másként húzódnak a politikai frontvonalak. A lassabb áttérés hívei között van üzletember (aki talán a valutaleértékelés kivitelsegítő hatására gondol); amerikai-magyar befektető, aki az egész euróüggyel szemben szkeptikus; volt magyar jegybankelnök, aki utódjának

minden cselekedetét fumigálja. Sőt maga az európai központi bank sem látszik lelkesnek az új tagok felvételét illetően, és azt üzeni: ne siessetek. A gyors vagy lassú magyar áttérés vitáját azonban sajnálatosan lezárta az élet, hiszen hazánk a tíz új tag között ma a mutatók szerint a tizedik helyen található. Sietségről szó sincs. A forint a nyakunkon marad.

Pedig a Magyar Nemzeti Bank tanulmányai régóta kimutatták, hogy a közös valutára való áttérés nagymértékben emelné hazánk középtávú növekedési képességét. Most már csak azt lehetne forintosítani, hogy a késői áttérés mekkora GDP-növekedéstől fosztja meg a magyar társadalmat; a magyar választási kampányokból ismert PR-fogással azt is kiszámíthatnák az elemzők, hogy a késés miatti veszteségből hány ezer műtőasztal jönne ki.... Növekedési veszteségünk függ attól is, hogy a többi új tagország mikor tér át az euróra. Ha előbb, mint mi – ami bizonyos –, hazánk telephelyként, befektetési célpontként hátrább szorul a versenyképességi sorrendben. Romlását legfeljebb a többiekénél olcsóbb béreinkkel ellensúlyozhatnánk – holott minden politikai erő éppen ennek ellenkezőjét ígérte, amikor a gyors európai bérkonvergenciáról szólt.

A forint tehát marad, mert a hazai viszonyok és másodsorban a nemzetközi körülmények így hozzák. Egyébként a pengővaluta teljes összeomlását és a világrekordot felállító 1946-os inflációt is determinálták a külpolitikai, külgazdasági, meg persze a hatalmpolitikai körülmények. A front átvonulását követő súlyos helyzetben, devizatartalékoktól megfosztva, rekvirálásnak kitéve, majd a győztes Szovjetuniónak, Jugoszláviának, Csehszlovákiának fizetendő hatalmas jóvátételre kényszerítve kezdett Magyarország új életnek. Ilyen helyzetben szabadult el az infláció. Az amerikaiak által visszaadott (noha nem érintetlen) nemzeti banki aranytartalék, jóvátételi szállításainknak a szovjetek kegyének betudható átütőereje megkönnyítette a pénzcserét. A forint azonban nem válhatott független jegybanki irányítása alatt álló stabil pénzzé. A szovjetizálás minden területre kiterjedt: a pénzrendszer autonómiáját az elsők között számolták fel. Hamarosan neki is lódult az infláció, bár a tervgazdasággal sokkal súlyosabb bajokat hozott ránk, mint maga az infláció. A hiánygazdaságban nem magával a pénzzel, annak hanyatló vásárlóerejével volt gond, mint inkább a fogyasztási cikkek hiányával, a minőség-

romlással, az igénytelenséggel, az általános szervezetlenséggel, az intézményesített trehányssággal és korrupcióval.

A pénz megtörése és a középosztály megtörése ugyanazon stratégia része volt. A szocialista gazdaságfelfogásban mindig is benne volt az inflációval szembeni tolerancia. A magyar uralkodó párt egyébként a térség többi rendszeréhez képest toleránsabbnak bizonyult az eladósodással szemben is. A politikailag ortodox rezsimiek (az NDK, vagy az 1968 utáni Csehszlovákia) a gyűlölt nyugati demokráciáktól a hitelt sem fogadták el; Jugoszlávia, Lengyelország vagy a Magyar Népköztársaság e téren valóban liberálisabb volt.

Magyarország csak úgy kerülhette el a lengyel típusú nyílt pénzügyi válságot, hogy gyorsan belépett a Nemzetközi Valutaalapba 1982-ban. A tagság első 8 éve alatt megduplázódott az ország devizaadóssága; igaz, a növekedés nem annyira a friss pénzek beáramlása, mint inkább a kamatfizetési kötelezettségek felhalmozódása és a kedvezőtlen keresztárfolyam-mozgások miatt következett be. Az akkori nemzeti bankos vezetés azt tette, amit ma is ezek: a kisebb kamatozású valutákban adósodott el. E valuták azonban a visszafizetési időszakra felértékelődtek, több milliárd dollárral növelve meg hazánk külső adósságának állományát. Gyakori hiba ez. Mint minden hibából, érdemes tanulni. Nálunk azonban Állami-díj és sajtóelismerés övezte a bankári teljesítményt.

A forintvaluta életét végigkíséri a nemzetközi szervezetek figyelme, megszűnése is integrációs fórumok döntéseitől függ majd. Ezen szervezetek szakmai kultúrájához és etikájához nem jól illik a szocialista szakmaiság. Jól mutatja ezt múltunk egyik hallgatással övezett epizódja: a magyar IMF-tagság alatti adatmanipuláció. Az adathamisítás 1989 novemberében vált ismertté, amikor a kormány és az MNB a Parlamentben nyilvánosságra hozta az ország *valós adóssághelyzetét*. Az adósság keletkezését így magyarázta meg Németh Miklós: *miközben a költségvetés hatalmas kiadásokkal védte meg a vállalatokat és a lakosságot a külső hatásoktól, a gazdaság nem termelte meg az ehhez szükséges jövedelmet.*

Mintha a minap is hallottunk volna hasonlót. Nincs új a nap alatt? És miért nem ismerhette meg a világ az első szabad választ megelőző hónapokig a valós adóssághelyzetet? A miniszterelnöki magyarázat: *„a vezetés megriadt: ha bevalljuk a valós helyzetet – ami alapvetően a költségvetés évek óta felhalmozódott hiányának tényele-*

ges és publikált összege közötti különbség feltárását igényelte volna – olyan rossz képet festünk magunkról, hogy nem vesznek fel” (mármint az IMF-be). A megoldás: „A szakemberek úgy ítélték meg, hogy ez a különbség pár év alatt a belépést követően felszámolható, és azután már nem érheti szó a ház elejét.” (Idézet Németh Miklós 1989. november 21-i beszédéből.

A közelgő kormányváltásra tekintettel már nem követhették a „szakemberek” eszes tanácsát: be kellett jelenteni a hozzávetőleges valóságot. Következményként a Valutaalap visszahívta a hamis adatok alapján folyósított hitel egy részét; mivel semmi devizatartalék nem maradt addigra, a visszafizetendő összegre hitelt kellett felvenni – ki mástól, mint az IMF-től. Az új hitel folyósításának feltételeként 1990-re egyensúlyi államháztartási hiányt és egy sor régóta halogatott megszorító intézkedést irányoztak elő. A Németh-kormány a kondíciókat 1990 márciusában elfogadta. A teljesítés az új kormányra maradt – az Antall-kormány nagy erőfeszítéssel teljesített is, ezzel visszaállított valamit az odavesztett renoméból. Így lett 1990 az egyetlen olyan esztendő emberemlékezet óta, amikor az államháztartás *szuficittal* zárt; se előtte, sem utána ilyen nem fordult elő.

A hajlam láthatóan máig megmaradt, hogy csak végszükség esetén adjanak valós képet. Persze nem hazánk az egyetlen ország, ahol a kreatív könyvelés fogásaival próbálkoznak. Azonban az unió mára érzékenyebbé vált az ilyenre. A görög kormány téves adatszolgáltatását követően minden hozzáértő megmondta, hogy a magyar közpénzekből építtetett autópályák nem minősíthetők jogszerűen államháztartáson kívüli tételnek. Mégis az utolsó percig manipulálta a Gyurcsány-kormány az adatokat, késleltetve a hozzávetőlegesen valós költségvetési helyzet bevallását. Nem csoda: a nemzeti össztermék 10 százalékát meghaladó deficit békeidőben roppant ritka.

A forint tehát egy jó darabig még megmarad. Most már sokkal inkább azon kell gondolkoznunk, hogy miként is alakul a forint értéke a hátralévő hosszas időszak során. Fel kell készülni a gazdaság gyorsuló spontán euróizációjára is: vagyis arra, hogy a cégek, boltok, családok mindinkább eurót használnak a mindennapokban, miközben hivatalosan megmarad a forint törvényes fizetési eszközként. Kicsit úgy, mint a jugóknál a német márka a hivatalos, de senki által nem becsült dinár idején; mint az 1980-as évek

Lengyelországában, ahol a zlotyval sok mindent lehetett kezdeni, de árut venni csak dollárral sikerült. Be kell rendezkedni az árfo-lyam nagymértékű ingadozására. Ismét érzékelhetően növeksze-nek az árak, és ilyenkor nem csökkenhet a kamatszint sem.

Valamiben mi is kitűnünk az unióban. Nem gondoltuk volna ezt akár öt éve sem.

K:
BOD PÉTER ÁKOS

C. l. u. s.
(43) 355

ny.
KATONAKOROMBÓL (43) 327

A Bundestag 2006. június 1-jei felhatalmazó határozata alapján a július 30-ra kitűzött választások biztosítására katonai akciót irányít Kongóban a német hadsereg. Ha akár csak tizenöt évvel ezelőtt valaki megkockáztatta volna ezt megjövendölni, akkor (egyéni gusztus szerint) vagy beszámíthatatlan örültek, vagy javíthatatlan imperialistának minősítette volna a jobb sorsra érdemes prófétát a közvélemény. A Bundeswehr már most komoly felelősséget visel, jelen van Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban, Afganisztánban – részben sokkal távolabbi helyeken, mint ahol az áldatlan emlékezetű Wehrmacht valaha is járt. Mit lát, tapasztal manapság az olyan állampogár, aki időnként bevonul tartalékos szolgálatra, a sokrétű kihívásokkal szembenező német hadseregből? Erről szeretnék néhány személyes benyomást elmondani.

1998 őszén, újonnan érkezve a Bundeswehr pánccélosiskolájába, a katonai bakancs befűzésével bajlódtam. Az iskolaparancsnok időre várta a sok „tohonya civilt”, sietni kellett. Egy fiatal tiszt ugrott hozzám, pillanatok alatt elintézte a bakancsot, majd barátságos vigyorral megjegyezte: „ezek után elmondhatja, hogy egy igazi százados fűzte be a bakancsát...”

Hogy kerültem notórius civil létemre ilyen komoly katonai helyre? Szűkebb családom, noha (vagy talán: mert?) 1945 előtt előfordult egy-két hivatásos katona a távolabbi rokonságban, egyrészt a katonaságot ironikus távolságtartással kezelte – egy ilyen összefüggésben emlegetett bonmot szerint „a hivatásos katona az az ember, akit békében eltartunk, és háborúban megvédünk”. Másrészt viszont azon a véleményen voltak, hogy privilegizált helyzetű polgári család férfitagjainak kötelességük vészhelyzet-

K. Brenner fájós

ben fegyvert fogni az általuk képviselt értékekért – ez persze nyilvánvalóan nem vonatkozhatott az idegen megszállók szuronyain felépített államszocializmusra, de amíg a megítélés érvényes volt, tehát az első világháborúban, mindkét nagyapám tartalékos tisztként szolgált. Fiatalember koromban (nem csekély megkönnyebbulésemre) a magyar „nép”-hadsereg eltekintett szolgálataimtól. A magamfajta, a hajdani „úri középosztályból” származó fiatalember, ha vitték őket, általában többé-kevésbé humorral átvészeldő és átvészeldhető börtönbüntetésként kezelték az elvesztett évet. Olyasféle legendák keringtek a tisztek és altisztek ostobasággal vegyes brutalitásáról, amelyekhez képest mind Musil, mind Ottlik katonaiskolái szanatóriumnak tűntek. A hetvenes évek végén Németországba átköltözve (az akkori hivatalos olvasat szerint: disszidálva), eleinte kisebb gondom is nagyobb volt annál, mint hogy katonai kérdésekkel foglalkozzak, német állampolgárrá történt „előléptetésem” után pedig a Bundeswehr sem érdeklődött irántam, pedig akkor még harmincéves sem voltam. Persze a politikai helyzet alakulása óhatatlanul magával vonta, hogy biztonságpolitikai kérdésekkel minden különösebb apropó nélkül, pusztán érdeklődő állampolgárként foglalkozva, a Bundeswehr is látókörömbé került, pláne mikor osztatlan közelismerést aratva, valamiféle erőszakosság vagy akár csak ellenséges hangulat legkisebb jele nélkül, professzionális módon integrálta a levitézlett NDK „nemzeti néphadserege” személyi állományát. Az 1989/90. évi békés újraegyesülési folyamat számos csodaszámba menő sikere közt ez ma már szinte feledésbe ment, pedig nem éppen kis teljesítménynek bizonyult az ideológiailag súlyosan indoktrinált keletnémet katonasággal, mely a „fasiszta Wehrmacht” közvetlen utódjának tekintette a Bundeswehrt, civilizált módon bánni.

Mindez tehát mellékesen érdekelt, de a Bundeswehrhez furcsa véletlen jóvoltából sodródtam. 1996-ban bonni minisztériumi tisztviselők csoportjával együtt Bécsbe utaztunk vendégként az osztrák közigazgatási továbbképző intézet egyik tanfolyamára. A véletlen úgy hozta, hogy Bécsben mind a magyar gárda palotájában, mind az alsó Belvedere-ben, a hajdani „Arcièren-Leibgarde” istállóiban jártunk, ahol egy igazságügy-minisztériumi kolléga (mint később kiderült, tartalékos alezredes) hadtörténeti eszmefuttató-sokba kezdett. Néhány adalékkal tudtam szolgálni a témához –

olyannyira belemelegedve, hogy végül a kolléga megkérdezte tőlem: nincs-e kedvem a Bundeswehr páncélosiskolájában részt venni egy úgynevezett információs katonai gyakorlaton? Megadta a szükséges címet a védelmi minisztériumnál – leleveztem a dolgot és végül, mint mondtam, ott álltam egyenruhába bújtatva és bakancsot fűzve az alsó-szászországi Munsterben, kíváncsian várva a parancsnoki raportot.

Az évente megrendezett információs katonai gyakorlat tulajdonképpen a Bundeswehr egyik jól sikerült „public relations”-akciója. A résztvevők köre (eleinte csak férfiak, 1999 óta az egyenjogúság jegyében nők is) a civil életben bizonyos szakmai szintet, jelentőséget elért, „multiplikátorként” számításba jöhető érdeklődőkből tevődik össze, függetlenül attól, hogy teljesítettek-e előtte katonai szolgálatot vagy sem. A dolgot olyannyira komolyan veszik, hogy a résztvevők a gyakorlat időtartamára ideiglenes főhadnagyi rangot kapnak. Mikor tehát az iskola előadótermében elrendeződünk, először fiatal tiszték bemutatják, hogy a parancsnok megjelenésekor hogyan kell frontot vetni, majd a parancsnok jelenlétében szabályszerűen felesküdtünk az alkotmányra.

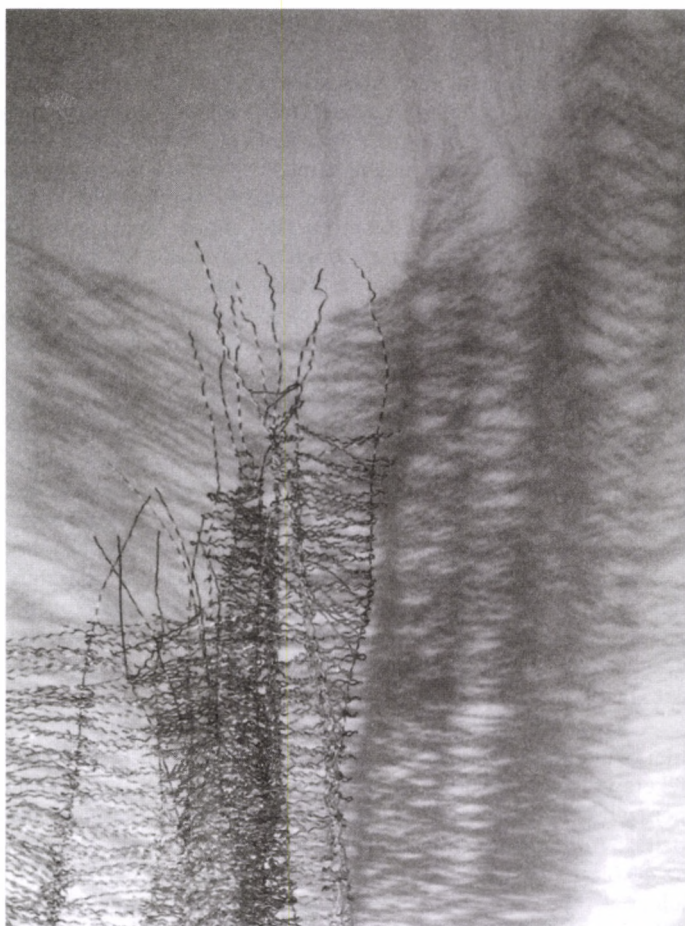
A gyakorlat lényegében két fő elemből állt. Az elméleti részben a védelmi minisztérium különféle szakterületeit képviselő főtisztek, valamint amerikai, brit, francia és holland összekötő tiszték tartottak előadásokat a biztonságpolitika aktuális kérdéseiről, az ebből következő védelmi elvekről és a rendelkezésre álló civil és katonai eszközökről, a kiképzésről, a tervbe vett fejlesztési irányokról, majd az évfolyam az előadókkal megvitatta a tárgykört. Emlékezetes volt egy pszichológiai szakképzettségű katonaorvos előadása a külföldi bevetésre induló katonák előkészítéséről és nem utolsósorban a bevetés utáni velük törődésről – az időközben lezajlott és folyamatban levő akcióknak hála Istennek eddig csak néhány halálos áldozata volt, de a hazatérők közül sokan a bevetések során szerzett traumatikus tapasztalataikkal küzdenek.

A gyakorlati rész a magamfajta civil számára nem kevésbé izgalmas volt: bemutatják nekünk a páncélos fegyvernem járműparkját – a Leopard páncélost, a Marder páncélozott csapatszállító járművet, különféle speciális (felderítő, aknakutató) járműveket. Magam is felmásztam egy Leopard 2 A tornyába, és miközben a nyílt toronyból kinéztem, a páncélos végigrohant velem a gyakorlatéren, a Marder rázkódásában és zajában, a löréseken éppen csak

kilátva, viszont majdnem rosszul lettem. Bemutatták az iskolával szervezettel szorosan összefüggő páncélos tandandár „katonai baltjét” – a járművek szinte zsinóron húzott pontosságú felvonulását –, valamint a tandandár egyik alakulatának szabályszerű éleslövészeti gyakorlatát is. De nemcsak passzív bemutatások folytak: a csoportokra osztott évfolyamot különféle tisztásokon az erdő kelős közepén katonai helikopterekből kirakták, térképet és rádió adó-vevőt nyomtak a markunkba, megjelölték a célt (mint később kiderült, ilyen alkalmakra használt kaszinóépület volt...), és kíváncsian várták, hogy a sok botcsinálta főhadnagy vajon el fog-e tévedni. Persze az iskola erre az eshetőségre is fel volt készülve: a „profik” tisztas távolból követték a csoportokat, hogy szükség esetén be tudjanak avatkozni. (Nem volt rá szükség.)

Mi volt azonban a gyakorlat tulajdonképpeni tanulsága? Feltűnően egyértelmű és nyilvánvaló volt a politika elsőbbségének teljes interiorizálása, valamiféle önérdekű katonai kasztszellem teljes hiánya. Valamennyi előadónak, de a vitákban is egészen az altiszti karig szinte mindenkinek első és utolsó mondata valahogy így hangzott: „a Bundestag határozata szerint...”, vagy „a szövetségi kormány azt a célt tűzte ki...” Nyilvánvalóan hatékonyan érvényesül a már Adenauer katonai tanácsadója, a nemrég elhunyt Kielmansegg tábornok által kezdeményezett és a változó kormányok által pártállási különbségek nélkül követett „Innere Führung” alapelve, a felelősen cselekvő, az emberi és polgári jogokat, valamint a nemzetközi jogot tiszteletben tartó egyenruhás állampolgár koncepciója. A tiszti, altiszti és legénységi állomány egymás közötti kommunikációs stílusa fesztelenül professzionális, a hangvétele normális, a borízú hangon ordítózó őrmester klasszikus katonai viccfigurája szemlátomást rég kiszolgált. Egy másik hírhedt kincstári jelenség, az üresjárat és a legénység esztelen provokálása (mint például a fogkefével WC-tisztíttatás és hasonlók) is rég a múlté. Erre a páncélosiskolában nagyon is racionális magyarázatot adtak: ma már nemcsak az „Innere Führung” érvényesül magától értetődően, tiszteletben tartva a sorozottak személyiségi jogait, hanem egész egyszerűen nincs is idő illetően ostobaságokra, a kiképzésre rendelkezésre álló szolgálati idő túl rövid arra, hogy professzionális hadsereg ilyesmit megengedhessen magának.

Nemcsak a keletnémet kommunista rezsim, hanem a nyugatnémet baloldal is hosszú éveken át a Bundeswehrrel szemben

T. Doromby Mária: HÁLÓZAT, 2006
(szövött fémhuzal, vetített árnyék, részlet)

sommásan a szélsőjobboidaliság, vagy legalábbis a szélsőjobboidali kísértésekkel szembeni engedékenység gyanúját táplálta. Szélsőséges beállítottságnak vagy viselkedésnek sem annak idején a páncélosiskolánál, sem későbbi tartalékos tisztii pályafutásom

alatt nyomával sem találkoztam. A Bundeswehr alapítása után hosszú ideig valóban megoldatlan kérdés volt az, hogy milyen katonai tradíciók ápolása van összhangban a Bundeswehr politikai megbízatásával – a dolgok természeténél fogva a személyi állomány nagy része eredetileg a Wehrmacht volt tiszti és altiszti karából tevődött össze, amely még hajlamos volt mind a kincstári szellemre, mind a „tisztán maradt Wehrmacht” legendáriumának kritikátlan elfogadására. Eltekintve attól, hogy ez a generáció mint aktív szereplő már régen lelépett a színpadról, ma már a katonai tradíció kérdései elvi síkon is tisztázottak, és 1982 óta megfelelő szolgálati utasítás formájában is megfogalmazódtak¹. Az utasítás 1999. évi, a szárazföldi hadseregben alkalmazott változata² világosan kimondja:

„A tradíció értékek és normák továbbadását jelenti. (...) Korábbi fegyveres erők összességükben nem lehetnek a hadsereg tradícióinak része, mert szellemükben, önértelmezésükben és cselekvési módjukban vagy nem felelnek meg a szabad, demokratikus értékrendnek, vagy azzal ellentmondásban voltak. Ez különösen érvényes a Wehrmachtra és a Nemzeti Néphadseregére. Korábbi fegyveres erők eseményeit és személyiségeit ki lehet választani különleges szakmai képességek vagy emberi helytállás továbbadására, de csak akkor, ha az események összességének összefüggései és/vagy az illető katona személyiségének összessége mindent igazolja. (...)” (ford. B. J)

A hagyományképzés és hagyományápolás jelképei, ceremóniái és emléknapi között az utasítás többek között felsorolja „a fekete-vörös-arany nemzeti színeket mint a német demokrácia nemzeti színeit és az egység, jog és szabadság iránti törekvés jelképeit”, a himnuszt és címet, a katonai esküt, a „vaskeresztet mint az erkölcsi értékekhez kötött hű kötelességteljesítés és bátorság jelképét”, 1944. július 20-a áldozatainak emlékét, „akiknek örökségét a Bundeswehr katonái kiállításukkal a jogért, szabadságért és emberi méltóságért beteljesítik”, valamint október 3-át mint a német egység napját. A vaskereszt példája jól illusztrálja a tradíció ápolásának buktatóit: a Napóleon elleni felszabadító háborúk alatt a társadalmi összefogás („aranyat adtam vasért”) és a katonai bátorság együttes jelképeként 1813-ban III. Frigyes Vilmos porosz király által alapított és Karl Friedrich Schinkel által formatervezett kitüntetést 1870. és 1914. évi újraalapítása után 1939-től Hitler is

adományozta, ami viszont éppen az erkölcsi értékekhez kötődés hiányában természetesen nem lehet a tradícióképzés része.

Franz Josef Jung német védelmi miniszter szerint a hagyomány három fő azonosulási pontot kínál: Scharnhorst porosz katonai reformjait, a Hitlerrel szembeni ellenállást és – ami időnként elkerüli a közönség figyelmét – a Bundeswehr ötvenéves, igen sikeres fennállása alatt saját maga által alkotott tradíciókat.³ A Bundeswehr egyértelműen modern, multinacionális összefüggésekben működő NATO-hadsereg. Ennek egyik feltűnő külső jele a német katonai zsargonba bevonult rengeteg anglicizmus. De egy-két más apróságban is megnyilvánul, mely néhány év-tizeddel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna. Egyik tartalékos szolgálatom alatt parancsnokom minden péntek délután kiment a kaszárnyából a közeli berlin-tegeli repülőtérré, elutazott egy repülőgépen Londonba, majd hétfő reggel jött vissza. Mint elmondta, azelőtt hosszabb ideig NATO-beosztásban volt Angliában, és Londontól délre vett családi házat – elbeszélése szerint a heathrow-i repülőtér parkolójában várta motorbiciklijé, amire felülve hazatért. Ugyanez a tiszt később Nápolyba lett áthelyezve, majd nyugugalomba vonulva, Olaszországban telepedett le.

A kihívások a Bundeswehr 50. születésnapja után nem csökkennek. Jung védelmi miniszter a védelem fogalmának új meghatározása céljából alkotmánymódosítást szorgalmaz. Jung az alaptörvényben eddig expressis verbis nem említett, nemzetközi jogi kötelezettségekből fakadó külföldi bevetéseket éppen úgy szilárd alkotmányos alapokra akarja helyezni, mint a terrorfenyegetések elleni fellépést⁴. Jung és más politikusok szerint kezd elmosódni a határ az eddigi rendőri akciókkal belügyként kezelhető, némi cinizmussal „konvencionálisnak” nevezhető bűncselekmények és a külső fenyegetést jelentő terrorisztikus akciók, mint például eltérített repülőgépek tömegpusztító fegyverként történő felhasználása között, mely utóbbira Jung szerint hatékonyan csak katonai módszerekkel lehet reagálni. Miután az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította a nemrég meghozott légbiztonsági törvény azon előírását, mely végszükség esetén jogalapot adott volna ilyen tragikus körülmények közé került civil repülőgép lelovására, Jung érthető módon szeretné a jogi helyzetet tisztázni – bízunk benne, hogy nem kerül sor gyakorlati példára. A katonák érdekeit kvázi-szakszervezeti jelleggel képviselő Bundeswehrver-

band számos megnyilatkozásából kiderül: éppen a katonák azok, akiktől távol áll bármi „Rambo”-jellegű lövöldözési kedv. Leszámtva a professzionális terrorista köröket, a német katona figurája ma szinte sehol a világon nem kelt ellenszenvet, éppen ellenkezőleg, szimpátiának örvend – történelmi távlatban ez a talán legváratlanabb és éppen ezért legátütőbb német katonai siker.

K. BRENNER JÁNOS

Jegyzetek

- 1 Erlaß BMVg Fü S I 3 – Az 35–08–07 vom 20. September 1982 (Richtlinien zum Traditionsverständnis und zur Traditionspflege in der Bundeswehr) [Védelmi Minisztérium (...) utasítása (Irányelvek a tradíció értelmezéséről és a tradíció ápolásáról a Bundeswehrben)]
- 2 Wegweiser für die Traditionspflege im Heer, Fü H I 1 – Az 35–31–01, vom Inspekteur des Heeres in Kraft gesetzte Ausgabe vom 1. Dezember 1999 [Útmutató a tradíció ápolásához a szárazföldi hadseregben, a szárazföldi hadsereg felügyelője által (...) érvénybe léptetett kiadás]
- 3 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2006. május 2., 5. l.
- 4 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2006. május 2., 1. és 5. l.

valamifajta válsághelyzet kulminálódik furcsa jelekkel gyanús jelenségekkel tendenciákká érő tünetekkel az egyes tulajdonságokat kiemelő és kizárólagossá alakító helyzetekkel és kivédhetetlen szituációkkal amikor már csak a tehetetlenség érzése ágaskodik elő frappáns mentőötlet gyanánt vagy mintha megválaszolatlan maradt volna egy kérdés de a kép és a szöveg túltengését ugyan mivel ellensúlyozhatnánk amikor hol a képek hol meg a szövegek támadnak a valóságos dolgok helyett amikor minden csak valamilyen helyettesített státusú mondjuk ki hogy minden hitvány pótlék silánnyá sokszorosított reprodukció és semmi sem eredeti önmaga és csak jönnek feltartóztathatatlanul ezek a pótkép és pótszöveg hullámok az ember persze általában mindig a másik formában való megjelenésre készül és ezért rosszul válaszol a kihívásokra általában válaszolni kell de amikor képre lenne szükség akkor szöveg jön és természetesen fordítva ezért az ember teljesen elbizonytalanodik csak próbálgatja a szavakat kimondani és próbálja a képeket felfogni és értelmezni és ebben az eleve teljesen reménytelen helyzetben megkísérel reflexiókat eszközálni de már a kiindulási helyzet is rossz mert a képek szövegre való lefordítása korántsem minősíthető ezakkt eljárásnak mint ahogy a szövegből sem csinálható totalitásra törő kép és csak jönnek jönnek a képek meg a szövegek váltakozva kezdik befogni kezdik beszövevényezni a látszatlolgokat aztán egyszer csak megmozdulnak visszatartatlan folyamokká válnak egyik kép érvényteleníti a másikat egyik szöveg elmosza a másikat csak a kép és szövegjelenség hőmpölygése sodrása marad és aztán együtt egymásba mosódva ömlenek felé a pillanatnyi szünetekben azért vigasztaló módon megjelenik egy képben és szövegben testet öltő üde és higgadtan lelkesítő kommentár és ekkor úgy érzed hogy most már valóban valami nagy- nagy belső csendre lenne szükség aminek némaságában eltűnődhetsz azon hogy mivé enyésznek el az új képek mögött eltűnő régi képek esetleg van valahol egy titkos képraktár egységeiben a jók és a rosszak a pontosak az élesek gondosan különválasztva megjelölve a jellegzetesek és a jelentékeltek esetleg a nagy rendszerezési kényszer kieroőszakolná az év legjobb és legrosszabb képe kategóriát is amely versenyben hatalmas elélnál vennének részt a televíziós társaságok a szövegek vetélkedésében már nehezebb lenne rendet tenni mert a szöveg eldobható determinánása a káosz így hát sorsolással döntenék el a dobogós helyezéseket a hangok versenyében a nagyvárosi nyilvános terek vetélkednének a híres hangversenytermekkel a végén persze egy távoli elsuhanó szirénahang nyerne de a nyertes hangot az eredmény kihirdetése után már senki sem találná a bulvár-lapok újságírói felháborodottan reklamálnának az elmaradt riport miatt de azért megoldanák a helyzetet újabb szövegeket kreálnának és újabb képeket kreálnának a hőmpölygés erőforrásai folytonos öngerjesztéssel újratermelnék önmagukat a belterjes rendszer működése egy pillanatra sem forogna veszélyben mozgókép és mozgószöveg csak az a fontos hogy egy pillanatot se sajátíthasson ki valami mozdulatlan változatlanság hogy el ne uralkodhasson a szemlélődés ne kristályosodhassanak ki viszonyítási pontok csak maga a jelen idejű jelenség a hőmpölygés az áradás a torkodra forrt hang az agyadba vésett kép gátlásaival vegyük fel a párbeszéd fonálát váljunk részeseivé a képtörténéseknek és a szövegben való létezésnek vagy váljunk képpé és váljunk szöveggé mi is a mozgás ügyis eredendően a sajátunk közben meg ordíthatunk is és akkor mi leszünk a sztereóhatás és teljes multimédia-fegyverzetben és ahogy mondani szokták interaktív módon készenlétben állhatunk hogy kibabrálhassanak velünk vagy hogy végérvényesen feloldódhassunk a válságtünetekben kicsit azért reménykedve hogy egyszer azért csak-csak megakad a képek futása hogy kimerevedhetünk hogy leáll a szövegáramlás és ízelgethetünk egy-egy szót a saját értelme szerint minden manipulációtól mentesen és ekkor majd a hangok is visszafogottá válnak és az az ábránd is már-már beteljesül hogy végre kívülről szemlélhetjük a bensőnkben elmélyedni készülő önmagunk hogy végre egy fogalommentes csendjelenséggé alakuljunk ahol szöveg még írásos formában sincs jelen és szerencsés esetben az áramkimaradások miatt a kép-űjság sem üzemel és parkoló pályán van az összes számítógép-monitor és akkor a valóság képeiben szétfoszló fakult állóképpé válunk de némi reménnyel kecsegtet talán hogy valamifajta válsághelyzet kulminálódik furcsa jelekkel gyanús jelenségekkel...

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Bi-monthly, Vol. XV., Nos. 7–8., August 2006, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GYÖRGY GRANASZTÓI, *We Have a Clear View of the Field*. Editor's Note on the Demise of Ferencváros football club and its implications for public affairs in Hungary.

KATALIN KESERŰ, art historian, Director, Ernst Museum, Budapest. *Ornamentalism and Horror Vacui*. A two-day conference at the Ernst Museum and related events and exhibitions during Winter and Spring 2006 demonstrated the scope and significance of ornamentalism in contemporary art and its many traditions. An exhibition of contemporary Hungarian artists at the Budapest Museum of Applied Arts at the same time started from the Horror vacui concept, broadening it into its other, universal moving forces and functions as well.

GABRIELLA KERNÁCS, art critic, Budapest. *Beyond Ornamentics*. A short paper read at the Ornamentics conference of the Ernst Museum, bringing up examples of ornamentics from the entire history of art, where from beneath the decorative surface myth, ritual and transcendence emerge.

PÉTER SUGÁR, architect, Budapest. *Ornamentics and Sacrality in Architecture*. Ornamentation, though often in unlikely guises, has remained an essential feature of surfaces in modernist and post-modern architecture. This essay, read at the Ornamentics Conference of the Ernst Museum, brings up a wide range of examples from remarkable new architecture around the world.

TAMÁS MELLÁR, economist, Former Chairman of the Hungarian Bureau of Statistics, Budapest. *About the Recent Debt Piling of Hun-*

gary. Hungarian national debt, with one of the highest per capita figures in the world in 1990, had been systematically reduced by the new democratic governments until 2001. Since 2002 a new debt spiral started, with Socialist governments returning to the policy of high taxes and high social benefits, resulting in mass tax evasion, an oversized bureaucracy and overspending.

GYÖRGY SZAKOLCZAI, economist, Professor Emeritus, Corvinus University, Budapest. *The Fundamental Problems of the National Economy and the Government Programme*. The new Gyurcsány government of May 2006 introduced an austerity programme that neither matches the situation of the Hungarian economy, nor its own campaign promises.

KATALIN BOTOS, economist, Former State Secretary, Professor at Pázmány Péter Catholic University, Budapest. *The Economic Teachings of World Religions and the Global Market Economy*. An individual analysis of the economic attitudes of world religions indicates that South East Asian societies, with a stress on community and solidarity, have a decisive competitive edge over Western societies, whose historical driving force, individualism, has turned against its own achievements.

WOLFGANG HUBER, Bishop of Berlin-Brandenburg, theologian, Chairman of the Lutheran Council of Germany. *Religion and Politics in the United States and in Germany*. Whereas religion and government are constitutionally separated in the U. S., American Presidents since Jimmy Carter have often resorted to Biblical imagery in their national rhetorics and strategy. German politics is entirely free of such references, while German churches are always consulted on important social and cultural issues by political leaders.

IVÁN HALÁSZ, historian, Slavic and Central European Studies, Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba. *Slovakia 2006: After the Elections, What Next?* The recently inaugurated Fico government in Slovakia has been reprimanded in the European Parliament for incorporating the radical nationalist Jan Slotá and its party, whose rhetorics and policies abound in xenophobia and scandalous fascist views. How political developments in Slovakia have come to this stage in the last fifteen years?

ALADÁR LÁSZLÓFFY, writer, Kolozsvár (Cluj, Romania), and Budapest. *The Wealth of Jonah*. A literary essay Knowledge, experience and the media.

1% METAPHYSICS. For the present issue of Magyar Szemle, György Szabados has selected a poem by Endre Ady (1877–1919), *A hőkölés népe* (*The People of Starting Back*) as a classical reprint.

Books and Events

GYULA KODOLÁNYI. *On MÁTYÁS DOMOKOS.* A profile of the doyen of Hungarian literary historians, a major editor and critic of 20th literature, who died in early June at the age of 78.

GÁSPÁR GRÓH, literary historian, editor, Magyar Szemle, Budapest. *The Compass of Culture.* A review of the last collection of essays published by MÁTYÁS DOMOKOS during the Book Week, shortly before his death. (*Nem múltó múlt,* Nap Kiadó, Budapest, 2006).

BÁLINT TÖRÖK, *In Memoriam Endre Mistéth.* The famous engineer, designer of bridges in many parts of Europe, became Minister of Reconstruction in the democratic government of Hungary in 1946, representing the Smallholders Party. He was imprisoned by the Communists under false political charges, and after his release returned to his vocation as engineer. He and his wife, also recently deceased, are commemorated in our article.

ISTVÁN KAFER, Professor of Slavic Studies, Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba. *Changing Faces of the Bourgeoisie.* **GYÖRGY GRANASZTÓI** wrote an exciting survey, based on computer analyses of contemporary records and maps, of a major transition in an episcopal town, *The Victory of Baroque in Nagyszombat* (*A barokk győzelme Nagyszombatban,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004).

MIHÁLY KUBINSZKY. *The New Main Railway Station of Berlin.* The reconstructed Berlin's latest attraction represents many feats of engineering and railway design, though architecturally it is not an attractive solution, our architecture columnist writes.

KLÁRA TÓTH. *Fresh Air?* The movie under this title, made on a low budget by Ágnes Kocsis, a student of the Hungarian Film Academy won a prize at the Cannes Festival, and it also indicates that a new generation of directors may bring fresh air into Hungarian film-making after the elusive triumphs of the past.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Stabilization Through De-Stabilization?* The results of the April general elections, and the structure of the recent austerity package of the second Gyurcsány government leave

more questions open than answered, our domestic columnist writes.

PÉTER ÁKOS BOD. The Forint Remains in Our Pockets... The former Chairman of the Hungarian National Bank analyzes the implications of the Gyurcsány government's prolonged failure to cope with the criteria of EMU.

JÁNOS BRENNER. From My Times as a Soldier – Civilians in the Bundeswehr. First person experience of the ways in which the Bundeswehr has radically transformed its spirit and style, transcending the difficult heritages of the Wehrmacht and the East German Volksarmee.

The present issue of magyar Szemle is illustrated with work from *Horror vacui*, an exhibition organized by Erzsébet Katona Szabó, at the Budapest Museum of Applied Arts, in April-June 2006.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *3 ország, 3 történet, 3 szereplő, avagy rendszerváltás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowicz-csal, Václav Klaus-szal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze. Egy magyar közgazdász szemével* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002).

BOTOS KATALIN (1941. Nagyvárad): közgazdász. 1990-94-ben államtitkár, az Állami Bankfelügyelet elnöke. Egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Pénzügyekkel, a nemzetközi pénzügyi és gazdasági rendszerrel, jog- és gazdaság határkérdéseivel és gazdaságtörténettel foglalkozik. Gazdaságtudományi és gazdaságpolitikai munkásságát ugyancsak számos könyv, cikk és tanulmány jelzi.

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest): okleveles építészmérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a német Szövetségi Közlekedési, Építés- és Lakásügyi Minisztériumban.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest): történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet főigazgatója. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. F. m.: *Mi történik itt?* (esszék, 2003).

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Nézve a láthatatlant* (kisesszék), *Határ. Ok nélkül* (kritikák, tanulmányok, 2006).

HALÁSZ IVÁN (1971, Léva): történész, szlovákista. A tanulmányait az ELTE-en és PPKE-en végezte. Az MTA Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, valamint a PPKE BTK Szlavisztika-Közép-Európa Intézetének oktatója. F. m.: *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. A fehérgárdista tábornoki rezsim az oroszországi polgárháborúban (1917–1920)* MRI, Budapest, 2005., *Cirkev, narod, stat, Daniel Bachat a jeho budapestianske roky (1873–1906)*, PPKE, BTK 2003.

HUBER, WOLFGANG (1942, Strassburg), Berlin-Brandenburg püspöke, teológus, a vallásjog és társadalmi etika kiemelkedő tudósa. A Németországi Evangélikus Tanács Elnöke. A náci koncentrációs táborban mártírhalált halt lelkész és teológus, Dietrich Bonhoeffer összes műveit rendező sajtó alá a jubileumi német és angol kiadás részére.

KÁFER ISTVÁN (1935, Budapest): irodalomtörténész, bibliográfus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlovák Intézetének vezetője. F. m.: *A szlovák és a cseh irodalom magyar bibliográfiája* (1985), *A miénk és az övék* (1991), *A délszláv népek a magyar időszaki sajtóban 1780–1800* (1993), *Dona nobis pacem. Magyar–szlovák kérdések* (1998).

KERNÁCS GABRIELLA (1943, Budapest): művészettörténész, szerkesztő. 1965– az MTV szerk., magyar festőkről, szobrászokról, iparművészekről stb. szerkesztett több mint 1000 dokumentumfilmet, portréfilmet, tv-műsort. Magyar Örökség-díj (1998). F. m.: *Farkas István* (1980), *Melocco Miklós* (1985).

KESERŰ KATALIN (1946, Pécs): művészettörténész. Kutatási területe a századforduló, a 19. századi és a kortárs magyar művészet. Az Ernst Múzeum igazgatója. F. m.: *Körösfői-Kriesch Aladár* (1977), *Rippl-Rónai József* (1982), *Orlai Petrics Soma* (1984), *A gödöllői művésztelep* (Gellér Katalinnal, 1987), *Kígyós Sándor* (1989), *Wahorn András* (társszerző, 1991), *Variációk a pop-artra* (1994), *Emlékezés a kortárs művészetben* (1998), *Rippl-Rónai, Csontváry, Gulácsy* (1999), *Amrita Sher-Gil* (2001).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. József Attila-díj (2002), F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk.

1984), (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaurszárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (összegyűjtött versek 2002). *Amerika ideje* (esszék, 2003).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kosuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Átkopogások* (vál. versek, 2002), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

MELLÁR TAMÁS (1954, Alsónyék): közgazdász. A közgazdaság-tudományok kandidátusa (1991) 1992–98 a BKE docense, 1998– egyetemi tanára. 1998– a KSH elnöke. 77 szakcikk, 5 tankönyv szerzője. F. m.: *Rendszerváltás és stabilizáció* (1995), *Alkalmazott makroökonómia* (1997), *Az ígéret földje még messzebb került* (1998).

SUGÁR PÉTER DLA (1956, Sárospatak): Ybl-díjas építész, a Budapesti Műszaki Egyetem Középülettervezési Tanszékének oktatója. Fontosabb épületek: OREMUS társaság szőlő- és borfeldolgozó épülete, Tolcsva (2000); Bp. Kékgolyó u. 6. apartman-ház (2000); Bp. Lánchíd u. 19. Design Hotel (2006, építés alatt). Fontosabb tervpályázatok: Lauder Javne Világi Zsidó Iskola terve, Budapest (1993); Gandhi Alapítványi Iskola, Pécs (1995).

SAKOLCZAI GYÖRGY (1928, Budapest): közgazdász, habilitált doktor, a BMKE ny. egyetemi tanára, professor emeritus, az ÁVF tanára. Mintegy 120 szakcikk szerzője. Szakterülete a gazdasági-politikai döntések tudományos megalapozása.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquiate köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál-émlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékönyv* (Esterházy Alizzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegrórájának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közösen, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függelenségi Mozgalom* (2004).

A **MAGYARSZEMLE** és a Magyar Szemle-könyvek a
Líra és Lant Rt. könyvesboltjaiban

**Rózsavölgyi és Társa
Zeneműbolt**

1052 Budapest, Szervita tér 5.
Tel.: 318-3312, Tel./fax: 318-3500
E-mail: rozsavolgyi@lira.hu

Fókusz Könyváruházak

1072 Budapest, Rákóczi út 14.
Tel.: 268-1103, fax: 267-9769
E-mail: fokusz.budapest@lira.hu

4026 Debrecen, Hunyadi u. 8–10.
Tel.: 52/322-237, fax: 52/416-091
E-mail: fokusz.debrecen@lira.hu

3530 Miskolc, Széchenyi u. 7.
Tel./fax: 46/509-084, 46/348-496
E-mail: fokusz.miskolc@lira.hu

7621 Pécs, Jókai u. 25.
Tel.: 72/312-835, fax: 72/314-988
E-mail: fokusz.pecs@lira.hu

6720 Szeged, Tisza L. krt. 34.
Tel.: 62/424-789, fax: 62/420-624
E-mail: fokusz.szeged@lira.hu

LÍRA KÖNYVESBOLT
1056 Budapest, Váci u. 63.
Tel.: 266-6549
E-mail: lira.vaciu@lira.hu

GELLÉRT KÖNYVESBOLT
1114 Budapest, Bartók B. út 15
Tel./fax: 466-7008
E-mail: technika@lira.hu

**MIKE ÉS TÁRSA KÖNYVESBOLT ÉS
ANTIKVÁRIUM**

1053 Budapest, Múzeum krt. 13.
Tel./fax: 317-3559

3300 Eger, Bajcsy-Zs. u. 2.
Tel./fax: 36/517-758,
tel.: 36/517-757
E-mail: eger@lira.hu

ADY ENDRE KÖNYVESBOLT
3200 Gyöngyös, Fő tér 8.
Tel.: 37/500-640, 37/500-641
E-mail: gyongyos@lira.hu

MUSICDOME
9021 Győr,
Bajcsy-Zsilinszky u. 42.
Tel./fax.: 96/518-467, 96/324-611
E-mail: kenex@axelero.hu

ARÉNA KÖNYV- ÉS ZENESZALON
6000 Kecskemét, Petőfi u. 3.
Tel.: 76/507-163.
E-mail:
konyveshaz@arenaholding.hu

2000 Szentendre, Fő tér 5.
Tel./fax: 26/311-245
E-mail: szentendre@lira.hu

BABILON KÖNYVESHÁZ
6600 Szentés, Kossuth u. 11.
Tel./fax: 63/318-673
E-mail: havasi@wnet.hu

KO KÖNYVESBOLT
9700 Szombathely,
Kossuth L. u. 8/3.
Tel.: 94/505-855, fax.: 94/505-854
E-mail: info@ko.hu

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel

2280 Ft; Európában 30 €, az USA-ban 75\$

fél évre postaköltséggel

1140 Ft; Európában 15 €, az USA-ban 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311-6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.

Bankszámla: 11707024-20332033.

HÍRADÓ

ŐSZTŐRTÉN HITELES

DUNA
TELEVÍZIÓ

18

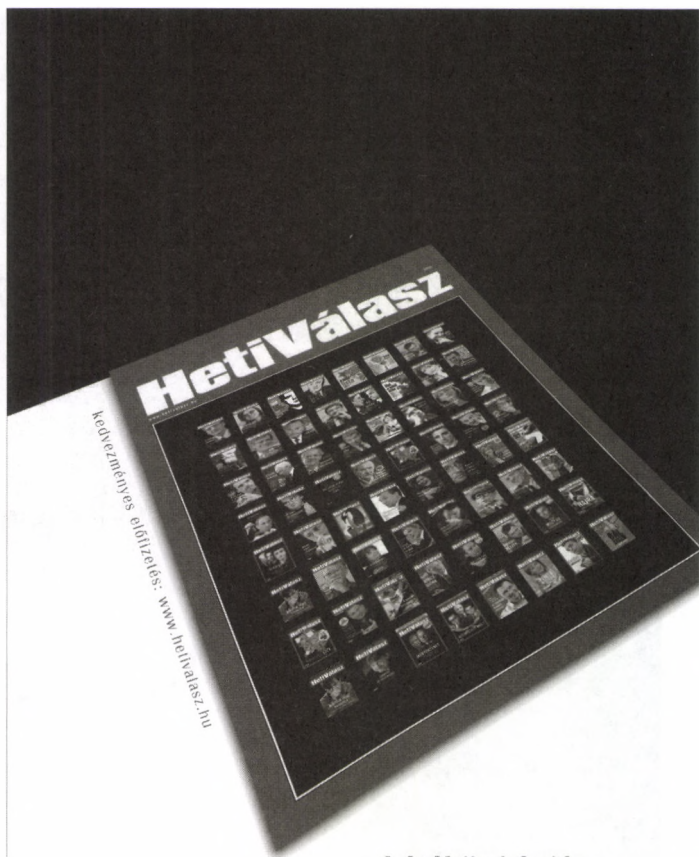
ÓRAKOR ÉS AZ ESTI FILM UTÁN

VARGA EDIT SZÖLLŐSI GYÖRGYI

H Í R E K
IGÉNYESEKNEK

w w w . d u n a t v . h u

Látóköri kérdése.

Látóköri kérdése » Heti Válasz

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Bíró Gáspár, Hamberger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)* 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945*. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervatívizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a moderniségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002*. (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt? Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002*. 2003.

Metz Katalin: *Hetedhét határon túli gongütések*. Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Politikai esszé. 2004.

Herczegh Géza: *Peres örökségünk*. Tanulmányok, 2005.

Professzorok Batthyány Köre: *A Szent István Terv*. 2005.

Balla Bálint: *Szociológia és kultúra*. Tanulmányok. 2005.

Gróh Gáspár: *Határ. Ok nélkül*. Irodalmi tanulmányok. 2006.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy
levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTIJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrásy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

GRÓH GÁSPÁR
HATÁR. OK NÉLKÜL

MAGYAR SZEMEL KÖNYVEK

A könyv megjelenését a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM és a

 BUDAPEST BANK

A GE Money Bank tagja

támogatta

A forintvaluta életét végigkíséri a nemzetközi szervezetek figyelme, megszűnése is integrációs fórumok döntéseitől függ majd. Ezen szervezetek szakmai kultúrájához és etikájához nem jól illik a szocialista szakmaiság. Jól mutatja ezt múltunk egyik hallgatással övezett epizódja: a magyar IMF-tagság alatti adatmanipuláció. Az adathamisítás 1989 novemberében vált ismertté, amikor a kormány és az MNB a Parlamentben nyilvánosságra hozta az ország *valós adóssághelyzetét*. Az adósság keletkezését így magyarázta meg Németh Miklós: *miközben a költségvetés hatalmas kiadásokkal védte meg a vállalatokat és a lakosságot a külső hatásoktól, a gazdaság nem termelte meg az ehhez szükséges jövedelmet*.

Mintha a minap is hallottunk volna hasonlót. Nincs új a nap alatt? És miért nem ismerhette meg a világ az első szabad választást megelőző hónapokig a valós adóssághelyzetet? A miniszterelnöki magyarázat: *„a vezetés megriadt: ha bevalljuk a valós helyzetet – ami alapvetően a költségvetés évek óta felhalmozódott hiányának tényleges és publikált összege közötti különbség feltárását igényelte volna – olyan rossz képet festünk magunkról, hogy nem vesznek fel”* (már mint az IMF-be). A megoldás: *„A szakemberek úgy ítélték meg, hogy ez a különbség pár év alatt a belépést követően felszámolható, és azután már nem érheti szó a ház elejét.”* (Idézet Németh Miklós 1989. november 21-i beszédéből.

BOD PÉTER ÁKOS

9 771216 623000